

emlék ztető

EMLÉK PONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

2019
1-2

Emlékeztető
2019. 1-2. szám

emlékzetető

2019. 1–2. szám

Emlékeztető

Főszerkesztő

Dr. habil. Miklós Péter

Szerkesztőbizottság

Dr. Bank Barbara

Prof. Dr. Gulyás László

Dr. Kiss Gábor Ferenc

Prof. Dr. Szakály Sándor

Prof. Dr. Szávai Ferenc

Dr. habil. Vajda Barnabás

Vincze Gábor

Dr. Vizi László Tamás

Prof. Dr. Zakar Péter

ISSN 2063-6245 (online)

ISSN 2498-6577 (nyomtatott)

www.emlekpont.hu

Megjelenik

évente négy számmal, két kötetben
a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont
(6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 34.)
kiadványaként.

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter intézményvezető

Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda
6794 Úllés, Bem József u. 7.

Tartalom

TANULMÁNYOK

Nagy Gyöngyi

Két ügy – egy családban

A Köves család meghurcolása 1945-ben 6

Vincze Gábor

**Egy hódmezővásárhelyi „horthysta” rendőr hadnagy
meghurcoltatása 1945 után**

Dr. Körtvélyessy Dezső esete 24

Zeman Ferenc

**Takács Ferenc országos árvízvédelmi
kormánybiztosi tevékenysége (1946–1948)**

..... 37

MŰHELY

Müller Rolf

Erőszak-számadás, 1952

Fenyítés és halál az ÁVH-jelentésekben 45

Marosvári Attila

„Hódmezővásárhelyen kommunista, Makón pedig forradalmár”

Lipták Mihály őrnagy az 1956-os forradalomban 52

SZEMLE

Egy elfeledett megszállásról (Tóth Marcell) 87

A magyar politikai rendszerek nemzetpolitikájának változásai

Trianon és Párizs kényszerpályáján (Zeman Ferenc) 89

Fekete kalap kakastollal (Nagy Gyöngyi) 92

Emlékezet, tabukorszak, háborús erőszak (A. Gergely András) 94

LAPSZÁMUNK SZERZŐI 99

TALÁLKOZÁS A HATALOM ÚJ BIRTOKOSAIVAL

1944 kora őszen, Magyarországon többen kényyszerültek arra, hogy még a megszálló szovjet csapatok érkezése előtt elhagyják a lakóhelyüket. A hódmezővásárhelyiek közül is sokan elmenekültek a szovjetek elől, így átmenetileg nagyon sok ház

Nagy Gyöngyi

Két ügy – egy családban¹

A Köves család meghurcolása 1945-ben

maradt üresen a dél-alföldi városban.²

Hódmezővásárhelyen a hátrahagyott lakásokat, gazdaságokat a helyi hatóságok még 1944 őszen felkeresték, és az ott talált ingóságokkal, terményekkel együtt leltári jegyzékeket készítettek róluk. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a 727/1945. M. E. sz. rendeletével³ az elhagyottá vált ingatlanok és vagyontárgyak összeírása, újbóli üzembehelyezése, fenntartása és felügyelete céljából 1945 tavaszán, a Miniszterelnökség keretében felállította az Elhagyott Javak Kormánybiztoságát.⁴

1 A szakmai segítségnyújtásért köszönettel tartozom Vincze Gábor történész kollégámnak, aki a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában évekel ezelőtt kifotózott dr. Köves Mihályné népbírói aktáját a rendelkezésemre bocsátotta, később pedig az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kijegyzetelte számomra dr. Köves Mihály vizsgálati dossziéját.

2 Hódmezővásárhelyt 1944. október 8-án szállta meg a szovjet Vörös Hadsereg.

3 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 727. M.E. számú rendelete az Elhagyott Javak Kormánybiztoság felállításáról. Magyarországi Rendeletek Tára 79. 1945. 54.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Hódmezővásárhelyi Levéltár (a továbbiakban: MNL CSML HL), Az

A Köves család egyike volt azoknak, akik 1944 őszen, még a szovjet megszállás előtti napokban gyermekeikkel együtt elhagyták Hódmezővásárhelyt. Dr. Köves Mihály, aki ezidőtájt a Közellátási Hivatal⁵ vezetője volt, a Vörös Hadsereg közeledésének hírére megnyitotta a közraktárakat a helyiek előtt, hogy az ott lévő élelmiszertartalék ne kerüljön a szovjetek kezére. A családi emlékezet szerint mindezt még ki is doboltatta,⁶ amely után azzal fenyegették meg, hogy az egész családját kiirtják. Felesége a két gyermekkel, és hasában a harmadikkal lovaskocsin hagyta el a várost, ő pedig kerékpárral követte őket. Azt tervezték, hogy a legvégső esetben Németországba mennek, ám csak Mosonmagyaróvárig jutottak, mert 1945 februárjában, éppen a bombázások⁷ idején, megszületett harmadik gyermekük.⁸

Kövesék az 1940-es években egy Tóalj utcai szolgálati lakásban laktak. Az Elhagyott Javak Kormánybiztosága hódmezővásárhelyi megbízottjának iratai között nem szerepel, hogy az 1944-ben elhagyott házukat, és az ott található ingóságokat leltárba vették volna. Mivel az országot nem akarták elhagyni, amint az újszülött

Elhagyott Javak Kormánybiztosága Hódmezővásárhelyi megbízottjának iratai, 1944–1948, XXIV. 104. fond, 2. doboz Az Elhagyott Javak Kormánybiztosága hódmezővásárhelyi megbízottja dr. Pudler Gyula ügyvéd volt, aki 1945 nyarán kezdte meg ezt a munkáját.

5 A Vásárhelyi Reggeli Újság 1944. április 9-én adott hírt arról, hogy Köves Mihályt I. osztályú aljegyzővé nevezték ki, június 14-én pedig arról tudósított, hogy átvette a Közellátási Hivatal vezetését. Lásd *Vásárhelyi Reggeli Újság* (a továbbiakban: VRÚ,) 1944. április 9. 7.; VRÚ, 1944. június 14. 2. A közellátás ügye a második világháborúban és azt követően az élelmiszer-gazdálkodás területén előállott válságos helyzet miatt került előtérbe. 1940 decemberében a 9200. M. E. sz. rendelet alapján tárcanélküli közellátási minisztert neveztek ki, és megszervezték az Országos Közellátási Hivatalt.

6 A kisbíró, a város vagy falu alkalmazottja, a két világháború között az egész lakosságot érintő határozatokat, rendeleteket, hirdetményeket dobszó kíséretében közölte.

7 A szövetséges hatalmak a német megszállás után kezdték rendszeresen bombázni Magyarországot.

8 Az ekkor megszületett gyermek Köves Éva volt. Gólya Lászlóné Köves Éva közlése, Hódmezővásárhely, 2019. október 30. (A továbbiakban: Gólya Lászlóné Köves Éva közlése)

megerősödött, hazaindultak. Mosonmagyaróvárról Kiskunfélegyházáig vasúton tették meg az utat, onnan pedig különböző közlekedési eszközökkel, gyalog, kerékpárral, lovaskocsival indultak tovább. Amikor 1945. június elején visszatértek a városba, lakásukat üresen találták. Az otthonmaradt családtagjaiktól értesültek arról, hogy mi történt távollétük ideje alatt: a hozományként kapott, asztalosmesterrel készítettett, egyedi monogrammal ellátott hálószoba- és ebédlőbútort a kommunista párttitkár családjának utalták ki.⁹

Dr. Köves Mihályné megpróbálta visszaszerezni a bútorokat, ám ennek kapcsán azonnal szembe találta magát a hatalom kizárólagos birtoklására törekvő kommunistákkal, akik mindezzel párhuzamosan férjét az elmúlt rendszerben vallott nézetei miatt állították sorozatosan pellengérré. Kövesné ellen állítólagos, a „népi demokráciát” kritizáló kijelentéseiért 1945 nyarán ketten is feljelentést tettek, amely után „népellenes” bűntettét a szegedi népbíróságon tárgyalták. Dr. Köves Mihályt előbb internálták, majd rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték, és mindeközben „fasiszta” múltja miatt is nyomozást indítottak ellene.

Köves Mihályné Varga Aranka az 1930-as években.

A KÖVES CSALÁD RÖVID TÖRTÉNETE

Köves Mihályné Varga Aranka családjá ősi hódmezővásárhelyi családból származott, ahogyan azt Fejérváry József is megírta családtörténeti könyvében. Édesapja Varga Bálint MÁV segédtsízt, a hódmezővásárhelyi nagyállomás külső főraktárának vezetője volt, aki 1911-ben a Püspök utcában lakó Hojcsi Idát vette feleségül. Első gyermekük, Aranka – mivel Varga Bálint akkor éppen Horvátországban teljesített szolgálatot – 1912. július 8-án, a Zág-rábhöz közeli Dugo Seloban született. Valószínűleg 1930-ban érettségizett a szegedi felsőkereskedelmi iskolában.¹⁰

9 Gólya Lászlóné Köves Éva közlése

10 Fejérváry József: *Vásárhely története családok tükrében*. Hódmezővásárhely, 1929. 728. Fejérváry József könyvének 1929-es megjelenésekor azt írta, hogy harmadikos a (négy évfolyamos) felsőkereskedelmi iskolában.

Férje, Köves Mihály 1908. szeptember 6-án született a Szatmár vármegyei Csanáloson. Német származású volt, édesapját Lini Józsefnek hívták. Katolikus pap akart lenni, és teológiai tanulmányait szülőföldjén meg is kezdte, ám a román uralmat olyan elviselhetetlennek érezte, hogy úgy döntött, elhagyja szülőfaluját. Hódmezővásárhelyen élő rokonaihoz valamikor 1930-ban érkezett meg, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Karára iratkozott be, ahol 1934-ben summa cum laude minősítéssel doktorált. Még egyetemi évei alatt, Hódmezővásárhelyen megismerkedett Varga Arankával, akivel hét évig jártak jegyben, mielőtt összeházasodtak. Az 1930-as években a friss diplomásoknak nagyon nehéz volt elhelyezkedni, így jó ideig ő sem tudott biztos hátteret teremteni a családalapításhoz. 1935. február 20-tól kezdve Hódmezővásárhely törvényhatósági

Köves Mihály az 1930-as 1940-es évek fordulóján

jugó város alkalmazásába került, és ettől kezdve a város különböző hivatalaiban teljesített szolgálatot.¹¹ 1938. október 29-én, mint városi adóhivatali gyakornok vette feleségül Varga Arankát. Közös életüket a Varga-féle szülői házban, a Bálint utcán kezdték meg. Köves Mihály lassan, de biztosan haladt előre a hivatali ranglétrán, és idővel nagy gyakorlatra tett szert a közigazgatásban. Ez is szerepet játszott abban, hogy – legalábbis a családi emlékezet szerint – az 1940-es évek elején felajánlották neki, legyen Szabadka vagy Esztergom polgármestere, ám ő a családjára való hivatkozással ezt nem fogadta el.¹² Rátermettségét, vezető egyéniségét sokan elismerték a városban, így 1941

11 MNL CSMH HL, Hódmezővásárhely Thj. Város Polgármesteri Hivatalának iratai, elnöki iratok, IV.B.1406a fond, 38/332/1942. Hódmezővásárhely thj. város polgármesterének levele Endre Lászlónak, Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye alispánjának, Hódmezővásárhely, 1942. január 24.

12 Gólya Lászlóné Köves Éva közlése

júniusában a Turul Szövetség 1925-ben megalakult hódmezővásárhelyi tagegyesületének, a Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs (1934-től Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület) vezetőjének választották, amely tisztségét 1944-ig töltötte be.¹³ A Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület új vezére 1941. június 22-én, a Turul hódmezővásárhelyi tagegyesületének lapjában, a Vásárhelyi Ifjúságban fogalmazta meg céljait.¹⁴ 1941 és 1944 között Hódmezővásárhely aljegyzője volt: 1943-ban tiszteletbeli aljegyző, 1944-ben tiszteletbeli tanácsnok.¹⁵

1944. szeptember végén a városi közigazgatás vezetését Katona Ferenc¹⁶ tiszteletbeli tanácsnok

13 A két világháború között a legnagyobb létszámú bajtársi egyesület az 1919-ben alakult Turul Szövetség volt. 1925. október 10-én a hódmezővásárhelyi főiskolai és egyetemi hallgatók Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs néven alapították meg a Turul Szövetség helyi tagegyesületét. A Turul Szövetség, hasonlóan több két háború közötti társadalmi egyesülethez, nagy szerepet vállalt a revíziós gondolat terjesztésében, és emellett közéleti és szociális tevékenységet is végzett. 1928 és 1942 között Hollósy Antal ügyvéd, 1942-től Endrey Béla polgármester lett az egyesület magisztere-elnöke. 1943-tól a Turul tagegyesületek az egyetemek fenntartásáért alá kerültek, a tagok életkorát 26 évben maximalizálták. A 26 éven felüliek, az idősebb, fajvédő nézeteket valló turulisták ekkor létrehozták maguknak a Társadalmi Turul Szövetséget, amelyen belül a tiszántúli kerület székhelye Hódmezővásárhely lett, e kerület vezetője pedig Köves Mihály. In Zeman Ferenc: *Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban*. Doktori disszertáció, 2016. 210–214. file:///C:/Users/nagy.gyongyi/Desktop/Zeman_Ferenc_Politikai_kuzdelmek_es_kozeleti_mozgalmak_Hodmezovasarhelyen_a_Horthy-korszakban%20(1).pdf (A letöltés időpontja: 2019. október 29.)

14 Kövess Mihály dr., a Bercsényi B. E. vezére: Ezután is kérlelhetetlenül küzdünk mindenkivel szemben, aki fajtánk ellen vét. *Vásárhelyi Ifjúság*, 1941. június 22. 1.

15 Antal Tamás: A magánjogi községi bíráskodás Magyarországon, különös tekintettel Hódmezővásárhelyre, 1877–1944. In Kovács István – Presztóczy Zoltán (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2011.*, Hódmezővásárhely, 2012. 46.; Varsányi Attila: *A hódmezővásárhelyi főispánság története 1873–1950*. Szeged, 2013. 309.

16 Katona Ferenc (1895–?) aljegyző, 1934-ben tiszteletbeli tanácsnokká nevezték ki, később a közéleti-hivatal vezetője, 1944-ben helyettes polgármester. 1944-ben ő volt a rangidős tisztviselő, ezért Kiss Pál polgármester őt bízta meg a városi közigazgatás megszervezésével. Herczeg Mihály: Hódmezővásárhely a felszabadulástól a földosztásig. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 9.

Turulisták csoportképe, az ülő sorban jobbról a harmadik Köves Mihály

vette át. Míg a különböző ügyosztályok (gazdasági osztály, tűzoltóság, pénzügyi osztály, mérnöki hivatal, jogügyi osztály, főjegyzői osztály, katonai osztály, adóhivatali osztály) vezetését ekkor más-más emberekre bízták, addig a Közellátási Hivatal vezetője, dr. Köves Mihály, amint arról a Vásárhelyi Reggeli Újság is beszámolt, „Helyén maradt [...] gondoskodott arról is, hogy a kenyér és a húsellátásban semmiféle zavar elő ne álljon, ezért fát szerzett és lisztet utalt ki a pékek számára.”¹⁷ A Közellátási Hivatal vezetőjének azonban, mint a városi közigazgatás egyik alkalmazottjának, az országmozgósítási kormánybiztos utasítására – munkatársaihoz hasonlóan – 1944. október elején el kellett hagynia a várost. A Vásárhelyi Reggeli Újság 1944. október eleji utolsó számaiban még az ő neve alatt jelentek meg a Közellátási Hivatal közleményei, így valószínűleg azt ezt követő napokban hagyta el Hódmezővásárhelyt.

A Köves család 1945 februárjától májusig tartózkodott Mosonmagyaróváron, ahol dr. Köves

Mihály, mint közigazgatási alkalmazott, szolgáltatásra jelentkezett. A Szociáldemokrata Párt ottani szervezete 1945. május 25-én állított ki számára igazolást, így feltehetően az elkövetkező napokban, hetekben indulhattak haza Hódmezővásárhelyre.

Hazatérésüket követően megkezdődött családjuk kálváriája. Dr. Köves Mihály a figyelmeztetés ellenére sem rejtőzött el, mert nem érezte magát bűnösnek. Mint egykori városi közalkalmazottat őt is hamarosan igazolóbizottság elé állították. 1945. június 20-án a hódmezővásárhelyi III. számú igazolóbizottság az I. osztályú aljegyzőként megnevezett dr. Köves Mihályt az 1080/1945. M.E. sz. rendelet 20. §-ának 4. pontja alapján az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 12. §-ának 2. pontjába ütköző népellenes büntett¹⁸ elkövetése miatt megfosz-

18 Az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 12. §. 2. pontja szerint „Népellenes büntettnél bűnös az is, 2. aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbund tagként belépett, vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki.” Lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94500007>.

Szeged, 1985. 5–58.

17 Az ügyosztályok ideiglenes vezetői. VRÚ, 1944. szeptember 28. 3.

A III. sz. Hódmezővásárhelyi Igazolóbizottságtól.

537/III/1945 ~~xxxxx~~

Tárgy: Dr. Köves Mihály I.o.aljegyző igazolási ügye.

H a t á r o z a t .

Hódmezővásárhely thj. város tanácsának 12870/1945 t.h.sz. megkérésével kapcsolatban dr. Köves Mihály volt városi I.o.aljegyző 1945 június hó 20.napján kelt azonos számú igazoló határozatunkat a következőképpen helyesbítjük. az 1080/1945 M. . sz. rendelet 20 §-ának 4 pontja alapján dr. Köves Mihály városi I. o. aljegyzőt állásától megfosztjuk. Az 1080/1945 M.E. sz. rendelet 20 §. 6 bekezdése figyelembevételével családtagjai számát és anyagi helyzetét tekintve különös méltányosságból kimondjuk, hogy állásától megfosztott közalkalmazott családtagjait megillő nyugdíjigényt fenntartjuk azzal, hogy a nyugdíjigényt megállapításánál közalkalmazottat úgy kell tekinteni, mintha a határozat jog rére emelkedése napján meghalt volna. A megállapítandó nyugdíj járulék és a gyermekek utáni járulék állásától megfosztott köztisztviselő feleségének kezéhez fizetendő ki.

Az 1945 évi június hó 20. napján kelt azonos számú határozatunkat további rendelkező és indokolási részében teljes egészében fenntartjuk.

Hódmezővásárhely, 1945. évi október hó 4. napján

Török László *Vári László* *Árny*
Igazoló Bizottság tagjai

totta az állásától. Ez azt jelentette, hogy ezután közhivatalban nem alkalmazhatták, és máshol sem kerülhetett vezető beosztásba. Az igazolóbizottság emellett azt is kimondta, hogy „...nyugdíj igény szempontjából dr. Köves Mihály közalkalmazott ügy tekintendő, mintha e határozat jogerőre emelkedése napján meghalt volna.” Minderre indoklásul azt hozták fel, hogy „...közalkalmazott a miniszterelnöki rendelettel fasisztának minősített és feloszlattott nyilaskeresztes párt tagja, továbbá a legutolsó időig éveken keresztül az ugyancsak feloszlattott Turul Szövetkezet [sic!] helyi szervezetének a fővezére volt, aki a becsatolt okmányból kitűnően, továbbá saját beismerése és a bizottság tagjainak hivatalos tudomása szerint is, mint a Turul Szövetség fővezére, tevékeny működést fejtett ki.” Mindezek alátámasztására Oláh Mihály igazolóbizottsági elnök felmutatott egy könyvet, valamint azt a birtokában lévő „fejlapot” (valószínűleg fejleces iratról van szó), amely „...ügy közalkalmazottat, mint feleségét a nyilaskeresztes párt tagjainak tünteti fel...”¹⁹ Ennek ellenére dr. Köves Mihályné az özvegyi nyugdíjra – három kiskorú gyermeke révén, méltányosságból – igényt tarthatott.

Az igazolóbizottsági határozatban feljegyezték azt is, hogy „A bizottság megkeresi az illetékes hódmezővásárhelyi államrendőrség politikai osztályát az igazolás alá vont közalkalmazottnak rendőrhathatósági őrizetben való tartása iránt.”²⁰ Mindez arra utal, hogy dr. Köves Mihályt már a hazatérését követő napokban őrizetbe vették, és erre a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi szervezetében betöltött vezető tisztsége szolgáltatta az okot. (Az internálás intézménye a politikai tisztogatás egyik eszköze volt, ám a személyes bosszú és leszámolás egyik színtere is. A lényege az volt, hogy a politikai rendőrség mindenféle bírósági ítélet nélkül bárkit ún. rendőrhathatósági őrizet alá helyezhetett – vagyis

internálótáborba zárhatott. 1945-ben az országban több mint ötven internálótábor működött. A Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya alá tartozó internálótábor felállításának pontos időpontja nem ismert, de annyi bizonyos, hogy 1945 februárjában már működött. A város szélén, a Serház téri méntelepen hozták létre. Az internáltak egy részéből ugyanitt főállították „a politikailag megbízhatatlan személyek munkasalukulátát”, tehát egy kényszermunkaszázadot.²¹ Eleinte ide válogatás nélkül bekerülhetett szinte bárki, majd Oláh Mihály kommunista párttitkár javaslatára a Nemzeti Bizottság 1945. május 5-én elrendelte, hogy mindazokat, akiket az igazolóbizottságok népbírórság elé utaltak, „azonnali hatállyal ki kell vinni a munkatáborba”. A szinte korlátlan internálás lehetőségét Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. június 21-i bizalmas rendelete²² tette lehetővé a politikai rendőrség számára.²³)

A kommunista párttitkár által vezetett igazolóbizottság dr. Köves Mihály iratait az eljárást követően az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 12.§. 2. pontjába ütköző büntettségben való bűnösség gyanúja

21 Lásd Vincze Gábor: „a múlt rendszernek hú kiszolgálója volt”. A két világháború közötti Hódmezővásárhely egyes elit-tagjainak sorsa 1945 után. In Gyulás Martin – Vincze Gábor: *Rendszerváltás Csongrád vármegyében 1944–1945-ben*. Kiadja a Nemzeti Emlékezet Bizottsága, megjelenés előtt.

22 A rendeletet első alkalommal Palasik Mária tette közzé a *Társadalmi Szemle* 1997. 7. számában, 87–94. oldalon. („Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében, 1945”).

23 Az internálótáborba az alábbi kategóriákba tartozókat zárták: 1.) „kisnyilasok” (egyszerű párttagok); 2.) a különböző szélsőjobboldali pártok (Nyilaskeresztes Párt - Hungarista Mozgalom, a Pálffy Fidél-féle Nemzeti Szocialista Párt stb.) helyi vezetői, tisztségviselői; 3.) különböző „fasisztának” tekintett szervezetek (Volksbund, Turul Szövetség, Baross Szövetség, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete stb.) tagjai; 4.) az igazolóbizottságok által nem igazolt személyek (közigazgatási alkalmazottak, a politikai elit egyes tagjai). Az internálásnál valójában egy szempontot vettek figyelembe: az illető neve szerepelt-e az ún. zöld-, vagy a kék-könyvben? A helyi politikai rendőrségnél volt több névsor a „megbízhatatlan személyekről”. A „kék-könyvben” az állítólagos nyilas párttagok, a „zöld-könyvben” pedig a Baross Szövetség vagy a Turul Szövetség tagjainak nevét tüntették föl. MNL CSML HL XVII. 1. fond, a Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság iratai, 10/1945.; ÁBTL, a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának iratai, 1.1. 3. doboz, 23–24.

TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42 (A letöltés időpontja: 2019. november 4.)

19 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. Dr. Köves Mihály vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-16611. 5–6. (Itt, és a továbbiakban betűhű közlést alkalmazok.)

20 U. o.

miatt, tehát ugyanazzal a váddal, amiért az állásától is megfosztották, elküldte a szegedi népjogász-séghez.²⁴ Dr. Köves Mihály ily módon történő halottá nyilvánítását, valamint hogy Köves Mihályné részére még az özvegyi nyugdíját is folyósították, a családi emlékezet is megőrizte.

Az igazolóbizottság megkeresésére a hódmezővásárhelyi Államrendőrség Politikai Osztályának vezetője, Vad János rendőrfőtanácsos a 111/p.o./1945. számú véghatározatával 1945. július 6-án hivatalosan is elrendelte dr. Köves Mihály rendőrhatalmasi őrizet alá helyezését, azaz internálását. Köves Mihály ez ellen fellebbezéssel élt, de ez nem vezetett eredményre. Július 30-án Vad János Köves Mihály szóbeli kérelmére engedélyezte, hogy a cséplési munkálatok idejére leszerződjön a Kistópart utcán lakó Töltési János bércséplőhöz, de felhívta a figyelmét arra, hogy a munkásokon kívül mással nem találkozhat és nem beszélhet, a munka után rögtön haza kell mennie, hazuról nem távozhat el, és amint véget értek a cséplési munkálatok, erről Töltésinek értesítenie kell a politikai osztályt.²⁵ Köves Mihály augusztusban tehát mezőgazdasági munkás volt, majd a munkálatok végeztével valószínűleg visszatért a Serház téri internálótáborba.

Időközben a városi tanács – talán a dr. Köves Mihályné ellen ekkor már folyamatban lévő nyomozás miatt – megkereste a férje igazolási ügyét intéző igazolóbizottságot. Erre válaszul a hódmezővásárhelyi III. sz. igazolóbizottság 1945. október 4-én hozott határozatában megismételte mindazt, amiről már június 20-án is döntött: Köves Mihály egykori I. osztályú aljegyzőt állásától megfosztották, és az „...1080/1945. M.E. sz. rendelet 20. §. 6. bekezdése figyelembevételével családtagjai számát és anyagi helyzetét tekintve különös méltányosságból kimondjuk, hogy az állásától megfosztott közalkalmazott családtagjait megillető nyugdíjigényt fenntartjuk azzal, hogy a nyugdí-

jigény megállapításánál közalkalmazottat úgy kell tekinteni, mintha a határozat jogerőre emelkedése napján meghalt volna.”²⁶

Ez az abszurd helyzet lehet az oka annak is, hogy dr. Köves Mihályné népbírói ügyében a volt aljegyző és férj neve egyetleneszer sem merült fel, sem a tanúk, sem a vádlott részéről. Mielőtt dr. Köves Mihályné népbírói ügyével részletesen megismerkednénk, röviden érdemes áttekinteni a népbírói ügyek és a népjogász-ségek működését, valamint intézményrendszerét.

A NÉPBÍRÁSKODÁS

A népbíráskodásról szóló 81/1945. M.E. számú miniszterelnöki rendeletet a debreceni székhelyű, és semmiféle közjogi legitimitással nem rendelkező Ideiglenes Nemzeti Kormány hozta meg. A jogszabály előkészítésében három szegedi ügyvéd játszott kulcsszerepet. Dr. Valentiny Ágoston²⁷ még szegedi polgármester korában, 1944. december 12-én szorgalmazta a helyi Nemzeti Bizottságnál, hogy állítsanak fel egy népbírói ügyet. Ezt követően, már az ideiglenes kormány igazságügyminisztereként két szegedi ügyvéd kollégáját, dr. Bojta Béla és dr. Réczei László miniszteri tanácsosokat kérte fel a népbírói ügyek felállításáról szóló jogszabály elkészítésére. Dr. Réczei László nevét azért is érdemes megjegyezni, mert ő volt az, aki a „népellenes” bűntett fogalmát bevezette.²⁸

26 MNL CSML HL XVII. 407. fond, A hódmezővásárhelyi III. sz. igazolóbizottság iratai, 1945–1947. 2. doboz, 87. 537/III/1945. Dr. Köves Mihály iratai.

27 Valentiny Ágoston (1888–1958) ügyvéd. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte. Az SZDP szegedi szervezete végrehajtó bizottságának tagja, majd elnöke volt. Szeged szovjet megszállása (1944. október 11.) után a város polgármestere, 1944. december 22-től 1945. július 21-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügyminisztere. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték. 1955-ben egyéni kegyellemmel szabadult, csak halála után, 1962-ben rehabilitálták. Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1. kötet, A–K*. Budapest, 1967. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/valentiny-agoston-784BD/> (A letöltés időpontja: 2019. október 28.)

28 A „népellenes” bűntett fogalma az orosz „vrag narodov” (a „nép ellensége”) átvétele. Zinner Tibor: „A magyar nép

24 Ez a magyarázata annak, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltárában az igazolóbizottsági iratok között csak az 1945. október 4-i keltezésű határozat szerepel.

25 ÁBTL 3.1.9.V-16611. 7–10.

A rendelet megalkotói abból indultak ki, hogy a népbíróság voltaképpen egy rendkívüli külön-bíróság, ezért számos olyan elemet építettek be a működésébe, amelyre addig nem volt példa. A legfontosabb változás a klasszikus jogelvezés és joggyakorlathoz képest az volt, hogy tudatosan figyelmen kívül hagyta a *nullum crimen sine lege*, és a *nulla poena sine lege* (nincs bűncselekmény törvény nélkül; nincs büntetés törvény nélkül) alapelveket. Az első paragrafus ugyanis leszögezte, hogy a háborús bűnösöket akkor is felelősségre lehet vonni, ha tettük elkövetésekor cselekedetük nem minősült büntettnek. A jogszabály másik kirívó rendelkezése az volt, hogy míg az öt évnél alacsonyabb büntetési tétel esetén a népbügyésznek egyenesen kötelező volt fellebbeznie, addig a védőt nem illette meg az önálló fellebbezés joga, legfeljebb semmisségi panasszal élhetett.

1945-ben az országban huszonnégy népbíróság kezdte meg a működését.²⁹ A népbírósági tanácsok elnökeit az igazságügyminiszter nevezte ki. Mivel mindenki tudta, hogy pártbíróságokról van szó, a szakjogászok nagy része, ha csak tehette, nem fogadta el az igazságügyminiszter „felkérését”, vagy igyekezett minél hamarabb otthagyni ezt a megbízást. Az ülnököket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó öt párt – a Polgári Demokrata Párt (PDP), a Független Kisgazdapárt (FKGP), a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP), valamint 1945. május 1-től az Országos Szakszervezeti Tanács delegálta. Fellebbezni másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsához (NOT) lehetett. A NOT tanácsai a koalíciós pártok egy-egy, egységes bírói vagy ügyvédi oklevéllel rendelkező küldöttjeiből alakultak meg (a szak-szervezetek nem rendelkeztek delegálási joggal),

vagyis szakjogászok voltak, és nem laikusok. Ezzel magyarázható, hogy majdnem minden második esetben lefelé módosították a büntetés nagyságát (vagy egyenesen felmentették az elítéltet), emiatt pedig komoly politikai, illetve sajtótámadások érték a NOT tanácsait. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy ha – politikai nyomásra – a tanácsok másodfokon nem mertek felmentő ítéletet hozni, annyi, vagy közel olyan mértékű letöltendő börtönbüntetést szabtak ki, mint amennyit előzetesen már amúgy is eltöltött a vádlott.

1947–49 folyamán a kellő ügyfélforgalommal nem rendelkező népbíróságokat megszüntették, és a befejezetlen ügyeiket más népbíróságnak adták át, például a megszüntetett bajai és gyulai népbíróságok ügyei a szegedihez kerültek. Az utolsó, még működő két népbíróság, a szegedi és a budapesti, valamint a NOT és a Népfőügyészség is 1950 tavaszán fejezte be a tevékenységét. A népbügyészségek és népbíróságok korabeli és későbbi megítélése – politikai beállítottságtól függően – igen eltérő. Ami a politikusok véleményét illeti, 1945–46-ban sokan értettek egyet az ismert néprajztudóssal, Bálint Sándor (1904–1980) kereszténydemokrata képviselővel, aki a nemzetgyűlésben kijelentette: „a népbíróság alapjában véve pártbíróság.”³⁰ A téma egyik legjobb magyarországi szakértője, dr. Zinner Tibor történész véleményét is érdemes idézni, mely szerint a népbíróságokról „a társadalomban kialakult képet az is jelentősen befolyásolta, hogy az erőszakszervekbe lévő volt deportáltak és munkaszolgálatosok gyakorta fizikai erőszakkal párosult nyomozásai után a büntetőeljárásokban számos zsidó vallású népbügyész és népbíró tevékenykedett. [...] A feljelentők, valamint a vád és védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.”³¹

nevében”? In Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás, Magyarország 1945*. Budapest, 2017. 115.

29 Számos esetben előfordult, hogy azokon a nagyobb településeken, ahol önálló népbíróságot nem állítottak fel (például Hódmezővásárhelyen, Makón, Szentesen) úgynevezett kihelyezett népbírósági tanácsok tárgyalták az ügyeket. Ekkor a népbíró és a népbügyész utazott el a főtárgyalás helyszínére, és a helyi pártszervezetek által delegált népbírákkal együtt ítéleltek.

30 Idézi Dr. Lukács Tibor: *A magyar népbírósági jog és népbíróságok 1945–1950*. Budapest, 1979. 162.

31 Zinner Tibor: „éjjel nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”. Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren. MTA Law Working Papers, (III. évf.) 2016/1. 35. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf (A letöltés időpontja: 2019. október 28.) Ugyanitt írja a szerző, hogy a népbügyészségek sze-

Az egyes népbírószági akták feldolgozása után a téma kutatói³² az elmúlt évtizedben az alábbi következtetésekre jutottak. A feljelentések háttérben az esetek nagy részében egyéni bosszú, vagy anyagi haszonszerzés állt. A Magyar Államrendőrség kommunista irányítás alatt álló helyi politikai (rendészeti) osztályain folyó kihallgatások irányított kérdések szerint zajlottak, a vallomások jegyzőkönyvezése pedig sablonszerűen, a későbbi vádiratban lefektetett koncepció alátámasztása céljából történt. Az „érdektelenként” megjelölt, és tanúként kihallgatott, sértett személyek a terheltek megbüntetését kívánták, egyértelműen elfogultak voltak velük szemben. Számos esetben a főtárgyalásokon, a szembesítések során derült ki, hogy korábban a kihallgatást végző politikai rendészet detektívjei különféle fizikai vagy pszichikai erőszakot gyakoroltak a tanúkra a „kívánt eredmény” elérése érdekében. Arra is van példa, hogy a vallomások tisztázása során egyszerűen meghamisították a jegyzőkönyveket. A terheltekből sokszor kínzással, fenyegetéssel, zsarolással csikarták ki az önmagukra terhelő vallomást. A vádiratok nagy része kifejezetten gyenge jogászai teljesítmény eredményeképp született meg, olykor csak a vonatkozó rendeleti helyet tartalmazták, a terhelően valló tanúk kiragadott mondataival. Nem egyszer előfordult, hogy a népbírószági tárgyalás botrányba fulladt, mert a hallgatóság soraiból egyes személyek a vádlottat súlyosan bántalmazni kezdték. Arra is akadt példa, hogy már a tárgyalás után a nyílt utcán verték meg a vádlottat, és az is számtalan esetben előfordult, hogy a védelem tanúit meg sem hallgatták, az ítéletet pedig kizárólag a vád tanúinak terhelő vallomása alapján hozták meg.³³

A népbírószágokon lefolytatott eljárások jelentős része tehát politikailag elfogultnak, koncepció-

zusnak tekinthető. A dr. Köves Mihályné ellen folytatott népbírószági eljárás tipikus példája annak, hogy az 1944-től előre törő kommunista politikusok és azok közeli hozzátartozói hogyan igyekeztek megszerezni mások vagyonát.

DR. KÖVES MIHÁLYNÉ A SZEGEDI NÉPBÍRÓSZÁG ELŐTT

A Köves családot, amikor 1945 júniusában visszatértek Hódmezővásárhelyre, egy kifosztott lakás látványa fogadta. A városban ekkor már zajlottak az igazolóbizottsági eljárások, a politikailag megbízhatatlan személyeket, mint később dr. Köves Mihályt is, a Serház téri internálótáborba vitték, a pártok közül pedig a Magyar Kommunista Párt tett egyre nagyobb befolyásra szert. A kommunista párttitkár, Oláh Mihály³⁴ már 1944 novemberében, a Csongrád és Csanád vármegyei városok MKP szervezeteinek együttes szegedi ülésén ismertette (vagy inkább elismerte), hogy az elhagyott vagyonekat a párt kisajátította.³⁵

Valószínűleg ez történhetett a Köves család bútoraival is, bár annak írásos nyoma nincs, hogyan kerültek éppen a kommunista párttitkár és családja birtokába.

A népbírószági iratok szerint Köves Mihályné a bútorok visszaszerzése érdekében először a Kisfaludy utcában lakó Oláh Jánosnéhoz³⁶ ment el, aki a kettőjük között elhangzott vita után feljelentette az

34 A hódmezővásárhelyi születésű Oláh Mihály (1899–1981) eredetileg kőműves segéd. 1944. október 8-án alapító tagja, és titkára lett a helyi kommunista pártnak, majd tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek. 1948-ig országgyűlési képviselő, 1948-tól 1950-ig Hódmezővásárhely polgármestere, 1954-ig tanácselnök. A kommunista párt titkári tisztét valószínűleg 1950-ig töltötte be. A forradalom leverése után részt vett a megtorlásban. 1964-től 1981-ig a Szakszervezetek Csongrád Megyei Szervezetének elnöke volt. In Antalfy György (főszerk.): *A munkásmozgalom Csongrád megyei harcosságainak életrajzi lexikona*. Szeged, 1987. 307.; Kovács, i. m. 211.

35 Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete. In Makó Imre – Marjanucz László (szerk.): *Hódmezővásárhely története III/2. A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig 1918–1950*. Hódmezővásárhely, 2019. 924.

36 Oláh Mihálynak három testvére volt: Oláh Lajos, aki ugyancsak országgyűlési képviselő volt, valamint Oláh János és Oláh Mária.

mélyi összetételében „85 %-ban volt munkaszolgálatosok, vagy deportálásból visszajött, korábban sértett emberek képviselték a vádat...” 19.

32 Farkas Csaba, Mikó Zsuzsanna, Vincze Gábor, Zinner Tibor

33 Vincze Gábor: Aki „a kommunista eszmét is megcsúfolta”: Gravátsz Ferenc hódmezővásárhelyi újságíró a népbírószág előtt. In Bernátsky Ferenc et al. (szerk.): *A Tornyai János Múzeum Évkönyve I.* Hódmezővásárhely, 2019. 117–131.

asszonyt. Az írásos feljelentést a népbíróági akta nem tartalmazza, és azzal kapcsolatban is csak találgathatunk, hogy egy jogos követelésből hogyan lett végül feljelentés.

Oláh Jánosné feljelentése nyomán, dr. Pártos Imre szegedi népügyész 1945. július 23-án „népellenes” büntett elkövetésének gyanúja miatt nyomozást indított dr. Köves Mihályné ellen, és azt is elrendelte, hogy derítsék ki „erkölcsi és kereseti viszonyait” is.³⁷ Egy dátum nélküli átíratában a szegedi népügyészség utasította a hódmezővásárhelyi rendőrőrkapitányságot, hogy a nyomozást terjessze ki arra is, hogy a „...gyanúsított a nyilas-keresztes pártban viselt-e valami tisztséget, vagy tagként fejtett-e ki tevékeny működést.”³⁸ Ez a vád azért merült fel, mert Oláh Jánosné a feljelentés megtételekor – állítólag – egy nyilas párttagkönyvet is átadott a rendőrségnek. Mint korábban azt már olvashattuk, a nyilas párttagság vádja dr. Köves Mihályné ellen már férje igazolóbizottsági ügye kapcsán felmerült.

Bár a népügyészeknek kötelességük lett volna a vádemelés előtt kihallgatni a gyanúsítottat, és erről jegyzőkönyvet felvenni, úgy tűnik, erre mégsem került sor. Dr. Pártos Imre népügyész szeptember 6-án megküldte a nyomozati szakaszban keletkezett iratokat és a 3245/1945. n. számú vádiratot a népbírósnak. Ebben a szabadlábban védekező, 33 éves, háromgyermekes dr. Köves Mihálynét egy rendbeli, az 1440/1945. sz. M. E. sz. r. 12. §-ának 4. pontjába³⁹ ütköző „népellenes” büntett elkövetésével vádolta meg, mert 1945 júniusában, „közelebbről meg nem határozható napon,” Hódmezővásárhelyen, Oláh Mihályné előtt kijelentette, hogy „...a mai rendszer csak a vezetőknek jó, de a népnek nem javult a helyzete”, ráadásul „...általában feldicsérte a múlt vezetőinek tetteit, továbbá azt a kijelentést tette, hogy a mai

rendszer nem fog sokáig tartani – kényszerű szükség nélkül a nép- és demokrácia-ellenes hírverés szolgálatába szegődött.” A nyomozás megindítása után ugyanis érkezett ellene egy másik feljelentés is, amit nem más tett meg, mint a kommunista párttitkár felesége. A népügyész a vádemeléskor indoklásul azt hozta fel, hogy az elhangzottak Oláh Jánosné és Oláh Mihályné, valamint Dévényi Rezsőné tanúk vallomásával bizonyítható. A vádiratban említett három tanú kihallgatásáról a rendőrségen felvett jegyzőkönyvek hiányoznak a népbíróági aktából. A meglehetősen ideologikus indokolásban az olvasható, hogy „A fasiszta propaganda azt híresztelte, hogy a demokratikus kormányrendszer nem szolgálja a nép egyetemes érdekeit, csak a vezetők előnyeit szolgálja, s hogy ez a rendszer nem fog sokáig tartani. A letűnt fasiszta rendszer vezetői képviselték és valószínűsítették meg a nép- és demokráciaellenes irányzatokat, és ha valaki ezeket a tetteket feldicsérte, átvette a fasiszta propaganda szövegeit.” A vádirat hátoldalán a népügyész ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy „A terhelt tagja volt a nyilaskeresztes pártnak, de a vádemelést mellőzni kell, mert nem merült fel adat arra, hogy a pártban tisztséget töltött volna be, vagy tagként tevékeny működést fejtett ki.” Az a vád tehát, hogy Köves Mihályné a Nyilaskeresztes Pártban valamilyen fontosabb tisztséget töltött volna be, ezzel megszűnt ellene.⁴⁰

Dr. Pártos Imre népügyész végül öt tanút idéztetett be tanúként a tárgyalásra: Oláh Jánosné, Oláh Mihályné, Dévényi Rezsőné (dr. Köves Mihályné nagynénjét), Égető Gáborné és Bársony Jenőné.

Dr. Köves Mihályné nyilvános népbíróági főtárgyalására⁴¹ 1945. október 10-én került sor Szegeden, amelyen ártatlannak vallotta magát és

37 MNL CSML, A szegedi népbíróság iratai, XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 5.

38 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 19.

39 „Népellenes büntetben bűnös az is: a. aki kényszerű szükség nélkül a nép-vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött;” Lásd <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=94500007.TV&searchUrl=/ez-ev-torveny%3F-pagenum%3D42> (A letöltés időpontja: 2019. november 4.)

40 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 17–18. A Nyilaskeresztes Párt hódmezővásárhelyi tagnévsora egyelőre nem ismert, így megbízható írásos bizonyíték nincs arra, hogy dr. Köves Mihályné a pártnak tagja lett volna. A nyomozati szakaszban, majd a népbíróági tárgyaláson felmutatott párttagkönyv hamisítvány is lehet.

41 A tanácsvezető bíró dr. Félegyházy Pál, a népügyész dr. Serényi György, a népbírák dr. Vermes Jenő, Elek János, Pallagy Endre, Komáromi István, Herceg János és Kiss Pál voltak, a védő

tagadta, hogy a vádiratban leírtakat kijelentette volna. Amint elmondta „Én az oroszok bevonulása elől gyermekeimmel elmentem Hódmezővásárhelyről és mikor visszatértem oda, a lakásomat teljesen széthordták, megtudtam, hogy bútoraim részben Oláh Jánosnál, részben pedig Oláh Mihályéknál van. Én ekkor felkerestem Oláh Jánosné és elpanaszoltam neki, hogy nincs hol lehajtsam a fejemet, s adja vissza nekem a bútoraimat.”⁴² Oláh Jánosné – Kövesné vallomása szerint – abban az esetben volt hajlandó visszaadni a bútorokat, ha arról Kövesné a várostól hoz neki határozatot. A vádlott e feltétel teljesítése érdekében valószínűleg eljárta a Lakáshivatalnál, amely 1040/1945. számú határozatával visszautalta neki a bútorokat, ám a népbírói akta ezt az iratot sem tartalmazza, pedig a részletek tisztázása végett fontos lenne. Kövesné, amint vallomásában elmondta, ezt követően felkereste Oláh Mihály kommunista párttitkárát, azonban csak a feleségét találta otthon, aki azt mondta neki, hogy amíg ezt a kérdést a férjével nem beszéli meg, nem adja vissza a szóban forgó ingóságokat. Kövesné valószínűleg azért kereste fel közvetlenül a kommunista párttitkárát, mert a határozattal a kezében az ügy gyorsabb lezárásában reménykedett. A tárgyaláson azt is kijelentette, hogy az ott felmutatott nyilas pártigazolvány nem az övé, és soha nem volt a párt tagja.

A tanúként beidézett Oláh Jánosné a tárgyaláson azt vallotta, hogy Köves Mihályné júniusban kereste fel a bútorai ügyében, amelyeket ő hajlandó lett volna visszaadni, de ezt előbb megakarta beszélni sógorával, Oláh Mihállyal, aki, mint vallotta „...annak idején eljárta, hogy ezeket a bútorokat én megkapjam”.⁴³ Elmondta azt is, hogy a vádlott az ominózus kijelentést, amely miatt vádat emeltek ellene, akkor tette, amikor őt otthonában felkereste, de erre más tanú nem volt. A nyilas párttagkönyvről úgy nyilatkozott, hogy azt a vádlottnál korábban sohasem látta, akkor látta először, amikor egy detektív a kihallgatása alatt elé tette. Oláh Jánosné mindazzal, amit a tárgyaláson el-

mondott, alátámasztotta a vádlott vallomását, de a nyilas párttagkönyv kapcsán ellentmondásba is keveredett önmagával.

A másodikként meghallgatott tanú, Oláh Mihályné azt vallotta, hogy a vádlottat csak akkor ismerte meg, amikor „...a bútorát jött visszakövetelni”. Elmondta, hogy Kövesné hozott magával egy határozatot, amely szerint visszakövetelheti a bútorait. Oláh Mihályné erre azt mondta neki, hogy „...meg akarom beszélni először [a] férjemmel, ki a kommunista párt főtitkára, mert én a bútorokat nem vagyok hajlandó visszaadni.” Arra a nagyhatalmú párttitkár, később polgármester/tanácselnök felesége nem tért ki, miért is nem hajlandó visszaadni az értékes bútorokat a jogos tulajdonosnak. Vallomását így folytatta: „...beszélgetni kezdtünk vádlottal és a társaságában lévő idősebb hölgygyel, akinek a nevét azonban nem tudom. Ekkor beszélgetésünk folyamán vádlott azt a kijelentést tette, hogy csak azoknak jó, akik pozícióban vannak, a régi tisztviselőknek bezzeg rossz, mert azok lecsúsztak. Vádlott azt is mondta, hogy a kommunisták is jót akartak, de a fasiszták is jót akartak.” Végül megjegyezte: a polgármesteri hivatalban a bútorok visszaadásáról kiadott határozatot már megváltoztatták, mivel „...vádlott ellen népbírói eljárás lett folyamatba téve”.⁴⁴ Ez utóbbi megjegyzésével Oláh Mihályné leleplezte önmagukat: elárulta, hogy tudták, ha dr. Köves Mihályné ellen népbírói eljárást indítanak, akkor ők a bútorokat megtarthatják. A tárgyaláson felmutatott nyilas párttagkönyvről ő is úgy nyilatkozott, hogy azt először a rendőrségen látta, és arról sincs tudomása, hogy a vádlott valóban a párt tagja lett volna.

Harmadikként Dévényi Rezsónét hallgatták meg. A vádlott nagynénje szem- és fültanúja volt a Kövesné és Oláh Mihályné között egy órán át tartó beszélgetésnek, és határozottan tagadta, hogy az inkriminált kijelentések elhangzottak volna. Vallomása szerint a kommunista párttitkár felesége megjegyezte, hogy „...a jobboldaliak tették tönkre az országot”⁴⁵, de erre a vádlott nem válaszolt. A tanú szembesítése Oláh Mihálynéval eredménye-

pedig dr. Dolh Géza.

42 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 22.

43 Uo.

44 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 23.

45 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 24.

len volt, mindketten kitartottak az elhangzott vallomásuk mellett.

A két utolsó tanú, Égető Gáborné és Bársony Jenőné csak arról vallottak, hogy nincs tudomásuk arról, miszerint a vádlott nyilas párttag lett volna. Bársony Jenőné csak annyit tudott, hogy Kövesné – akárcsak ő – pártoló tagja volt a Turul Szövetség vásárhelyi szervezetének, de az összejövetelekre nem járt el.

A népbüvész a tanúk meghallgatása után Oláh Jánosné, Oláh Mihályné és Dévényi Rezsóné megesketését kérte, a védő azonban, feltehetően a vallomásuk eltérő tartalma miatt, ellenezte ezt, illetve csak Bársony Jenőné megesketését tartotta fontosnak. A népbíróság a tanúk megesketését tehát azzal az indokkal mellőzte, „...mert a vallomásuk ellentmondó”⁴⁶ volt. A vezető bíró ezután a további bizonyítékok felkutatását – miután ezt senki sem indítványozta – nem tartotta szükségesnek. A népbüvész a vádat továbbra is fenntartotta, a védőügyvéd pedig dr. Köves Mihályné felmentését kérte.

A népbíróság dr. Félegyházy Pál vezette tanácsa dr. Köves Mihálynét végül felmentette, és az ítéletet a tanácsvezető bíró még a tárgyalás napján felolvasta a jelenlévőknek. A részletes indoklás szerint Oláh Jánosné és Oláh Mihályné a nyomozás során egészen mást állítottak, mint amit a tárgyaláson vallottak. Oláh Jánosné írásbeli panasza szerint a vádlott azt mondta, hogy „...ez a rendszer se soká tart, nem henceghetnek annyira...”, míg a nyomozati jelentésben foglalt vallomásában az áll, hogy „...ez a rendszer majd meglássa, hogy nem fog sokáig tartani, mert a férjem egy igazságos ember, senki sem mondott rosszat róla, és mégsem kapom vissza a bútoromat.” Oláh Jánosné volt az is, aki a nyilas párttagkönyvet „rendelkezésre bocsájtotta” a hatóságoknak, ám a főtárgyaláson már azt állította, hogy korábban nem is látta.⁴⁷

Oláh Mihályné az 1945. augusztus 2-án felvett nyomozati jegyzőkönyv szerint azt állította, hogy Kövesné „...kijelentette, hogy a mai rendszer csak a vezetőknek jó, de a népnek egyáltalán nem javult

a helyzete, továbbá hogy a jobboldaliaknak egyáltalán nincs mit szégyelniük, mert ők kitartottak az utolsó pillanatig, és hogy általában feldicsérte a múlt rendszer vezetőinek tetteit.”⁴⁸ A bíróság úgy vélte, hogy Oláh Mihályné tudta, ha feljelenti Köves Mihálynét, az ellene megindított népbírósági eljárás miatt a Lakáshivatal visszavonhatja a korábbi határozatát, így a bútorok az Oláh család birtokában maradhatnak. A tanúk nem egybehangzó vallomása miatt a népbíróság úgy látta, hogy a két Oláhné nem tekinthető „...ebben az ügyben érdektelen és elfogulatlan tanúknak, mert kétségtelen, hogy a vádlott bútorainak további birtokban tartása érdekében tettek ellene olyan kijelentések miatt feljelentést, amelyet minden kihallgatásuk alkalmával más-más szavakkal és módon adtak elő, aminek folytán vallomásuk teljesen ingadozó és megbízhatatlan...”⁴⁹ Oláh Jánosné főtárgyaláson elhangzott vallomását – a nyilas párttagkönyv kapcsán – ráadásul valótlannak is ítélték meg, mert Oláhné, a népbíróság szerint, a nyáron tett írásbeli feljelentésében külön kiemelte, hogy a tagkönyvet ő maga bocsájtja a rendőrség rendelkezésére, ennek ellenére az őszi tárgyaláson már egészen mást állított.

DR. KÖVES MIHÁLY „NÉPELLENES” BÜNTETEI

Egy nappal azután, hogy dr. Köves Mihályné ellen vádat emeltek, 1945. szeptember 7-én dr. Márai népbüvész (a 3314/1945. n.ü. sz. alatt) azzal kereste meg a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályát, hogy indítsa nyomozást dr. Köves Mihály ellen „...arra vonatkozólag, hogy a Turul Bajtársi Egyesületben, mint jobboldali szervezetben vezető szerepet töltött-e be és miért, s ha nem, mint tag tevékeny működést fejtett-e ki?” A népbüvész arra is kíváncsi volt, hogy a gyanúsított tagja volt-e a Nyilaskeresztes pártnak, „...s ha igen, vezető szerepet töltött-e be a pártban, vagy tevékeny működést fejtett-e ki?” Ennek kiderítése végett a nyomozónak azt az utasítást

46 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 25.

47 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 27.

48 Uo.

49 MNL CSML XXV. 8. fond Nb. 728/1945. 28.

adta, hogy a volt helyi nyilas párttagokat hallgassa ki.⁵⁰ A kihallgatási jegyzőkönyveket Köves Mihály állambiztonsági dossziéja szerencsére tartalmazza, nem úgy, mint felesége esetében, ahol ezek nem állnak rendelkezésünkre.

A népügyész felhívására Daniel István nyomozó október 11-én Bálint utcai lakásán hallgatta ki Köves Mihályt (tehát ekkor valami oknál fogva nem tartózkodott az internálótáborban), aki előadta, hogy 1942-ben, a lillafüredi „követáborozás” alkalmával a Turul Szövetséget az „illetékesek” „ketté osztották”.⁵¹ Keresztes-Fischer Ferenc⁵² az akkori alapszabályt bevonta és csak 1944. április és június között jelentek meg az újabb alapszabály-rendeletek. Addig azok hiányában nem tudtak új vezetőséget választani. Köves azt állította, hogy amikor megjelentek az új rendeletek, ő már nem volt a Turul tagja, mert még 1943-ban kilépett. „Többek között kijelentette, hogy a Nyilaskeresztes Pártnak tagja nem volt. 1939-ben, amikor a Nemzeti Front⁵³ megszűnt és beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba, mivel hogy ő a Nemzeti Front tagja volt, igazolványát tudta nélkül átírták a Nyilaskeresztes Párt igazolványára és a lakására kikézbésí-

tették. Amikor ő azt megkapta, azonnal visszavitte a Pártba és kijelentette, hogy nem hajlandó a Nyilaskeresztes Pártba belépni. Arra a kérdésemre, hogy a Nyilaskeresztes jelvényt hordta-e, kijelentette, hogy hordott egy jelvényt, amely tulajdonképpen a Nemzeti Frontnak volt a jelvénye, de bele volt a nyilaskeresztes jelvény⁵⁴ is kombinálva.”⁵⁵

A nyomozó október 11-én másokat is kihallgatott Köves Mihály gyanúsított ügyében. Zaka Ferenc internált (azaz kihallgatása az internálótáborban történt), volt nyilas párttag közölte, hogy ő nem látta Kövest a pártban megjelenni, de azt határozottan kijelentette, hogy mivel Kövesnek „belépési nyilatkozata van, a Nyilaskeresztes Pártból feltétlenül meg kellett kapnia a tagsági igazolványát is.” Benkő Antal internált, korábban a Nyilaskeresztes Párt fizetett alkalmazottja (akit ugyancsak az internálótáborban hallgatott ki), szintén azt mondta, hogy a gyanúsítottat nem látta a pártban, már csak azért sem, mert egy rendelet értelmében közalkalmazottak nem lehettek párttagok, csak ún. „fedett párttagként” titokban működhetnek egy pártban. Tóth Ferenc internált, a Nyilaskeresztes Párt volt szervezési vezetője (akit a nyomozó szintén a táborban hallgatott ki) csak annyit tudott mondani, hogy többször látta a párt jelvényével a gomblyukában, és több alkalommal hallotta beszélni a Turul Szövetség vásárhelyi szervezetében. Sárközi János volt politikai nyomozó előadta, hogy 1942-ben Köves a városházán, a köztisztviselők körében „nyilas bélyeget árult, mely abban az időben tiltott volt.” Ezért Sárközi feljelentette őt, de azt nem tudta megmondani, mi lett ennek a következménye. Véleménye szerint Köves a pártnak csak „fedett tagjaként szerepelhetett, mert máskülönben ilyen tevékenykedést nem is fejthetett volna ki.” Zsoldos Imre azt állította, hogy Köves a Turul Szövetség szervezője, kerületi vezetője volt, többször hallott tőle propaganda beszédeket „a zsidó kérdésről és szociális dolgokról”. Dr. Hódi András (1938-ban a Turul hódmezővásárhelyi szervezetének „vezére”) szerint „a legnagyobb és legmozgalmasabb agitátora volt” a Turulnak. Végül dr. D. Nagy Sándor

50 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 11.

51 Köves Mihály itt arra gondolhatott, amikor 1943-ban az idősebb turulistikát a fiatal, 26 éven aluliak ellenében létrehozták a Társadalmi Turul Egyesületet, amelynek keretében az országot kerületekre osztották fel. A Tiszántúli kerület székhelye éppen Hódmezővásárhely lett, a kerület vezetője pedig dr. Köves Mihály. Bővebben lásd Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség. 1919-1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Máriaibesnyő, 2012. 84.

52 Keresztes-Fischer Ferenc 1931 és 1935, valamint 1938 és 1943 között Magyarország belügyminisztere volt.

53 A dr. Salló János által 1936-ban alapított Nemzeti Front 1939-ben egyesült a Keresztény Nemzeti Szocialista Fronttal, ezt követően a neve Keresztény Nemzeti Front – Nemzeti Front lett. Az új pártformáció 1940-ben megszűnt, a tagjait – akár tudtuk nélkül is – átvette a Nyilaskeresztes Párt. (Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, 2013., 146-154., 208.) 1939-ben a párt egyik jelöltje a hódmezővásárhelyi dr. Lázár Béla ügyvéd volt, aki nem jutott be a nemzetgyűlésbe. 1940-ben őt is automatikusan „átvette” a Nyilaskeresztes Párt, de ott semmiféle tevékenységet nem fejtett ki. 1946. október 11-én a népbíróóság Csaba-tanácsa felmentette, mert bebizonyosodott, hogy akarata ellenére állították ki számára a nyilas párttagkönyvet. MNL CSM L, XXV. 8. fond, Nb. 620/1946.

54 A két jelvény valóban nagyon hasonlít egymásra.

55 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 12.

(1944-ben helyi Turul-„vezér”) szintén azt mondta, hogy kerületi titkár volt.⁵⁶

Október 27-én a Magyar Államrendőrség Vídéki Főkapitányságának vezetője, dr. Tömpe András 79/1945. sz. véghatározatával a Köves Mihály internálását elrendelő, július 6-i véghatározatot változatlanul hagyta. Indoklásul csak azt jelölte meg, hogy dr. Köves Mihály „az utolsó időkig vezetője volt a helyi Turul Szövetségnek, s mint ilyen, erősen jobboldali beállítottságú egyén.”⁵⁷

1945. november 17-én, dr. Köves Mihály, arra hivatkozva, hogy internálása már hat hónapja tart, levelet írt a hódmezővásárhelyi rendőrfőkapitánynak, amelyben ügyének felülvizsgálatát kérte, és azt, hogy engedjék szabadon.⁵⁸ December 1-jén Vad János rendőr ezredes a belügyminiszternek írott feliratában jelentette, hogy internálásának a felülvizsgálatát (111/3-1945. po. sz. alatt) elvégezte, és a véghatározatot revízió alá vette. Ez azt jelentette, hogy az internálását ezzel a nappal megszüntette, és elrendelte a rendőrhatalósági felügyelet (ref.) alá helyezését. Indoklásként azt hozta fel, hogy Köves „internálása alatt kifogástalan magatartást tanúsított és jövőbeni esetleges káros magatartásának megakadályozására mostmár a rendőrhatalósági felügyelet is elégséges megelőző intézkedésnek látszik.” Ezt az intézkedést 1946. január 12-én dr. Góby Ferenc belügyminiszteri osztálytanácsos jóváhagyta.⁵⁹

Dr. Köves Mihályt tehát 1945. december 1-jétől kezdve rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték, amely azt jelentette, hogy nem hagyhatta el a települést, ahol élt, nem járhatott nyilvános helyekre, és rendszeres időközönként jelentkeznie kellett a rendőrségen ellenőrzés végett, de most már legalább családjá körében lehetett.

Fél év elteltével, 1946. július 4-én Hegedűs János rendőr nyomozó hadnagy, a politikai osztály vezetője a rendőrhatalósági őrizetet további hat

hónappal meghosszabbította, mert „a lefolytatott felülvizsgálati eljárás eredménye szerint nevezett nem tanúsított olyan magatartást, amely szerint a szabadságkorlátozó intézkedésnek megszüntetését vonná maga után.” Három hónappal később, október 11-én a dr. Mónus István alezredes vezette hódmezővásárhelyi rendőrfőkapitányság az 57/1946. pol. sz. véghatározatával megszüntette dr. Köves Mihály rendőrhatalósági felügyeletét, amelyet azzal indokolt, hogy amióta ref. alatt állt, „kifogástalan magaviseletet tanúsított.”⁶⁰

Dr. Köves Mihály ettől kezdve tehát szabad volt, és úgy tűnik, ügyéről is elfeledkeztek, mert az 1945. szeptember 7-én ellene indított nyomozást nem követte vádemelés, így népbírói tárgyalás sem. 1949 júniusában dr. Tárkányi Béla népbíró – mivel sem az 1948. szeptember 10-i, sem az október 10-i és november 17-i sürgetésüknek semmiféle eredménye sem lett – ismételt nyomozást rendelt el ellene. A népbíró levelére válaszul, június 16-án Bokor Ernő rendőr százados a hivatkozott iratok átnézése alapján közölte, hogy „annak idején” nevezett „közigazgatási eljárás alá” vonták, de erről a népbírószéket elfelejtették értesíteni. 1949. június 25-én így a szege-di népbírószék (dr. Tárkányi Béla és dr. Háberl Pál) 1949.Nü.498/1. sz. alatt határozatot hozott a nyomozás megszüntetéséről. Indoklásukban az áll, hogy dr. Köves Mihály tagja volt a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi szervezetének, amelyben a „felszabadulásig” tisztséget is vállalt, valamint tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak is, de „tevékenysége e vonatkozásban nem volt megállapítható.” Végezetül kimondták, hogy „Mivel a terhelt múltbeli cselekményeiért bizonyos megtorlást már úgy is szenvedett, a cselekmény elkövetésétől eltelt hosszabb időre figyelemmel, tekintettel továbbá a demokratikus államrendünk időközben történt megerősödésére, a fenti tényállásban hivatkozott bűncselekmény miatti bünvádi eljárás lefolytatása nem mutatkozik szükségesnek...”⁶¹

56 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 13.

57 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 15.

58 Mindez szintén azt igazolja, hogy dr. Köves Mihályt már hazatérése után, 1945. június első napjaiban őrizetbe vették. Internálásába ezt az időszakot is beleszámították, és 1945 novemberéig éppen letelt a hat hónap.

59 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 17–20.

60 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 21–22.

61 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 23–25.

AZ OLÁH CSALÁD ÖSSZEFOGÁSA KÖVESÉK ELLEN

Lehetetlen nem észrevenni, hogy a fentebb tárgyalt ügyek között nemcsak azért van összefüggés, mert az egy házaspár mindkét tagját érintette, hanem azért is, mert a szálatokat a háttérben a kommunista párttitkár mozgatta.

Ismeretes, hogy a két világháború között a Moszkvából irányított kommunista párt csak illegálisban működhetett, mert az államvezetés az 1919-ben 133 napig terror-rendszert működtető tanácsköztársaság bukása után állambiztonsági kockázatot látott a kommunistákban, akik erőszakkal szerették volna megbuktatni a demokratikus államrendet. Ezzel szemben a jobboldali társadalmi egyesületek virágkorukat élték, és tagjaik között éppúgy voltak mérsékelt, mint szélsőséges emberek. Abban is eltérő vérmérséklettel gondolkodtak, hogy a trianoni országcsönkítés után hogyan valósítsák meg a revíziót, a minél előbbi megvalósításhoz azonban mindannyian egyformán ragaszkodtak. Az is közismert tény, hogy a társadalom perifériáján létező szélsőbaloldali mozgalmak erről másképpen gondolkodtak, hiszen számukra a nemzetköziséghez való tartozás, a polgári társadalom elleni küzdelem fontosabb volt, mint a magyar nemzeti érdekek védelmezése.

A dr. Köves Mihály és az Oláh Mihály közötti konfliktus okai a fentebb említett tényekben keresendők, a két család között lejáratott történetek pedig a polgári és a szélsőbaloldali szemlélet képviselői közötti kibékíthetetlen ellentétet példázzák, amely meghatározta a 20. századi magyar társadalmat.

A csupán néhány elemet végzett, és kőműves segédi szintig eljutó Oláh Mihály – a polgári neveltetésű és polgári foglalkozást választó dr. Köves Mihállal ellentétben – a „munkásmozgalomban” találta meg azt a közeget, ahol aktív tevékenységbe tudott kezdeni. 1919-ben a helyi munkásmozgalom egyik alakjává vált, tagja lett a Vörös Hadseregnek. A tanácsköztársaság bukása után őt is internálták, majd rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték. 1922-től ugyan a Szociáldemokrata Párt tagja lett, de hódmezővásárhelyi lakásán már az

1930-as években illegális kommunista összejövetelek folytak. Amikor 1944 őszén bekövetkezett Magyarország szovjet megszállása, elbarátaival együtt minden bizonnal elérkezettnek látta az időt arra, hogy bosszút álljon mindazokon, akik nem az ő köreibbe tartoztak.

Nincs annak nyoma, hogy személyes bosszúja egyik áldozatává miért éppen dr. Köves Mihály és felesége vált, de az eltérő gondolkodásmód, és az ebből fakadóan vállalt szerepek éppen elég indokot szolgáltatottak erre. Mivel Köves „kiszolgált” az 1945 előtti rendszert, hazatérése után azonnal őrizetbe vették, amelyet – mint kommunista párttitkár – nyilván Oláh Mihály is szorgalmazott. Őrizetbe vétele után hamarosan igazolóbizottság elé állították, mégpedig a III. számú bizottság elé, amelynek – talán ugyancsak nem véletlenül – éppen Oláh Mihály volt az elnöke. A kommunista párttitkár vezette igazolóbizottság dr. Köves Mihályt azzal az indokkal fosztotta meg az állásától, hogy a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi tagegyesületének tagja és „vezére”, valamint a Nyilaskeresztes Pártnak is a tagja volt. Mindkét vád igen súlyos elbírálás alá esett, tehát nem véletlenül vették őrizetbe, és számíthatott arra, hogy ez még csak a kezdet. Ami igaz volt, azt beismerte (Turul-„vezérség”), ami nem, vagy nem úgy volt igaz, ahogyan azt a bizottság állította, azt igyekezett tisztázni. Ettől kezdve ráadásul úgy tekintettek rá, mint aki „meghalt”! Mindeközben dr. Köves Mihályné jóhiszeműen azt gondolta, nem lesz abból baj, ha megpróbálja visszaszerezni jogos tulajdonukat, a bútorokat. Talán nem volt elég tájékozott, és nem tudta azt, hogy a magántulajdon fogalmáról a kommunistáknak egészen más elképzeléseik vannak, mint a polgári társadalomban szocializálódott embertársaiknak. Ezzel magyarázható az is, hogy oda mert állni a párttitkár sógornője és felesége elé, akik megérezve a veszélyt, valószínűleg azonnal segítségért fordultak párttitkár családtagjukhoz. Oláh Mihálynak kapóra jöhetett, hogy dr. Köves Mihály mellett a felesége is „hibát” követett el. Mégpedig óriási hibát! Egy párttitkárral szembe menni, holmi bútorokért, vajon ki merte volna ezt megtenni, ha ismeri a kommunista hatalom természetét? Miközben dr. Köves Mihály 1945 nyarán a

Serház téri internálótáborban töltötte a napjait, a feleségét – azért, mert bírálta a „népi demokráciát” – ketten is feljelentették az Oláh családból, éppen csak azt felejtették el megbeszélni egymással, hogy mit vallanak majd a népbírósi tárgyaláson. Mert világosan áll előttünk, hogy Oláh Jánosné saját korábbi állításaival szemben a tárgyaláson ellentmondásba keveredett (lásd a nyilas pártigazolványról mondottakat), Oláh Mihályné pedig nem is tudott a pártigazolványról, sőt ő még le is leplezte magukat (azt vallotta, hogy tudta, ha Kövesné ellen eljárás indul, ők megtarthatják a bútorokat). Talán megengedhették maguknak azt, hogy össze-vissza beszéljenek, mert a háttérben ott volt a párttitkár családtag, aki végül úgyis mindent „elrendez”? Feltételezésünk szerint az is megtörténhetett, hogy a két Oláhné valóban nem tudott a nyilas pártigazolványról, és azt tényleg csak a tárgyaláson látták először. Ezt az elgondolást látszik alátámasztani az a tény, miszerint a Köves Mihályné elleni nyilas párttagsági vád már férje igazolási ügye kapcsán, 1945 júniusában előkerült, és pedig éppen Oláh Mihály igazolóbizottsági elnök, kommunista párttitkár volt az, aki az erre vonatkozó bizonyítékot felmutatta. Így nagy valószínűséggel az ő ötlete lehetett az is, hogy Kövesné azzal is meg kell gyanúsítani, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, sőt a hamis pártigazolványt is ő juttathatta el a rendőrségnek. Hogy valóban így történt-e, azt ma már nem lehet pontosan megállapítani, de annyi bizonyos, hogy Oláh Mihály nem csekély vezetői/rendezői szerepet töltött be ezekben az ügyekben.

A Köves-házaspár ügyeiben több furcsa egybeesésre és eltérésre is felfigyelhetünk. Köves Mihálynét és férjét is „népellenes” bűntettel vádolták meg, azon belül többek között azzal, hogy nyilas párttagok. Kövesné és az ellene valló tanúkat vélhetően nem hallgatták ki (jegyzőkönyvek nincsenek!), míg dr. Köves Mihályt és a tanúként megjelölt volt nyilas párttagokat igen. Oláh Jánosné és Oláh Mihályné „alapból” elhitték, amit feljelentésükben állítottak, és ennek alapján 1945. szeptember 6-án vádat is emeltek dr. Köves Mihályné ellen. A következő napon – nyilvánvalóan „rovott múltja” miatt – megindították a nyomozást dr. Köves Mihály ellen is, akinek kihallgatásával

azonban október 11-ig vártak. Nagyon úgy tűnik, hogy a férj kihallgatását talán meg sem kezdték volna október 11-én, ha október 10-én a feleségét nem mentik fel. Az asszony felmentése tehát további ürügyet szolgáltatott arra, hogy a család ellen újabb retorziókat hozzanak, mert a monogramos hálószoza-és ebédlőbútorra a kommunista párttitkár is igényt tartott. Hiszen annak kiutalásában éppen ő járt el! A dr. Köves Mihály elleni nyomozás megkezdésének az október 10-i felmentő ítélet adhatott zöld utat, amelyben most már mindenáron a nyilas párttagságát akarták rábizonyítani. Kövesné esetében ez, mint láthattuk, nem sikerült, és a tanúk ellentmondó vallomásán túl ez is szerepet játszhatott abban, hogy végül ejtették ellene a vádat és felmentették. Férje ügyében azonban csak a nyomozás kezdődött meg, a vádemelés előttünk ismeretlen oknál fogva végül elmaradt, és ezzel a vásárhelyi Turul-„vezér” megmenekült a komolyabb felelősségre vonástól is. Talán éppen azért történt mindez így, mert ahogyan a feleségénél, az ő esetében sem tudták bizonyítani, hogy nyilas párttag lett volna. Minden bizonnyal ez is volt az igazság. Köves Mihály és felesége tagja volt ugyan a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi szervezetének, de egyikük sem volt tagja a Nyilaskeresztes Pártnak. Oláh Jánosné (vagy Oláh Mihály?) nyilvánvalóan azt gondolta, hogy egy súlyosabb elbírálás alá eső vádpont létrehozásával bizonyosan megtarthatja a Köves bútorait. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Oláh Mihályné feljelentése is (amelyről talán az Oláh család együttesen döntött) azért történt, hogy biztosan megtarthassák a bútorokat. Ezek a furcsa egybeesések érzékeltetik velünk, hogy Oláh Mihály alakja nem véletlenül tűnt fel a Köves család elleni retorziók alkalmával 1945-ben, és az Oláh család nőtagjainak „kis” akciójához egyértelműen a hódmezővásárhelyi kommunista párttitkár nyújtotta a biztos politikai támogatást. Az ő személye nem volt garancia arra, hogy Kövesné elítéljük – mint ahogy ez nem is történt meg –, de biztosíték volt arra nézve, hogy a bútorokat a Köves család soha ne kapja vissza, és ha kiderül róluk, hogy nyilas párttagok voltak, az a bélyeg örökre rajtuk maradjon.

A „BÚTORTOLVAJ” MÉGIS SOKAT KÖSZÖNHET(NE) A „GÁZHORDÓNAK”

Azt nem lehet tudni, hogy meddig tartott dr. Köves Mihály abszurd drámába illő (jogi) „tetszhalottsága”, de annyi bizonyos, hogy 1945. december 1-jétől már „csak” rendőrhatalósági felügyelet alatt állt. Ettől kezdve a Köves család minden tagja újra együtt lehetett. A háború előtt, és az után is nagy tiszteletnek örvendő családfő ezután abból tartotta el a családját, hogy gázpalackokat hordott ki biciklin a házakhoz. Egyik alkalommal éppen a kommunista párttitkárhoz, Oláh Mihályhoz kellett mennie. Ő ekkor szembesült először azzal, hogy a bútoraik még mindig ott vannak, sőt Oláh Mihály lányánál is volt belőlük néhány darab.⁶²

Az Oláh család tehát elérte a célját: Kövesék sem 1945-ben, sem később nem kapták vissza jogos tulajdonukat.

A családi emlékezet szerint Köves Mihály nem vett részt az 1956-os forradalomban, a forradalom után egyszer mégis elvitték a rendőrségre, ahonnan olyan állapotban tért haza, hogy három hónapig dolgozni, de még felkelni sem tudott. Azt, hogy őt nem a bosszú élte, a következő történet is jól példázza, amelyre lánya, Köves Éva így emlékszik: „A forradalom alatt a vásárhelyiek meg akarták lincselni Oláh Mihályt. Édesapám még ekkor is hordta a gázpalackokat a házakhoz, és éppen akkor, amikor a tömeg az egykori párttitkár, majd tanácselnök háza előtt összegyűlt, ő is oda érkezett. Oláh Mihály állítólag a padláson reszketett, oda bújt el az emberek elől. Köves Mihály, a gázhordó, akit ennek ellenére mindenki csak »Doktor Úrnak« szólított, rábeszélte az otlévőket, hogy hagyják az egykori tanácselnököt, nincs annak semmi értelme, ha most agyonverik és mindent feldúlnak nála. A tömeg a „Doktor Úrnak” szót fogadott, elmentek, édesapám pedig bevitte a gázpalackot, majd megígértette Oláh Miskával, hogy feladja magát a rendőrségen a múltban elkövetett bűneiért. – Én nem vagyok bosszúálló, engem már nem érdekelnek a bútorok, de amit a vásárhelyiek ellen tett,

A Köves család az 1950-es években

azért felelnie kell! Édesapám így mentette meg a kommunista tanácselnököt a tömeg haragjától, akit magunk között csak „bútoroltvajnak” hívtunk, és aki természetesen nem tett eleget édesapám kérésének.” Oláh Mihály nemcsak hogy nem tett eleget ennek a kérésnek, hanem a városban a forradalom utáni megtorlás egyik fő szószólója lett.

Bár dr. Köves Mihály nem volt „ellenforradalmár”, ennek ellenére az 1956 végén újjászervezett állambiztonság célkeresztjébe ő is bele került. Az 1957-ben beszervezett, hódmezővásárhelyi „Kútvölgyi” fedőnevű ügynök számos alkalommal jelentett róla. Első alkalommal, október 17-én azt jelentette, hogy a harmincas években került a városba a Szilágyságból, 1944-ben elmenekült és a „Szálasi éraban” Komárom polgármestere volt. Az ügynök szerint „jobboldali elem, [...] rendületlenül hisz a jelenlegi rendszer megváltozásában, igen nagy németbarát, ami származásából is adódik.”⁶³ Az ügynök kissé összekeverte a tényeket és azt, amit valószínűleg csak hallomásból tudhatott. Dr. Köves Mihály az 1940-es években egyetlen városnak sem volt a polgármestere, mert lánya visszaemlékezése szerint, terve az volt, hogy Hódmezővásárhely polgármestere lesz. A város utolsó polgári kori polgármesterével, Sárkány Gyulával⁶⁴ beszéltek arról, hogy ha véget ér a háború, a ceglédi kötődésű városatya támogatná az ő polgármes-

63 ÁBTL, a „Kútvölgyi” fedőnevű ügynök munkadossziéja: 3.1.5. M-35.891, 94.

64 Sárkány Gyula (1890–1980) 1944-ben három hónapig volt Hódmezővásárhely polgármestere.

terré választását.⁶⁵

1966. február 25-én a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán határozat született arról, hogy Köves Mihályt „'56-os magatartása” miatt alapnyilvántartásba⁶⁶ kell venni, ugyanis „Az 1956-os ellenforradalom idelye alatt Hódmezővásárhelyen csoportosan hallgatták a külföldi rádiók adásait, majd annak szellemében vettek részt az utcai megnyilvánulásokon. Köves maga is hangot adott a szovjet emlékmű ledöntésének és különböző ellenforradalmi tüntetéseknek. Jelenlegi magatartására is jellemző a szovjet és társadalmi rendszer elleni gyűlölet keltés. Bízik a német és amerikai győzelemben.”⁶⁷ Bár több irattal nem rendelkezek róla, feltételezem, hogy haláláig számon tartotta az állambiztonság.

Az 1944–45-ben bekövetkezett változásoknak köszönhetően dr. Köves Mihály közéletbe való visszatérésére gondolni sem lehetett, a kommunista államhatalom pedig arról is gondoskodott, hogy fiatalkori ambíciói még gondolataiban se jelenjenek meg többet. Eredeti foglalkozásához csak évtizedek múlva térhetett vissza, amikor az 1960-as években már a Derekegyházi Állami Gazdaság jogtanácsosaként dolgozhatott. Annak ellenére, hogy 1945-ben politikailag megbízhatatlannak minősítették, sőt olyan irracionális élethelyzetbe kényszerítették, amely példanélküli anyagi és lelki terheket rótt egész családjára, a Kádár-rendszerben – a család emlékezete szerint – mégis megkísérelték beszervezni, amelyet ő elutasított. A

65 Gólya Lászlóné Köves Éva közlése

66 Az Állambiztonsági kézikönyv szerint az alapnyilvántartás: „országos méretekben kimutatja az állam elleni és más politikai bűncselekményekért elítélt, ilyenért eljárás alatt állt-álló személyeket. Választ ad arra, hogy milyen az ellenőrzés alatt álló személy 1945 előtti és 1956-os kompromittáltsága, volt-e ezért letartóztatva. Az ebben elhelyezett terhelő, kompromittáló adatok priusz tárgyát képezik.” <https://hvg.hu/itthon/20050225allambiztonsag> (A letöltés időpontja: 2019. november 10.)

67 ÁBTL 3.1.9. V-16611. 29.

Köves Mihály és felesége az 1970-es években

kommunisták 1945-ben talán elérték egy rövidtávú célt, de hosszú távon többet veszítettek a Köves család meghurcolásával, mint amennyit nyertek. A polgári gondolkodású Köves Mihály nem adta fel elveit és meggyőződését, hitte és mindig mondogatta is, hogy egyszer csak elhagyják a szovjetek az országot, és velük buknak magyarországi helytartói is. Sajnos ezt nem érthette meg. Ő 1985-ben, felesége 1992-ben hunyt el. Ami velük történt 1945-ben, az az egész életüket meghatározta.⁶⁸

68 A fényképeket Gólya Lászlóné Köves Éva bocsátotta a rendelkezésemre.

A második világháború végén, a szovjet megszállás következtében végbement egy olyan radikális rendszerváltozás, amelyre addig nem akadt példa a magyar történelemben. A hatalom megszerzésére törekvő szélsőbaloldal, azaz a kommunisták az első pillanattól kezdve (a Vörös Hadsereg megjelenésétől fogva) mindent megtettek, hogy az általuk

volt tisztviselő-gyakornok. 1940. elején kinevezték a rendőrséghez³, de pár nap múlva felköltözött Budapestre, ugyanis január 16-tól a Fogház és Toloncügyi Ügyosztályhoz alkalmazták fogalmazó gyakornokaként. 1942-ig közigazgatási előadó, utána internálási referens lett. Az a fent maradt iratokból nem derül ki, hogy mikor léptették elő hadnaggyá, annyi bizonyos, hogy 1944-ben már ez volt a rangja. 1943-ban meg nősült, 1944-ben született meg a fiuk, aki 1948-ban betegségben hunyt el. (Abban az évben született egy leányuk.) Megmaradt beosztásában az 1944. március 15-i német megszállás, majd az október 15-i nyilas hatalomátvétel után is. (Emiatt nyilvánvalóan neki is föl kellett esküdnie Szálásra.) December végén azonban „lelépett”, vagyis szolgálati helyét elhagyta, és az ostrom végéig a II. kerületi Olasz fasor⁴ 13–15. szám alatti bérházban rejtőzködött. Budai lakásukat kibombázták,

Vincze Gábor

Egy hódmezővásárhelyi „horthysta” rendőr hadnagy meghurcoltatása 1945 után Dr. Körtvélyessy Dezső esete

részben emiatt költözött haza Hódmezővásárhelyre, idős édesapjához.

gyűlölt Horthy-rendszer „kiszolgálóit” (legyen az köztisztviselő, rendőr, csendőr, katonatiszt) tönkretegyék, meghurcolják. Az mellékes volt, hogy az illető valóban követett-e el bármiféle bűnt. A lényeg az volt, hogy a „Horthy-fasiszta rezsim kiszolgálójaként” megbélyegzett személyeken keresztül magát a gyűlölt rendszert lehessen képtelenesen bíróság elé állítani. Ezt történt Dr. Körtvélyessy¹ Dezső esetében is.

A POLITIKAI RENDŐRSÉG CÉLKERESZTJÉBEN

Volt egy másik ok is, amiatt visszaköltözött családjával Hódmezővásárhelyre. 1945. május 12-én ugyanis a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Igazolóbizottsága egy határozattal megfosztotta az állásától. Az indokolásban egy bizonyos Bata Alíz és Rátki Zoltán ügyét hozták fel. Végül azt írták, hogy ügyéről értesítik a népbíróságot is, mert „súlyosabb bűncselekmény látszik fennforogni”.⁵ A dátumot biztosan elgépeltek, ugyanis a fenti személyekkel kapcsolatos két följelentés pár nappal későbbi keltezésű. Május

Dr. Körtvélyessy Dezső 1913. november 7-én született Hódmezővásárhelyen, köztisztviselő családban. (Édesapja, Körtvélyessy Károly a harmincas években a polgári fiúiskola igazgatója volt, és református presbiter.) Az egyetemi törzskönyve szerint 1933-ban érettségizett, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen szerzett állam- és jogtudományi diplomát, valószínűleg 1938-ban.² Ezt követően Hódmezővásárhelyen

1 Körtvélyessy Dezső nevét a korabeli forrásokban sokszor Körtvélyesinek írták, ő maga következetesen Körtvélyessy-ként írta alá az iratokat.

2 Köszönettel tartozom Vajda Tamásnak, aki elküldte nekem dr. Körtvélyessy Dezső fennmaradt egyetemi törzslapjait. Sajnos csak három maradt fenn, ezek alapján úgy tűnik, hogy az 1937/38-as tanév végén diplomázott le.

3 A hírt a Vásárhelyi Reggeli Újság 1940. január 11-i száma közli.

4 Ma Szilágyi Erzsébet fasor a neve.

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), Dr. Körtvélyesi Dezső vizsgálati dossziéja: 3.1.9. V-36764, 26. (A dossziét Sudhoff István r. alezredes zárta le Budapesten 80 oldalszámmal, 1969. március 18-án.) Az idézetek itt, és a továbbiakban is betűhűek.

A tisztviselő-gyakornok

Rendőr egyenruhában

16-án a budapesti Rátki Zoltán feljelentést írt az Államrendőrség Igazolóbizottságának, mert Körtvélyessy 1944. június végén „mint a toloncházban működő rendőrtiszt, egyetlen hűgomat internálta, s néhány nap múlva, jóllehet a rendőrorvos a toloncházba utalta, ugyancsak törvénytelenül, súlyos beteg állapota dacára egy szál ruhában a Sárvári internáló táborba vitette, ahonnan július 6-án náci cinkosai az Auschwitzi haláltáborba deportálták. Bűnét tetézte azzal, hogy másnap a beteg és özszetört anyámat, aki a toloncházban fekvő egyetlen lányát akarta meglátogatni, könnyörtelenül elutasította azzal, hogy a maga lánya már nincs itt, és kérkedett azzal, hogy én vitettem el a kórházból. Nyilvánvaló tehát, hogy *egy közönséges nyilas gyilkossal állunk szemben, aki méltó főnökein,*

Endrén⁶ és Bakyn⁷ is túltette magát. Ellene különben több más hasonló bünténye miatt mások is

6 Endre László (1895–1946) fajvédő politikus. A Nagy Háborúban huszártisztként vett részt, a háború befejezése szerzett jog- és államtudományi diplomát. Részt vett különféle ellenforradalmi szervezetekben (pl. Ébredő Magyarok Egyesülete, Eteleki Szövetség), majd a Rongyos Gárda nyugat-magyarországi harcaiban. 1923-tól lett gödöllői főszolgabíró, 1938-tól pedig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja. Hírhedtté vált az antiszemita intézkedéseiről. A Sztójay-kormány belügyminiszteriumi államtitkáraként egyik fő felelőse volt a vidéki zsidóság deportálásának. 1946-ban Baky Lászlóval közös perben a népbíróság halálra ítélte, majd kivégezték.

7 Baky László (1898–1946) csendőrtiszt, szélsőjobboldali politikus. Katonatisztként részt vett a Nagy Háborúban, 1919–20-ban a Nemzeti Hadsereg tagja. Ezt követően csendőrségi szolgálatba lépett. 1938-ban csendőr őrnagyként kérte a nyugdíjazását. Ezt követően több szélsőjobboldali párt tagja volt, 1939-től országgyűlési képviselő. A Sztójay-kormány belügyi államtitkáraként egyik fő felelőse volt a vidéki zsidóság deportálásának. 1946-ban a népbíróság az Endre Lászlóval közös perben halálra ítélte, majd kivégezték.

jelentkeztek nálam." Kérte azonnali letartóztatását és népbírótság elé állítását.⁸ Aznap ugyanoda címzett följelentést Bata Lajos is, azért, mert a 24 éves, „született keresztény” lányát, Alízt, aki 1944 júliusában a keceli barátnőjénél tartózkodott, és fölmerült a gyanú ellene, hogy sárga csillag viselésére kötelezett, de a bemutatott iratok valóságában a csendőrök kételkedtek, ezért Kalocsán keresztül a fővárosi Toloncházba küldték. Amikor Bata a lánya után ment június 28-án, Körtvélyessy közölte vele, hogy már Sárvárra küldte, de megnyugtatta, hogy ott csak „kisegítő toloncház” van, majd az ügyét ott vizsgálják – csak hogy a lányát azóta sem látta. „Az ő rosszindulatú mulasztásának következménye gyermekem eltűnése, szerencsétlenségének ő a közvetlen okozója, mert ha az iratok eredetét ellenőrzi, azonnal rájöhetett volna a keceli csendőrség tévedésére, mely különben is kivizsgálás végett továbbította Budapestre. Így indította dr. Körtvélyesi Dezső az én keresztény gyermekemet a másvilágra.”⁹ Egy nappal később Kálmán Istvánné szintén fővárosi lakos tett jegyzőkönyvi nyilatkozatot, mert a férjét egy „csehszlovák zsidó rejtegetése miatt” Körtvélyessy internáltatta. „Az illetőnek kifogástalan magyar papírjai voltak, mégis a segédfogalmazó véleményezése alapján hét hónapot töltött a kistarcsai internálótáborban.”¹⁰ (Egy későbbi tanúvallomásában azt közölte, hogy a nő, aki miatt a férje bajba került, az albérlőjük volt, és hamis iratokkal rendelkezett. Nekik azt mondta, hogy Nyíregyházáról jött gyógykezeltetni magát Budapestre.)

Május 17-én a Magyar Államrendőrség II. sz. igazolóbizottsága közölte a XII. kerületi rendőrkapitányság vezetőjével, hogy Körtvélyessyt nem igazoltnak mondta ki. Ez ellen ő fellebbezést jelentett be, de a fővárosi népügyészség 1945. augusztus 29-át indítványozta, hogy a népbírótság – mint fellebbezési tanács – hagyja jóvá az igazolóbizottság határozatát. „Határozathozatal után a fentfiorogni látszó népellenes büntett elbírálása végett”

kéri vissza az iratokat a népügyészséghez.¹¹ Az igazolóbizottság fenti határozatában egyébként úgy látta, hogy „az igazolás alá vont egész magatartása valószínűvé teszi, hogy a közrendet a jövőben veszélyeztetni fogja, a kapitányságot rendőrhatalósági őrizet alá helyezése (internálása) iránt megkeresi és kéri a szükséges intézkedések megtételét.”¹²

Három héttel később a XII. kerületi rendőrkapitányság politikai csoportjának vezetője átiratot küldött a hódmezővásárhelyi politikai osztályra, miszerint tudomásuk van arról, hogy a körözés alatt álló Körtvélyessy Dezső ott tartózkodik az apjánál, ezért kérték, hogy tartóztassák le, és kísértessék föl a fővárosba. Ez június közepén történhetett meg, ugyanis június 15-én a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán 1381/945. sz. alatt Lami (?) Lajos ügyeletes tiszt őrizetbevételi utasítást adott ki.

Június 18-án egy detektív gyanúsítottként hallgatta ki a XII. kerületi rendőrkapitányságon, tanú jelenlétében. Ismertette rendőrségi előmenetelét, majd előadta, hogy amikor internálási referens lett, a feladata az volt, hogy a beérkezett jelentéseket átnézze, és azokról felettesének referáljon, akinek a határozata nyomán megírta a véghatározatot, amit kihirdetett az érintettnek. Mint mondta, az utolsó két évben rengeteg munkája volt, ezért nem minden alkalommal tudta pontosan kivizsgálni az aktákat, de neki a nyomozó hatóságok javaslata alapján kellett referálni az adott ügyről. „Tagadom azonban, hogy én rosszkaratúlag kezeltem volna az ügyeket, s én lettem volna az oka annak, hogy bizonyos személyek le lettek internálva.” – vallotta. Nem ismerte az ellene terhelő vallomást tett személyeket, nem is emlékezett az ügyükre. Végül azt mondta, hogy őt igazolhatja a „zsidó pártfogó iroda vezetősége” is, mert számtalan esetben segített nekik.¹³ Emiatt egy detektív június 22-én tanúként kihallgatta Boros János izraelita kereskedőt, aki a Pesti Izraelita

8 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 5. (A kiemelés Rátki Zoltántól származik.)

9 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 6.

10 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 7.

11 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), a Budapesti Népügyészség büntető iratai, XXV.2.b, fond, Nf. 4738/1948. 5.

12 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 30.

13 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 16–18.

Hitközség részéről volt megbízva „patronázs ügyek vezetésével”. Szerinte a gyanúsított „az internálásokat javasolta és kihirdette a baloldali és zsidó őrizetesk előtt a végzést. Tudomásom van arról, hogy nevezett több zsidó őrizettest, menlevelekkel rendelkezőket (svéd és sweizi) szabadon bocsátott. Dr. Körtvélyesit úgy ismerem, mint aki hivatásának élt, és a kiadott rendelkezéseknek minden esetben eleget tett. Olyan esetet nem tudok, mely szerint valakit egyéni szempontból internált volna. Általában, amikor hozzá különböző ügyek elintézése miatt mentem, a kért adatokat minden további nélkül rendelkezésemre bocsátotta és az ügyek menetével kapcsolatban felvilágosítást nyújtott. Azonban hallottam vele kapcsolatban arról is, hogy voltak olyan alkalmak, amikor minden érdeklődést elutasított, felsőbb utasításra hivatkozva.” Végül megjegyezte, nem tartotta „németbarát embernek, és tőle soha jobboldali politikai vonatkozású kijelentéseket” sem hallott.¹⁴ Aznap kihallgatták még Haitman Jolánta missziós nővért, aki több alkalommal járt bent a Toloncházban, és több ügyben segített neki a gyanúsított. Mint előadta, valamikor a nyilas hatalomátvétel utáni hetekben a Szociális Testvérek Társasága¹⁵ által védett, húsz, menlevelekkel ellátott, kikeresztelkedett zsidót elvittek, és a Sváb hegyi politikai rendőrségre hurcoltak. Onnan egy idő után levitték őket a Toloncházba, ahol az ügyük Körtvélyessy elé került, aki Slachta Margit kérésére közbenjárt az érdekükben, és azután szabadlábra helyezték őket. „Körtvélyesit általában jóindulatú embernek ismertem, aki bár az érvényben lévő rendeleteknek megfelelően végezte munkáját, nem igyekezett senkire a szükségesnél többet rányomni.”¹⁶

A fenti két tanúvallomásból tehát kiderült: nem, hogy antiszemita lett volna, hanem éppen ellenkezőleg, amikor tehetete, mentette a zsidókat. Ezt volt kénytelen megállapítani a kihallgatások

után egy politikai rendőr is: „Mint internálási referens, munkáját szigorúan a kiadott rendelkezések értelmében végezte, azonban sok esetben mégis segített az oda bekerült egyéneknek, s ügyük eredményes elintézését elősegítette. Általában, a lefolytatott nyomozás szerint, nem volt kimondottan rosszakaratú ember, s a hozzá forduló feleknek a legtöbb esetben felvilágosítást nyújtott, sőt, vannak olyan esetek is, amikor az ő személyes közbenlépésének volt köszönhető, hogy az érdekeltek kiszabadultak, s nem lettek leinternálva.” Annak érdekében, hogy ne legyen annyira pozitív a kép, még megjegyezte: „...az is bizonyos, hogy az általa elintézett ügyek között volt olyan is, amelyiknél nem a legjobb akarattal járt el és az internálást nem igyekezett megakadályozni, mint azt a mellékelt tanúvallomások is bizonyítják. Ő maga is elismeri azt, hogy mint toloncházi internálási referens, sok ellenséget szerzett, bár az internálási végzést nem ő, hanem a felette hozta, azonban a felekkel ő érintkezett, s sokan őt okolják a történetekért.”¹⁷ A jelentés hatására a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetője utasítást adott a szabadlábra helyezésére.

Egy héttel később, június 30-án a XII. kerületi rendőrkapitányság vezetője 6/1945. int. számú véghatározatával rendőrhatalósági felügyelet (ref.) alá helyezte, mert „a feljelentések adatai szerint egyes ügyekben túl szigorú elbánást javasolt. A tanúvallomások adatai szerint pedig sok esetben segített azokon, akik őhoz fordultak.” Bár cselekedeteinek túlnyomó többségét felettesei utasítására követte el, de „személye a demokratikus rend szempontjából aggályos”.¹⁸ Két hét múlva a volt rendőr hadnagy kérvényezte, hogy a véghatározatot annyiban módosítsák, hogy a ref. hódmezővásárhelyi tartózkodásra szóljon, ugyanis, mivel az igazolóbizottság állásától megfosztotta, a fővárosban semmiféle megélhetéssel nem rendelkezik, azzal pedig, hogy otthon megműveli az apja földjét, „az országnak ismételten hasznos és becsületes polgára” szeretne lenni.¹⁹ Az illetékes kapitányság

14 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 12–13.

15 A Szociális Testvérek Társaságát 1923-ban alapította meg Slachta Margit. Társasági formájuk nem hagyományos apácarend, hanem annál kevésbé kötött társasági forma lett. A Társaság jelentős szerepet játszott 1944-ben a zsidómentésben, ennek lett vértanú áldozata Salkaházi Sára nővér.

16 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 14–15.

17 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 8.

18 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 27–28.

19 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 33.

ebbe beleegyezett, emiatt visszaköltözhetett Hódmezővásárhelyre, és június 14-én ott jelentkezett a rendőrségen.

A rendőrhatalmasági felügyeletet október 19-én szüntették meg, de továbbra is a politikai rendőrség célkeresztjében állt. Ezt jelzi az is, hogy 1946. április 2-án Bangó János százados, a Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányság Politikai Osztályának vezetője feliratot küldött a Vidéki Főkapitányság Politikai Osztályára, hogy Körtvélyessy „hazaérkezése óta kizárólag mezőgazdasági munkával foglalkozik, és a politikai élettől ezidáig távol tartotta magát. Nevezett magatartását és mozgását állandóan figyelemmel kísérem, és ha törvénybe ütköző cselekményt észlelek nevezettel szemben, azonnal jelenteni fogom.”²⁰

A fővárosi politikai rendőrség a fentiek ellenére továbbra is fogást keresett rajta. Július 18-án a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán dr. Gajzágó György őrnagy, a II. alosztály vezetője utasította a hódmezővásárhelyi PRO-t, hogy jegyzőkönyvileg hallgassák ki és a jegyzőkönyvet augusztus 15-ig küldjék föl neki. Ennek hatására augusztus 6-án Hódmezővásárhelyen is kihallgatták. Olasz Ferenc próbarendőr nyomozó előtt az idézésre megjelent Körtvélyessy részben megismételte a június 18-i budapesti vallomását. 1944 júniusától lett „az összes zsidó ügyek előadója”, és közölte, hogy mivel csak azoknak a személyeknek az ügyeivel foglalkozott, akiknek vezetékeve K, L, M és N betűkkel kezdődött, néhány tanú nem mondott igazat, hiszen a fenti ok miatt nem is hozzá kerültek. „Előadom, hogy az őrizetessekkel illetőleg internáltakkal szembeni bánásmódom soha sem volt embertelen, sőt, a lehetőségekhez mérten útba igazítással és felvilágosítással szolgáltam az arra rászorulóknak.” Még megjegyezte, hogy olykor beszélgetési engedélyt azért nem adott ki, mert az csak kéthetente járt, rendkívüli engedélyt pedig csak a főnöke tudtával és beleegyezésével adhatott ki.²¹

A fennmaradt iratokból úgy tűnik, hogy 1945-ben a népjegyzéség valami okból nem kezdemé-

nyezett vizsgálatot ellene. 1948. június 4-én azonban dr. Egri László népjegyzés 1948.Nü.4738/1. sz. alatt megkeresést intézett az Államrendőrség Államvédelmi Osztálya Népjegyzéségi Kirendeltségéhez, miszerint a dr. Körtvélyessy Dezső „gyanúsított ellen indított ügyben” – az igazolási iratok megküldése mellett – elrendeli a nyomozást. „A nyomozás célja és feladata annak megállapítása, hogy gyanúsított, aki a toloncházban mint rendőrtiszt volt beosztva, hogyan bánt az üldözöttekkel és baloldali személyekkel. A törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva, fejtett-e ki olyan tevékenységet, amely az üldözöttek szabadságát és testi épségét veszélyeztette. Általában felderítendő gyanúsítottnak korábbi magatartása és hivatali ténykedése.” A „tényállás” kiderítése érdekében az igazolási eljárás során kihallgatott személyek ismételtlen kihallgatandók.²² A töredékesen fennmaradt népjegyzéségi aktából csak annyi derül ki, hogy 1949. január 14-én a BM ÁVH Népjegyzéségi Kirendeltségén dr. Molnár László őrnagy átiratban arról értesítette a Budapesti Népjegyzéséget, hogy Körtvélyessy ügyiratait „megszüntetés végett” megküldi.²³

Dr. Körtvélyessy Dezsőnek azonban hamarosan újabb ügye keletkezett. Mielőtt azonban ezt ismertetném, ki kell térni annak a jogszabálynak a megszületésére, amely alapján 1949 elején börtönbüntetésre ítélték.

A „HÓHÉRTÖRVÉNY”

A „hóhértörvény”²⁴ létrehozásának előzményei 1945 elejéig nyúlnak vissza. 1945. február 5-én jelent meg a népbíráskodásról szóló 81/1945. M.E. számú miniszterelnöki rendeletet, melyet, a Debrecenben székelő ideiglenes kormány adott ki. A rendelet megalkotói abból indultak ki, hogy a népbíróság tulajdonképpen egy rendkívüli kü-

²² BFL, XXV.2.b fond, Nf. 4738/1948. 3.

²³ BFL, XXV.2.b fond, Nf. 4738/1948. 9.

²⁴ A kifejezés Sulgok Dezső országgyűlési képviselőtől származik.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-36764, 38.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-36764, 19–20.

lönbíróság, ezért számos olyan elemet építettek be a működésébe, amelyre addig nem volt példa. A legfontosabb változás a klasszikus jogelvhez és joggyakorlathoz képest az volt, hogy tudatosan figyelmen kívül hagyta a *nullum crimen sine lege* (nincs bűncselekmény törvény nélkül) és a *nulla poena sine lege* (nincs büntetés törvény nélkül) alapelveket. Az első paragrafus ugyanis leszögezte: a „háborús bűnösöket” akkor is felelősségre lehet vonni, ha tettük elkövetésekor cselekedetük nem minősült büntettnek. Az országban huszonnégy népbíróság kezdte meg a működését.²⁵ A népbíró-sági tanácsok elnökeit az igazságügy-miniszter nevezte ki. Mivel mindenki tudta, hogy pártbíró-sá-gokról van szó, a szakjogászok nagy része, ha csak tehette, nem fogadta el az igazságügy-miniszter „felkérését”, vagy igyekezett minél hamarabb ott-hagyni ezt a megbízatást. A népbírakat a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó öt párt: a Független Kisgazdapárt (FKGP), a Magyar Kommu-nista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), és Polgári Demokra-ta (PDP), valamint 1945. május 1-től az *Országos Szakszervezeti Tanács* delegálta. 1947-ben a PDP által delegált tagokat kizárták a népbíró-sági ta-nácsokból. A 81/1945. M.E. számú rendelet értel-mében a tanácsvezető bírónak nem volt szavazati joga, a feladata csak arra szorítkozott, hogy a laikus bírókat segítse, a büntetés kiszabása kérdésében felvilágosítást adjon, de az 1440/1945. ME. számú rendelet módosítása után szavazategyenlőség ese-tén ő is szavazhatott.

Fellebbezni másodfokon a Népbíróságok Or-szágos Tanácsához (a továbbiakban: NOT) lehetett. A NOT tanácsai, melyekben a szakszervezetek nem rendelkeztek delegálási joggal, az 5 párt egy-egy, egységes bírói és ügyvédi oklevéllel rendelkező

küldöttjeiből alakultak meg, vagyis szakjogászok voltak, és nem laikusok. Ezzel magyarázható, hogy majdnem minden második esetben lefelé módosí-tották a büntetés nagyságát, vagy egyenesen fel-mentették az elítéltet, emiatt pedig komoly politi-kai, illetve sajtótámadások érték a NOT tanácsait.

1947–49 során a kellő ügyfélforgalommal nem rendelkező népbíróságokat megszüntették, és a befejezetlen ügyeiket más népbíróságnak adták át, például a megszüntetett bajai és gyulai népbíró-ságok ügyei a szegedihez kerültek. 1950 tavaszán fejezte be tevékenységét az utolsó, még működő két népbíróság, a szegedi és a budapesti, valamint a *NOT* és a *Népfőúgyészség*.

A népügyészségek és népbíróságok korabeli és későbbi megtétele – politikai beállítottságtól függően – igen eltérő. Ami a politikusok vélemé-nyét illeti, 1945–46-ban sokan értettek egyet az ismert néprajztudóssal, Bálint Sándor keresztény-demokrata képviselővel, aki a nemzetgyűlésben kijelentette: „a népbíróság alapjában véve pártbí-róság”.²⁶

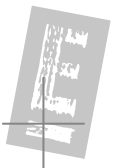
Az 1945 tavaszától felálló népbíróságok kez-dettől fogva a politikai és/vagy személyes bosszú, leszámolás eszközeinek bizonyultak. Messzeme-nően nem arról volt szó, hogy csak a *valóban* há-borús bűncselekményeket elkövetett személyeket vonják felelősségre, hanem inkább arról, hogy en-nek az új jogintézménynek a segítségével hajtsák végre azt az erőszakos elitcserét, amely az 1944 előtti politikai-gazdasági-kulturális elit háttérbe szorítását (sok ezer esetben a bebörtönzést, olykor a fizikai likvidálást) jelentette. A jogszabály azon-ban alapvetően az 1945 *előtt* elkövetett vélt vagy valós bűnök megbüntetését tette lehetővé, ami a hatalomra törő kommunisták mohóságát nem elé-gítette ki.²⁷

A hosszas parlamenti vita után 1946. március 12-én megszavazott, „A demokratikus államrend és a köztársaság védelméről” szóló 1946. évi VII.

25 Számos esetben előfordult, hogy olyan nagyobb te-lepüléseken, melyeken önálló népbíróságot nem állítottak fel (például Berettyóújfalun, Hódmezővásárhelyen, Makón, Szentesen, Békéscsabán, Orosházán), valamint olykor kisebb településeken (amikor a nagy létszámú tanú utaztatása költséges lett volna) úgynevezett kihelyezett népbíró-sági tanácsok tárgyalták az ügyeket. Ekkor a népbíró és a népügyész utazott el a főtárgyalás helyszínére, és a helyi pártszervezetek által delegált népbírák-al együtt ítélkeztek.

26 Dr. Lukács Tibor: *A magyar népbíró-sági jog és a népbí-róságok 1945–1950*. Budapest, 1979. 162.

27 Bővebben lásd Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. (Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948)*. Budapest, 1997. 193–198.

törvénycikk a hatalom erőszak jellegének erősödését jelentette. „Forradalmi” jogszabálynak volt tekinthető, mely széleskörű büntetőjogi védelmet biztosított, és a törvényben meghatározott bűncselekmények feletti ítélkezést a népbíróságok hatáskörébe utalta. A törvénycikk törvényes felhatalmazást adott az igazságügyi és belügyi szerveknek – melyek, mint az közismert, az MKP befolyása alatt állottak, és ezért alkalmasnak bizonyult arra, hogy elviekben a munkásosztály, gyakorlatilag a kommunisták érdekeit szolgálja. Az 1946:VII. törvénycikk a népbírósági törvénytől sokkal jobban jeleníti meg azt a változást, mely nem sokkal később az 1947–48-as „fordulat éveivel” vezetett. A népbírósági külön tanácsok ugyanis már azt is feladatuk kapták, hogy ne csupán gátat vessenek a „fasiszta” vagy „burzsoá reakciós” kísérleteknek, hanem részt vállaljanak a kommunista diktatúra megteremtésében is. A törvény szerint az abban meghatározott bűncselekmények elbírálása az ítéltáblák székhelyén működő népbíróságok kebelében, az öt tagból alakított külön tanács hatáskörébe tartozott. (Ezért nevezték ezeket „ötös tanácsnak”.) A külön tanács elnökét az ítéltáblák sorából az igazságügyminiszter jelölte ki, egy-egy tagját pedig az FKGP, az MKP, az SZDP és az NPP helyi szervezetei jelölték. (A PDP és a szakszervezetek nem rendelkeztek delegálási joggal.) Budapesten kívül Debrecenben, Győrben, Pécsen és Szegeden jöttek létre – a népbíróságok kebelében – külön tanácsok.

A törvény az általános indoklásban kifejti: „A javaslat a demokratikus állami berendezés, a köztársasági államforma és a köztársasági elnök személye ellen irányuló, szorosan vett támadó cselekményeken felül bünteti a demokráciaellenes lázítás és izgatás különböző nemeit, továbbá a háborús és népellenes, valamint a törvényjavaslatban meghatározott bűntettek magasztalását és ilyenek elkövetőjének feldícsérését.” A 2. paragrafushoz fűzött indoklásban kifejtik „a tettes a demokratikus állami rendszerrel vagy annak alapintézményeivel szemben igyekszik ellenséges érzületet, gyűlöletet kelteni”²⁸ – vagyis „izgat”.

²⁸ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600007.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51> (A letöltés időpontja: 2019. október 10.)

Az „izgatás” vádja igazi gumiparagrafusnak bizonyult. Gyakorlatilag bárkit népbíróság elé lehetett citálni „izgatás” vádjával. Hadd említsék meg néhány kiragadott példát. Három hódmezővásárhelyi lakost 1947-ben, illetve 1948-ban azért állítottak „izgatás” vádjával népbíróság elé, mert nagyon részeg állapotban egy kocsmában Rákosit, és/vagy a kommunistákat, a zsidókat szidták.²⁹ Máskor egy hódmezővásárhelyi jezsuita káplán szentbeszédét találta egy túlbuzgó elvtárs „izgatónak”.³⁰ De olyan is előfordult, hogy valaki két-három személy előtt merészelt arról beszélni, hogy Tito partizánjai sok ezer magyart lemészároltak 1944 végén Szabadka és Horgos környékén.³¹

Összefoglalóan megint csak azt lehet mondani, hogy „izgatás” vádjával valóban bárkit föl lehetett jelenteni. Ez parttalan teret, lehetőséget nyújtott a személyi bosszú számára. Természetesen, ha egy volt csendőrrel, rendőr- vagy honvédtisztről volt szó, szinte magától értetődően adódott a lehetőség, hogy „izgatással” lehet megvádolni az illetőt.

DR. KÖRTVÉLYESSY DEZSŐ „IZGATÁSI” ÜGVE

Dr. Körtvélyessy Dezső „izgatási” ügyének az volt az előzménye, hogy édesapja 84 holdjából két testvérével 15–15 holdat örökölték, míg 26 kataszter hold szántót 1947-ben kiadtak úgynevezett harmados haszonbérletbe. Ezt 1948. szeptember

cid=94600007.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51 (A letöltés időpontja: 2019. október 10.)

²⁹ Lásd Vincze Gábor: „Könnyen megtörténhetett, hogy Kertészékhez is betértem még, de erre nagyfokú ittasságomnál fogva nem emlékszem.” Egy kommunista kocsmában hódmezővásárhelyen avagy a szólásszabadság korlátai 1945 után. http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Konnyen_megtortenhetett.pdf (A letöltés időpontja: 2019. október 10.)

³⁰ Lásd Miklós Péter – Vincze Gábor: Támadások a római katolikus egyház ellen. In Makó Imre – Marjanucz László (szerk.): *Hódmezővásárhely története III/2. A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig 1918–1950*. Hódmezővásárhely, 2019. 1020–1025.

³¹ Lásd Rajnai (Radics) Károly és Vajda Géza „izgatási” ügyeit. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL CSM), a szegedi népbíróság iratai, XXV. 8. fond, Nb. 363/1948., illetve Nb. 1011/1948.

21-én a városi földbérlő bizottság határozatával³² gyakorlatilag kisajátította, és átadták három „kis-tanyás” bérlőnek. Az a két bérlő, akik azon addig gazdálkodtak, megijedtek, hogy elveszítik a bérleményüket, és ezért Körtvélyessyt okolták. Mivel félték, hogy bérleményüktől elesnek, följelentették a tulajdonost.

Elsőként Kérdő József, a Hódmezővásárhely-Gorzsán élő tanyai gazdálkodó tett följelentést a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltségén, 1948. november 29-én. Az Arató József hadnagy által fölvelt jegyzőkönyv szerint azt vallotta, hogy még szeptember közepén fölkereste őt a volt rendőr hadnagy. Arról beszélgettek, hogy a bérszövetkezet „igénybe fogja venni és kiosztja” azt a 26 hold földjét, melyet idáig bérletbe kiadott számukra. A tanú szerint erre ő kijelentette, hogy „nem fog belenyugodni, hogy ilyen disznó rendeletek végrehajtsák azt, és hogy elrabolja az állam tőle a földet.” Még azt is mondotta állítólag, hogy „így legyen az ember demokratikus érzelmű, hát természetesen nem lehet ennek a rendszernek a híve az az ember, mikor meg sem kérdezik tőle, hogy leadja-e a földet.” A bérlője azt mondta, nyugodjon bele a helyzetbe, így is marad még 30 hold földje, amin dolgozhat. Erre ő – állítólag – azt felelte, hogy „Nem baj, majd megváltozik a helyzet, megfordul még a kelepce.” (Ez a szófordulat feltehetően a kihallgatást vezető ávos szájából hangzott el...) Egyébként – Kérdő vallomása szerint – ennek a beszélgetésnek nem volt más fölтанúja...³³

Aznap Arató kihallgatta a másik bérlőt, Szőke Imrét is. Ő szinte szó szerint ugyanazokat a szavakat adta Körtvélyessy szájába, mint az előző tanú. A két vallomás között csupán az a különbség, hogy a vele folytatott beszélgetést október elejére tette – akárcsak a tanyástársa, Kotormán Imre. A három tanúvallomást egybevetve nyilvánvaló, hogy előzőleg egyeztetett szövegekről van szó.

December 2-án Arató már gyanúsítottként hallgatta ki a volt rendőr hadnagyot. Ő nem érezte bűnösnek magát, és nem emlékezett a fent idézett,

ominózus kijelentésekre. Végül megjegyezte, hogy amikor kiment a „tanyásaihoz”, sohasem politizált velük, kizárólag gazdasági kérdésekről beszélgettek.³⁴ (A jegyzőkönyvhöz mellékelte „szegénységi bizonyítvány” szerint meglehetősen csekély jövedelemmel, havi 85 forinttal rendelkezett.)

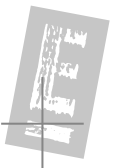
Másnap Arató írt egy összefoglaló jelentést a három tanú-, valamint a gyanúsított kihallgatásáról. 4-én Farkas József őrzető a hódmezővásárhelyi ÁVH-kirendeltségen összeállított egy környezettanulmányt Körtvélyessyről. Ebben egyebek mellett azt írja, hogy két testvére van, az egyik, László, a Turul Szövetség helyi csoportjának³⁵ „kulturális alvezére” volt, jelenleg iskolaigazgató. A másik, Károly, ügyvéd. „Múltban tanúsított magatartása kivizsgálható nem volt, mivel Hódmezővásárhelyen csupán 1940-ig tartózkodott, ennek előtte pedig Szegeden és Budapesten végezte iskolai tanulmányait.” Amíg a városban tartózkodott, nem politizált, jelenleg is pártonkívüli. Az igazolóbizottság állásvesztésre ítélte. Ezzel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy „pedig sok jót tettem annak idején, nem tudom megérteni, miért bocsájtottak el!”. Igen szegény anyagi körülmények között élnek, korábban a felesége tartotta el őket kézimunkázással, és több üzletnek volt a könyvelője. Vallásos életet él, rendszeresen eljár a református templomba. „Barátai nincsenek. Társadalmi életet kimondottan nem él. Társaságba ritkán jár.” Egy Mihály nevű nagygazdához járogat, aki kisgazdapárti és „jobboldali beállítottságú”. „Erkölcsei szempontból magatartása eddig kifogás alá nem esett. Egyénisége gerinctelen jellemű.” Farkas szerint gazdálkodása nem ésszerű (tehát az ávos szerint nemigen ért a földműveléshez...), a tanyaszomszédaitól kér tanácsot. „A jelenlegi demokratikus rendszernek nem híve. [...] A demokratikus rendszerbe beleilleszkedni – társadalmi helyzeténél fogva – nem tud, családjuk földjét félti, hogy egészében elveszik, demokráciaellenes kijelenté-

34 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 13.

35 A Turul Szövetség helyi csoportja Hódmezővásárhelyen a Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület volt. A Horthy-korszak egyik reprezentatív, jobboldali társadalmi szervezetéről bővebben lásd Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség (1919–1945)*. Máriaabonyi, 2012.

32 MNL CSML, dr. Körtvélyessy Dezső aktája, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 5.

33 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 41.

seinek tulajdonképpen az az eredeti indítóoka.³⁶

1948. december 10-én a nyomozati iratokat az ÁVH szegedi osztályáról Bokor Ernő államvédelmi százados „a további eljárás foganatosítása végett” megküldte a népjúrszolgálatnak. A népjúrszolgálati kihallgatása azonban elmaradt, ugyanis az év végén táviratilag értesítette dr. Tárkányi Béla népjúrszolgálatost, hogy influenzás (erről orvosi igazolást is mellékel), és csak január 4-én fog jelentkezni. Aznap dr. Tárkányi hallgatta ki, gyanúsítottként. Kiegészítésül elmondta, hogy a szüleinek összesen 84 kat. hold birtoka volt, az anyja halála után ennek fele örökségként háromfelé oszlott, neki 13–14 hold (pontosabban 15 hold) jutott, de nem osztották meg, az apjuk művelte, ill. műveltette mind a 84 holdat, míg meg nem betegedett 1945-ben. Utána 56 holdat részes haszonbérletbe adott ki, ezt – a legutóbbi kishaszonbérleti rendelet megjelenéséig – Szőke Imre és Kotormán Imre (a két följelentő) bérelték „harmadosokként”. A fennmaradó 28 hold föld egy részén, 9 hold szántón és 4 hold legelőn ő gazdálkodott. (A birtok többi részét a két testvére bérletbe adta ki.) Tavaly ősszel (szeptember 21-én) a két „harmados” által művelt földből 26 hold szántót másik három földműves számára juttatott a földbérleti bizottság, előhaszonbérletként. A két „harmados” (Szőke és Kotormán) erre megijedt, hogy a maradék földet is elveszik tőlük, és feszült viszony támadt közöttük, valamint az új bérlők között. Erre ő megmagyarázta a két följelentőnek, hogy mivel korábban is azon a földön gazdálkodtak, nem lehet, hogy őket kisemmizzék, ez a bizonytalan helyzet majd fog változni, és ők is részesednek a földből – talán ezt értették ők félre, vélte Körtvélyessy. Még ehhez hozzátette, nem is lett volna értelme, hogy az előhaszonbérlet miatt ő megmérgeződjön, hisz így anyagilag jobban jár – mondotta a jegyzőkönyv szerint.³⁷

Másnap, vagyis 1949. január 5-én dr. Tárkányi Béla népjúrszolgálatos megküldte a népbíróság különtanácsának a nyomozati szakaszban keletkezett iratokat, valamint az 1948.Nü.1871/4. sz. vádiratot. Ebben a szabadlábban lévő terhelt ellen két rend-

beli, az 1946.VII. tc. 2. §. b) pontjában meghatározott „izgatás” bűntette miatt emelt vádat, mert megtette az inkriminált kijelentéseket. „Ezek a kijelentések alkalmasak arra, különösen egyszerű földműves emberek előtt értelmiségi, és pedig volt rendőrtiszt részéről megtéve, hogy a hallgatókból a mai rendszerrel szemben gyűlölet, elégedetlenség támadjon, mert a kijelentések olyként igyekeznek feltüntetni a népi demokratikus államrendet, mint amelyik mindenkitől mindent elrabol, és amelynek sorsa és fennállása éppen ezért bizonytalan, meg fog változni.”³⁸

Január 12-én dr. Kovács László tanácsvezető bíró a főtárgyalás időpontját január 26-ra tűzte ki a hódmezővásárhelyi járásbíróság épületébe. Két nap múlva azzal kereste meg a hódmezővásárhelyi ügyvédi kamarát, hogy jelöljenek ki védőt a volt rendőr hadnagy számára. Másnap dr. Draskovits Ernő ügyvédet jelölték ki. Erről úgy tűnik, hogy nem tudott a vádlott, mert egy nappal később testvérét, dr. Körtvélyessy Károly ügyvédet hatalmazta meg, hogy büntetőperében ellássa a védelmét.

1949. január 26-án a szegedi népbíróság dr. Kovács László³⁹ vezette, „ötös” különtanács⁴⁰ Hódmezővásárhelyen megtartotta a nyilvános főtárgyalást. A személyi adatok ismertetése után az elnök megállapította, hogy a megidézett tanúk – éppen az egyik a följelentő, Kérdő József kivételével – mind megjelentek. A vádirat felolvasása után a vádlott kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát, és tagadta a vádbeli kijelentések megtételét. Lényegében megismételte – kissé bővítve – a népjúrszolgálati vallomását. Az első tanú, Szőke Imre most tagadta, hogy a vádlott azt mondta volna, amit a rendőrségi vallomásában rögzítettek. Azt adta elő, hogy a rendőrségen félre értették a vallomását, és a kihallgató tiszt felszólítására anélkül írta alá a jegyzőkönyvet, hogy elolvasta

38 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 28.

39 Dr. Kovács László tanácsvezető tárgyalta le egyebek mellett a hódmezővásárhelyi vitéz Pető Sándor, K. Szabó Pál, Prágai József gazdálkodók, valamint dr. Héjja József gyermekorvos és társai „izgatási” ügyeit is.

40 A népbírák Martonosi István (NPP), Fodor Gyula (FKGP), Száraz Ferenc (MDP), és Bujdosai Pál (MDP) voltak, a vádat dr. Szondy György népjúrszolgálatos képviselte.

36 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 44–45.

37 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 51.

volna azt. A vádlottal semmi baja nem volt, politikáról sohasem beszéltek. A következő tanú, Körtormán Imre az előző tanúval megegyezően vallott, és ő is kijelentette, hogy anélkül írárták vele alá a jegyzőkönyvet, hogy előzetesen fölolvasták volna azt. Erre a népügyész indítványozta, hogy „rövid úton” idézzék meg Arató József rendőr nyomozó hadnagyot, mely után a különtanács végzésében elrendelte a kihallgatását. Arató – mivel már nem emlékezett a két tanú és közötté lefolyt párbeszédre, a jegyzőkönyvek felolvasása után – azt adta elő, hogy a tanúk vallomásának megfelelően vette föl a jegyzőkönyvet. (Utólag kézzel, feltehetően a tanácsvezető bíró kézzel beszúrta a jegyzőkönyvbe: „aláírás előtt felolvastam nekik”.⁴¹) A két tanúval való szembesítés eredménytelen volt. A népügyész indítványára a hiányzó Kérdő Imre rendőrségi vallomását felolvasták, ám a védő bizonyítaskiegészítési kérelmét elutasították (ezeket ő semmisségi okként jelölte meg)

Ebben az esetben jegyzőkönyvezték a tanácskozást. (A népbíróságokról szóló 81/1945. M. E. számú rendelet 49. §-a szerint „A szavazásról csak abban az esetben kell jegyzőkönyvet felvenni, ha azt a vezető bíró szükségesnek tartja.”⁴²) A jegyzőkönyvből tudható az, hogy a bűnösség tekintetében egyformán szavaztak a tagok, ám a büntetés mértékének tekintetében a kisgazdapárti delegált Fodor Gyula népbíró, valamint dr. Kovács László, az „ötös” tanács elnöke megelégedett volna másfél év börtönbüntetéssel, míg a másik három népbíró a két évnyi büntetési tétel mellett szavazott.

Ezek után kihírdették a népbíróság különtanácsának Nbk. 8/1949/4. számú ítéletét: a vádlottat az 1946:VII. tc. 10. §. 3. és 5. bekezdése⁴³ alapján,

41 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 33.

42 <http://jogiportal.hu/index.php?id=skhftzgl5im9yk-d5b&state=20150101&menu=view> (A letöltés időpontja 2019. október 10.)

43 A 10. §. 3. bekezdése szerint „A 2. §-ban meghatározott cselekmény büntetése két évtől tíz évig terjedhet börtön.” Az 5. bekezdése szerint „A jelen törvényben meghatározott bűncselekmények esetében mellékbüntetésként a hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését minden esetben ki kell szabni. [...] Az 1. § (1) bekezdésében meghatározott büntett miatt ezenfelül az elkövető egész vagyonának, a jelen törvényben meghatározott egyéb büntettek miatt pedig egész

a Btk. 91. §. alkalmazásával főbüntetésként két év börtönbüntetésre, mellékbüntetésként pedig öt év hivatal-, és politikai jogvesztésre, valamint ingatlan háromnegyed részének az elkobzására ítélte, ráadásul az addig felmerült, és a később felmerülő költségeket is köteles volt megtéríteni. Az indokok között arra is hivatkoztak, hogy ugyan a vádlott tagadta a terhére rótt cselekmény megtételét, a két megjelent tanú pedig visszavonta a rendőrségen tett vallomását arra hivatkozva, hogy ott félreértették őket, de „a tanúk nem adtak megfelelő indokot arra nézve, hogy miért változtatták meg a nyomozás során tett vallomásukat...”⁴⁴ A beidézett Arató József ávós nyomozó vallomása nyomán azonban megállapították, hogy a jegyzőkönyveket helyesen vették fel, azt tartalmazzák, amit a tanúk mondtak. A büntetés kiszabásánál a népbíróság súlyosbító körülményként vette figyelembe a „folytatólagosságot”, enyhítő körülményként pedig családos voltát. Tehát arról van szó, hogy kizárólag a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltségének nyomozója vallomása alapján ítélték el első fokon a volt rendőr hadnagyot.

A vádlott és védője semmisségi panaszt jelentett be az elítélése miatt, a felmentése végett, a büntetés súlyossága miatt, és enyhítés végett. A védő a NOT-nál szóbeli főtárgyalás megtartását kérte. A népbíróság végzésében a semmisségi panaszokat elfogadta, és az iratokat a népfőügyészség útján a NOT-hoz rendelte küldeni. (Április 6-án a népfőügyészség súlyosbítás végett csatlakozott ehhez a semmisségi panaszhoz.)

Ezt követően a népügyész indítványozta a vádlott előzetes letartóztatását, amit a védő ellenzett, hiszen a vádlottnak rendes jövedelme, állandó lakása volt, és a kiszabott büntetés sem volt olyan nagy, hogy szökéstől kellett volna tartani. A különtanács azonban „halk tanácskozáson” meghozott, majd kihirdetett végzésében elrendelte az előzetesbe helyezést, melynek határidejét az elsőfokú

vagyonának vagy vagyona meghatározott hányadának elkobzását is ki kell mondani.” <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=94600007.TV> (A letöltés időpontja: 2019. október 10.)

44 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 39.

ítélet jogerőre emelkedésnek időpontjában határozta meg. (Az indoklás az volt, hogy „a kiszabott büntetés súlyánál fogva vádlott szökésétől, tekintettel személyi körülményeire is, tartani lehet.”⁴⁵ Ez a sablonos indoklás azonban Körtvélyessy esetében nevenséges és igaztalan, hiszen nem feltételezhető, hogy pár hónapos csecsemőjüket, és várandós feleségét otthagynya ki akart volna szökni az országból, vagy valahol álnéven bujdosni...)

Az előzetes letartóztatást elrendelő végzés után dr. Szondy György megkereste a hódmezővásárhelyi rendőrséget azzal, hogy az előzetes letartóztatásba helyezett vádlottat haladéktalanul kísérik át a szegedi Országos Büntetőintézetbe. (Onnan valamikor, ismeretlen időpontban a budapesti, Kozma utcai börtönbe szállították.) A végzés ellen a vádlott és védője felfolyamodást jelentettek be, de ezt a NOT április 21-én elutasította. Ezt követően a népbünyész indítványozta, hogy a két tanúval, Szőke Imrével és Kotormán Imrével szemben „fennforogni látszó hamis tanúzás büntettének alapos gyanúja miatt”⁴⁶ a főtárgyalási jegyzőkönyv és a nyomozati szakaszban keletkezett rendőrségi vallomásoknak megküldését az államügyészséghez. A népbíróság – megint csak „halk tanácskozáson” ezt elrendelte. (Iratok hiányában nem lehet tudni, hogy az ellenük lefolytatott büntetőeljárásnak mi lett a következménye.)

Az elsőfokú ítélet kihirdetése után két hónappal, március első napjaiban⁴⁷ dr. Körtvélyessy Dezső – a védőügyvéd testvérén keresztül – megküldte az indoklását a népbíróságnak a semmisségi panasszal kapcsolatban. Arra hivatkozott, hogy a földbérleti határozat nem is neki volt sérelmes, hanem Kotormánéknak, tehát ebből következik, hogy a vádbeli kijelentéseket meg sem tehette, mert semmi értelme nem volt. Igen fontos lett volna Kérdő tanúként való meghallgatása is, ugyanis feltételezhető, hogy az ő rendőrségi vallomása ugyanúgy „félreértésen” alapszik, mint a másik két tanúé. Ők azért változtatták meg a tanúvallo-

másukat, mert „igen értelmes, jó felfogású” mindkettő, „megértették minden következményét az ő vallomásuknak”. Tehát „Kérdő József személyes meghallgatása indokolt.” Azt is felhozta, hogy ilyen súlyos büntetés kiszabásánál mérlegelni kell a múltbeli és jelen magaviseletét – de az ezzel kapcsolatos bizonyítást mellőzte a bíróság.” Végül arra hivatkozott, hogy „rendőrségi, majd ügyészségi kihallgatásom, a főtárgyaláson előadott védekezésem, a kihallgatott tanúk egybehangzó vallomása, tehát az összes elhangzott bizonyító anyag ezideig engem igazol.” A két tanú pedig annak ellenére kitartott a tárgyaláson a megváltoztatott vallomása mellett, hogy tisztában voltak azzal, ennek következményei lehetnek. A fentiek miatt szerinte indokolt a felmentése.⁴⁸

Május 4-én az elítélt felesége felfolyamodást nyújtott be a NOT-hoz férje szabadlábra bocsátása végett. Arra hivatkozott, hogy nemcsak a munkaképtelen, idős édesapjáról kellene a férjének gondoskodnia, hanem a 16 hónapos csecsemőjükről is, ráadásul róla is, hiszen hatodik hónapos állapotos, (erről tisztí főorvosi igazolást mellékel) emiatt nem tud dolgozni. A férje az örökölt 12 hold földön egyedül gazdálkodott, de most nincs, aki megmunkálja a földet, ami pedig „a köz szemszögéből is káros”. Kérte, vegyék tekintetbe azt, hogy a férjét csupán „felolvasott bizonyítékokra alapozva” ítélték el. (A felfolyamodás hátlapján az olvasható, hogy az „szegényjogon bélyegmentes” – ez egyértelműen utal arra, milyen nyomorban élhetett a volt rendőr hadnagy családja.)⁴⁹

Mivel az első beadványra még csak nem is válaszolt a NOT, június elején⁵⁰ dr. Körtvélyessy újabb felfolyamodást nyújtott be a NOT-hoz férje szabadlábra helyezése végett. Hivatkozva a fenti kérelmére, most arra apellált, hogy a két tanú, Szőke meg Kotormán ellen május 18-án folytatták le a hamis tanúzás miatti bűnpert, de ott mindketten fenntartották a férje népbírósági főtárgyalásán hangoztatott vallomásukat. Végül leszögezte:

45 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 40.

46 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 36.

47 A beadványon nincs dátum, azt március 4-én iktatták a népbíróságon.

48 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 56-60.

49 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 71-72.

50 A beadványon nincs dátum, azt június 8-án iktatták a népbíróságon.

„Megállapítható a vallomás gondos mérlegeléséből az is, hogy az egész feljelentés bosszú műve, maga a feljelentő nem emlékszik arra, hogy milyen kijelentéseket hallott.”⁵¹ Ezt a kérelmét június 24-én a NOT elutasította arra való hivatkozással, hogy rövidesen megtörténik az ügy felülvizsgálata, és addig már nem veheti figyelembe a tanács a kérelemben felhozott indoklást. (Egyébként dr. Borbély János népfőügyész is elutasította a szabadlábra helyezését.) Figyelemre méltó, hogy a NOT Budai-tanácsa mennyire nem volt „képben” az ügyet illetően, hogy a végzés kézzel írott változatában az olvasható, miszerint Körtvélyessyt nyolc hónapra ítélték!

Július 21-én a Népbíróságok Országos Tanácsának IV. számú, dr. Budai Ferenc tanácselnök vezette tanácsa⁵² a NOT.IV.811/1949/13. számú ítéletében az elsőfokú ítéletnek a büntetés kiszabására vonatkozó részét megsemmisítette, és a vádlott börtönbüntetését egy évre szállította le (a büntetésbe beszámították az addig előzetesben eltöltött öt hónap, és 15 napot is), a vagyonelkobzás mértékét pedig csak a mezőgazdasági ingatlan egynegyedének⁵³ elkobzására korlátozta. A felmentés végett benyújtott semmisségi panaszt elutasították. Az indokolás szerint „az elsőbíróság törvénysértés nélkül mondotta ki bűnösnek vádlottat” – ez pedig azt jelenti, hogy a jogvégzett tanácsstagok is hitelt adtak annak az ávós vallomásnak, miszerint a rendőrségen a tanúk vallomásait helyesen rögzítették. Tulajdonképpen kijelenthető, hogy dr. Körtvélyessy Dezsőt az ÁVH kihallgató tisztjének a vallomása alapján ítélték el! Egyébként a büntetés mértékének enyhítését azzal indokolták, hogy a tanács az elsőfokú ítéletet „aránytalanul súlyosnak tartotta”.⁵⁴

Október 13-án a népbíróság Kovács-tanácsa a másodfokú ítéletet jogerősnek és végrehajthatóan nyilvánította. 1950. február 5-én a fővárosi,

Kozma utcai Országos Büntetőintézet értesítette a szegedi népbíróságot és az államügyészséget, hogy a jogerős egy évre ítélte, a szegedi Országos Büntetésvégrehajtási Intézetből 1949. március 24-én hozzájuk átkísért elítélte a szabadságvesztésbüntetését kitöltötte, és a mai napon szabadon bocsájtották.

A volt „horthysta” rendőr hadnagyot azonban továbbra sem tévesztette szem elől a hírhedett Államvédelmi Hatóság. Négy nappal később, február 9-én az ÁVH szegedi osztálya 858/1950. sz. véghatározatával rendőrhatalósági felügyelet alá helyezte, mert „lzzgatás büntette miatt egy év börtönbüntetést letöltött, és szabadult.”⁵⁵ (Március 17-én a BM 303.508/1950/IV.4. véghatározattal jóváhagyta a fenti véghatározatát.)

A Belügyminisztérium II/II. osztályán 1950. május 23-án feljegyzést készített vele kapcsolatban Sánta Józsefné államvédelmi százados, aki egyebek mellett közölte, egy 1950. május 23-i hálózati jelentésben pedig az szerepel, hogy egy fővárosi lakosnak, akinek a férje 1945-ben nyugaton maradt, tudomása van arról, hogy Körtvélyessy „dolgozik kifelé...” (vagyis a nyugati hírszerző szervezetnek „dolgozik”).⁵⁶ Ezt a „szálat” a későbbiekben ejtették.

Augusztus 4-én Orendi Károly államvédelmi százados, a szegedi osztály előadója utasította a hódmezővásárhelyi kirendeltséget, hogy 19-ig készítsenek róla környezetanulmányt, melyben „különösen nevezett erkölcsi és főleg politikai magatartására és beállítottságára térjen ki, és hogy nevezett a ref. szabályokat miképpen tartotta be.” Utóbbiakat tekintetbe véve javasolják-e annak a további fenntartását, vagy sem?⁵⁷ A környezetanulmányt szeptember 15-én készítette el Bencze 1. Sándor államvédelmi tizedes Hódmezővásárhelyen. Eszerint az Október 8. (volt Csáky Albin) utcában lakik. (Itt is olvasható, hogy egyik testvére a

51 MNL CSML, XXV. 8. fond, Nb. 8/1949. 61-62.

52 Az előadó dr. Melcer József volt, a szavazók pedig dr. Pap Ádám, dr. Ágoston Pál és dr. Hajnal Béla.

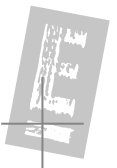
53 A család tulajdonában lévő korabeli iratok tanúsága szerint 1949. október 1-én a megmaradt földjét „főljánlotta” az államnak.

54 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 54-55.

55 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 58.

56 ÁBTL, Körtvélyesi László „háborús btte.”: 3.1.9. V-26176, 85/4. (A dossziét Salamon Ilona áv. írnok zárta le Budapesten 84 oldalszámmal 1951. augusztus 14-én. A dosszié Körtvélyessy Dezső névrokonának az iratait tartalmazza, melybe belekeverték a volt rendőrhadnagy néhány iratát is.)

57 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 71.

Turul Szövetség helyi „alvezére” volt.) 1939–40-ig Hódmezővásárhelyen a közigazgatásban volt gyakornok tisztviselő, 1940-ben költözött fel Budapestre, ahol a Tolonügyei Osztályra osztották be. A jelentés idején az apjától örökölt 15 holdján gazdálkodott, egyik testvére ügyvéd, a másik gimnáziumi igazgató volt. „A múltban politikai pártnak tagja nem volt, de jobboldali magatartást tanúsított. A felszabadulás után szintén pártonkívüli maradt és mostis ellenséges magatartást tanúsít a fennálló társadalmi rendszerrel szemben, habár igen óvatos, nézeteit nem igen szokta kinyilvánítani. Rövid időn belül rendszerváltozást remél, az amerikaiak felszabadításában bízik. Mint osztályidegen, a mai rendszerben sohanem tud beleilleszkedni. Politikailag meg bízhatatlan. Erkölcsei szempontból kifogás alá nem esik, e tekintetben megbízható. A rendőrhatalom ref. szabályokat ezideig betartotta, azonban annak megszüntetését nem javaslom, mivel nevezett most is ellenséges magatartást tanúsít a demokráciával szemben, politikailag megbízhatatlan.” – írta róla a helyesírás szabályait csekély mértékben ismerő tizedes.⁵⁸

Talán a jelentés hatására is október 26-án Tatai István őrnagy, az ÁVH szegedi osztályának vezetője a 1713/1950. sz. véghatározatával továbbra is fönntartotta a rendőrhatalom felügyeletet, amely végül csak 1952. január 7-én a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság vezetője, Klár Miksa a 4852/2-1951.VI. sz. véghatározatával szűnt meg.⁵⁹ (Erről Papes Béla rendőr főhadnagy március 7-én értesítette az ÁVH megyei osztályát.)

Dr. Körtvélyessy Dezső későbbi sorsáról hall-

gatnak a levéltári források. Annyi bizonyos csak, hogy a kádári állambiztonság 1956 után is figyeltette. Erre utal az, hogy 1964. augusztus 12-én a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán Nagy Ferenc százados, operatív tiszt határozatot hozott az alapnyilvántartásban⁶⁰ való meghagyásáról, amit Molnár István őrnagy jóváhagyott.⁶¹

Gyermekei emlékezete szerint az 1960–70-es években a Csongrád Megyei Állami Építőipari Vállalat hódmezővásárhelyi telephelyén dolgozott, brigádvezetőként. Ez azt jelenti, hogy jogvégezett emberként egy alantas munkakörben tudott csak elhelyezkedni. Ha a volt „horthysta” rendőrök, csendőrök, katonatisztek eddig ismertté vált, 1945 utáni sorsát végig nézzük, azt lehet mondani, hogy dr. Körtvélyessy Dezsőé a többiekéhez hasonlóan alakult. A társadalom periferiáján szorítva létezhetett, és azon kívül, hogy őt meghurcolták, családtagjait is különféle hátrányok érték.

Mindössze 63 éves volt, amikor – gyermekei közlése szerint a munkahelyén szerzett szilikózis miatt – 1976. október 8-án elhunyt a szülővárosában.⁶²

60 Az Állambiztonsági kézikönyv szerint az alapnyilvántartás: „országos méretekben kimutatja az állam elleni és más politikai bűncselekményekért elítélt, ilyenért eljárás alatt állt-álló személyeket. Választ ad arra, hogy milyen az ellenőrzés alatt álló személy 1945 előtti és 1956-os kompromittáltsága, volt-e ezért letartóztatva. Az ebben elhelyezett terhelő, kompromittáló adatok priusz tárgyát képezik.”

61 ÁBTL 3.1.9. V-26176, 85/5.

62 MNL CSML Hódmezővásárhelyi Fiókleveletár, Hódmezővásárhely Városi Tanács VB igazgatási szakigazgatási szervének iratai. Hagyatéki ügyek (XXIII. 504. e.) 43751/1976. dr. Körtvélyessy Dezső hagyatéki ügye. (Presztóczi Zoltán levéltáros közlése alapján.)

58 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 46.

59 ÁBTL 3.1.9. V-36764, 61.

Magyarországon 1945 előtt 98 – 48 nagyobb, és 50 kisebb – ár- és belvízmentesítő társulat volt, melyek összesen 5,5 millió katasztrális hold ár- és belvízvédelmét látták el. Feladatuk a folyók árizei elleni védekezés, a kezelésükben lévő belvízelvezető csatornahálózat fenntartása és a mintegy 6000 kilométert kitevő védőtöltések

rendelkezésre. A fenyegető veszély kezelésére a január 5-i minisztertanács árvízvédelmi kormánybiztos kinevezése mellett döntött. Kovács Béla földművelésügyi miniszter Takács Ferenc földművelésügyi államtitkár kérte fel a feladatra. A kormánybiztosnak munkája megkezdésekor óriási nehézségeket kellett leküzdenie. Az árvízvédelmi anyagok és felszerelés előteremtéséről, az üzemanyag biztosításáról, a közlekedési akadályok leküzdéséről, a munkafegyelem helyreállításáról, az élelmezési és ruházati kérdések megoldásáról, valamint jelentős pénzüsszegek előteremtéséről kellett gondoskodnia. Néhány nap alatt sikerült megszerveznie a kormánybiztosságot, valamint négy hétre elegendő, szivattyúzáshoz szükséges üzemanyagot szerzett be. Időközben egyre valószínűbbé vált, hogy a magyarországi folyókon jeges árral kell számolni. A dunai jégtorlaszok felszámolásába a magyar műszaki

Zeman Ferenc

Takács Ferenc országos árvízvédelmi kormánybiztosi tevékenysége (1946–1948)

karbantartása volt. Munkájukat 3130 kilométeres távbeszélő-hálózat segítette. Ezt a jól kiépített rendszert rongálta meg a második világháború. A gátoldalakra lövészárkokat ástak, fedezéknek használták őket, a felrobbantott hidak akadályozták a vizek szabad lefolyását, a 20 ezer kilométer hosszú belvízelvezető csatornahálózatból 16 ezer kilométer eliszaposodott, sürgős tisztításra szorult. A társulatok 147 szivattyútelepe közül 48 vált üzemképtelenné. A 3130 km hosszúságú távbeszélővonalból 1400 kilométernyi ment tönkre. A 15 ezer műtárgyból (hidak, zsilipek) 5 ezer darab pusztult el. A társulatok árvízvédelmi felszereléseinek 45 százaléka veszett oda a háborúban.¹

1946 januárjában az ár- és belvízhelyzet egyre súlyosabbá vált. A belvíz áttemeléséhez használt szivattyúk négyheti üzemanyag szükséglete 24 órás működtetés esetén 948 vagon szén és 1300 tonna olajszármazék volt, ami egyáltalán nem állt

alakulatok mellett a Vörös Hadsereg egységei is bekapcsolódtak. Budapest felett jégtörő hajók dolgoztak, és robbantásokkal is próbálták elkerülni a jég beállását. A kormány 10 milliárd pengőt bocsátott a kormánybiztosság rendelkezésére, ez az összeg azonban a gyorsan növekvő infláció miatt kevésnek bizonyult, ezért a kormánybiztos a szociáldemokrata miniszterekhez és pártjához fordult annak érdekében, hogy a kormány emelje fel ezt az összeget.²

A kormánybiztosság a tavasi ár elhárítása után megkezdte a felkészülést az 1947-ben is várható tavasi árvízre. Az értékálló pénz augusztusi megteremtése után Takács az ármentesítő társulatok újbóli megerősítését, és a kormánybiztosság beavatkozási hatékonyságának növelését (ott segítsen anyaggal, munkaerővel pénzzel, ahol szükséges) tartotta saját és munkatársai legfontosabb feladatának.³ Az ármentesítő társulatok ősszel nem

1 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML HL), Takács Ferenc szoc. dem. képviselő, miniszter, államtitkár iratai, XIV. 23. fond, 1947. 2. doboz (d.), Vázlatos összefoglaló az árvízvédelmi Kormánybiztos 1946 és 1947 évi működéséről, 1947. augusztus 5.

2 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Szociáldemokrata Párt Főtitkárságának, 1946. január 30.;

3 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Vázlatos összefoglaló az árvízvédelmi Kormánybiztos 1946 és 1947 évi működéséről, 1947. augusztus 5.

rendelkeztek elegendő üzemanyaggal és árvíz-védelmi felszereléssel, amit a kormánybiztosság igyekezett pótolni.⁴

1946 őszén a Gazdasági Főtanács rendelkezésére a Közmunkaügyi és Építési Minisztérium közmunkavállalásból biztosított jelentősebb öszszégeket a belvízvédelmi csatornahálózat karbantartására. A leginkább érintett szakaszokon 11 ezer munkást foglalkoztattak. A 1947 telén a jeges ár ismét problémákat okozott a magyarországi folyókon. Jégtorlaszokat kellett robbantani a Duna egyes szakaszain, a Tiszán, a Hernádon, a Maroson és a Kőrösökön is. A Dunán a helyzetet még nehezítették a Komáromnál, a budapesti szakaszon, Dunaföldvárnál és Bajánál folyóba robbantott hidak is. A tiszai hídroncok Záhonynál és Szegeden jelentettek veszélyt. A Duna jeges árveze elsősorban Győrt és Budapestet veszélyeztette, a Tiszáé pedig a felrobbantott vasúti híd miatt Szegedet. A Bakonyér patak február 23-án elöntötte Pápa alacsonyabban fekvő részeit. A Maroson, Apátfalvánál kellett felszámolni a kialakult jégtorlaszt. A Balatonnál a magas vízállás okozott károkat a mezőgazdasági termelőknek, mivel a Sió zsiliprendszerei és hídjai háborús károkat szenvedtek, nem lehetett leengedni a tó vizéből. A Hernád és a Vadászpatak Abaújvár megyei szakaszán – Halmaj, Szikszó, Hernádkércs, Kiskinizs és Hidasnémeti térségében – jégrobbantásokkal és a bőcsi duzzasztóműnél végzett elhárítási munkálatokkal sikerült az árvíz által fenyegetett MÁVAG Diósgyőri Vas- és Acélgyárát megóvni a pusztulásról.⁵

Takács árvízvédelmi kormánybiztosként mindent elkövetett, hogy a háború miatt nem működő árvízvédelmi szervezeteket helyreállítsa. Utasítására az ármentesítő társulatok és a folyammérnöki hivatalok megszervezték és biztosították az árvízvédelem személyi és anyagi feltételeit. Kijelölték az árvízvédelemért felelős bizottságokat és összeírták a közérőt, illetve a közmunka igénybevételét

4 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Szociáldemokrata Párt Főtitkárságának, 1946. május 25.

5 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. 108/2.-eln.1947., 1947. április 21., VI. B. vízügyi műszaki főosztály. Jelentés az 506/1947. sz. scontróra, 1947. május 24., 426/1947., 1947. március 14.

is szabályozták. A kormánybiztos mindent megtett, hogy az elpusztult ár- és belvízvédelmi berendezések helyreállítása megtörténjen. Hamarosan a 48 elpusztult szivattyútelepből 40-et ismét üzemképessé tétetett. Ezen felül 150 szivattyút helyezett tartalékba, valamint négyheti üzemanyaggal látta el a belvízvédelmi társulatokat. A kormány és a Gazdasági Főtanács az 1946 augusztusában általa kért 19 millió forintból októberben 4,5 milliót, 1947 januárjában 5 milliót, februárjában pedig ismét 5 milliót bocsátott rendelkezésre a Pénzügyminisztériumon keresztül és márciusra is kilátásba helyeztek újabb 5 milliót. Augusztusig a kormány a kért 23,5 millióból 17 millió forintot bocsátott a rendelkezésére. Emellett még 4,6 millió forint érkezett a Közmunkavállalás Alapból. A Vízirajzi Intézetre támaszkodva kiépítésre került a jelentő szolgálat is. A kormánybiztosság a gyors intézkedések szükségessége miatt minden tárcával összekötő szolgálatot szervezett. Az árvízvédelmi berendezések és felszerelések védelmét statárium biztosította. Takács kérésére a szovjetek öt veszélyeztetett szakaszon elvállalták az árvízvédelmet, továbbá felajánlották légi felderítő szolgálatukat, sőt szükség esetén légi bombázások végrehajtását is. A robbanóanyagok elegendő mennyiségben álltak rendelkezésre. A tűzszereseket a közlekedési minisztérium, a MÁV robbantó szolgálata, a honvédség és a kormánybiztosság biztosította. Megtörtént a szárazföldi és vízi járművek felmérése is, melyek a védekezésnél, illetve a mentésnél jöhetnek szóba. A közérőt mellett a kubikos munkaerőt is nyilvántartásba vették.

A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége felajánlotta valamennyi cserkészcsapatának segítségét az árvízvédelemben, elsősorban oda, ahol elegendő fizetett munkaerő nem állt rendelkezésre, vagy erősítésre volt szükség.⁶

Az Országos Árvízvédelmi Kormánybiztosság árvízvédelmi kérdésekben kapcsolatot tartott és egyeztetéseket folytatott a környező államok vízügyi szerveivel. 1947 januárjában Berendi János osztálytanácsos és Vas Leó miniszteri tanácsos a

6 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Magyar Cserkészfiúk Szövetsége, 157/1947., 1947. február 14.

magyar-román vízügyi kérdések rendezése céljából Bukarestbe utazott. Feladatuk elsősorban a magyar-román határszéli árvízvédelmi berendezésekkel kapcsolatban folytatott tárgyalások eredményes befejezése volt. Az 1947 februári felső-dunai árvíz idején a kormánybiztosság együttműködött a csehszlovák hatóságokkal, a felderítő szolgálatban és a komáromi hidaknál alkalmazott jégtorlaszrobbantásoknál. Az 1948 elején pusztító felső-tiszai nagy árvíz után Takács Ferenc felvetette egy, a környező államok vízügyi szerveit összefogó biztosság létrehozását, amely a Szovjetunió vezetésével összehangolná a régió árvízvédelmét és ellenőrizné, illetve biztosítaná az egyezmények betartását.⁷

1947 tavaszán az árvízvédelmi munkálatok során alkalom adódott, hogy a nagy létszámú, munkanélküli alföldi kubikosoknak és földmunkásnak munkalehetőséget biztosítsanak. A Gazdasági Főtanács határozata értelmében az árvízvédelmi kormánybiztosság a rendelkezésére bocsátott állami hitelekből 1,2 millió, az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium pedig 1,8 millió forintot juttatott erre a célra. Ebből egy-egy millió forintot Csongrád (Kistelek, Hódmezővásárhely, Szentes, Mindszent, Szegvár, Sándorfalva, Szeged, Csanytelek) és Békés (Endrőd, Gyoma, Szarvas, Békéscsaba, Gyula, Békés, Orosháza), 600 ezer forintot Jász-Nagykun-Szolnok (Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Törökszentmiklós), 400 ezer forintot pedig Csanád vármegye munkanélküli földmunkásainak foglalkoztatására fordítottak. A FÉKOSZ javaslatára 300 csongrádi kubikos ment a Sajó csatornát építeni Tiszapalkonyára, Békésből pedig 200 fő a Sió-csatorna építéséhez Siófokra.⁸

1947 márciusában a hódmezővásárhelyi FÉKOSZ földművelésügyi miniszternek címzett leve-

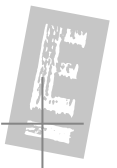
le szerint a hosszú tél és a munkanélküliség által okozott nyomor olyan méreteket öltött a városban, hogy földmunkások százai voltak az éhhalál szélén. Munkaalkalmat kértek részükre a Csanád megye területén lévő Királyhegyesi csatornánál. Ugyan- is korábban az a hír terjedt el, hogy erre a célra a Gazdasági Főtanács több százezer forintot juttatott, ugyanakkor az is szóbeszéd tárgya volt, hogy pénzhiány miatt a Hódmezővásárhely környéki munkákat be fogják szüntetni. A területileg illetékes Körös-Tisza-Marosi Ártmentesítő Társulat jelentésében viszont ezzel éppen ellentétes megállapítások voltak. A Királyhegyesi csatorna építésére nem kaptak pénzt, a vásárhelyi munkálatok pedig csak a csatornák vízelöntése miatt álltak. Február végén és március első napjaiban háromszor járt munkanélküli tömeg és küldöttség a kultúrmezői hivatalban. Nagy részük hadigondozott nő volt, akik azt mondták, hogy a városházáról küldték őket azzal, hogy a hivatal a munkanélküliek foglalkoztatására államsegélyt kapott. A harmadik felvonulás során Oláh Mihály kommunista és Pap János nemzeti parasztpárti nemzetgyűlési képviselő vezetésével követeltek munkát. A képviselőket a hivatal műszaki tanácsosa felvilágosította, hogy Nagymajláth község csatornájának javítási munkálataira rendelkezésre álló 3100 forinton kívül nincs pénzügyi kerete egyéb munkák megindítására. Oláh Mihály kirohanására, hogy a hivatal nem érzi át a munkanélküliség nyomorát, pedig azt válaszolta, hogy erre számos tervet készítettek, amit elküldtek a földművelésügyi miniszterhez. Oláh kérte a felterjesztések iktatószámait, abból a célból, hogy azok sürgős és kedvező elintézése céljából a minisztériumban eljárjon, „és az ezeket az ügyeket halogatókat majd felelősségre vonatja”. A Királyhegyesi csatorna munkálatainak megindítását ugyanakkor a Földművelésügyi Minisztérium pénz hiányában nem kezdhette meg, mert annak folyósítása a Gazdasági Főtanács hatáskörébe tartozott.⁹

Takács Ferenc tájékoztatta a vásárhelyi FÉ-

7 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Magyar Földművelésügyi Minisztérium államtitkár, 1947. január 20., Az Országos Árvízvédelmi Kormánybiztos jelentése az árvíz és belvízhelyzetről, 1947. február 24., Ár- és belvízvédelemre hitelnegítés. 79/1947., Felvidéki Népszava 1947. március 2.; MNL CSML HL, XIV. 23. 1948. 4. d. 207/1948. Kedves Szakassits Elvtárs!., 1948. február 4.

8 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Jegyzőkönyv, 1947. március 19.

9 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége Hódmezővásárhelyi Csoportjától, 87/1947. 1947. március 3.; Magyar Kultúrmezői Hivatal. A munkanélküliség leküzdése érdekében vízi munkálatok meg-

KOSZ-t a várható munkaalkalmakról. A Weis-féle birtok talajvízeinek elvezetése mellett a Gazdasági Főtanács lehetővé tette, hogy újabb összegeket fordítsanak a mezőgazdasági munkanélküliség enyhítésére. Így már intézkedett, hogy 700 rászoruló állítsanak munkába Hódmezővásárhelyen. Az ármentesítő társulat már fel is vett 500 munkást. Az öntözőművek kiépítése a város határában tovább folyt, így akik nem tudtak a mezőgazdaságban elhelyezkedni, azok ott találhattak megélhetést. Takács jól ismerte szülővárosa társadalmának életkörülményeit, a vásárhelyi szegény nép helyzetét és ennek figyelembevételével próbált megfelelő munkaalkalmakat biztosítani számukra.¹⁰

1947 februárjában húsz Hódmezővásárhely-Kopáncs-Gyulóparti kis- és törpebirtokos fordult Takács Ferenchez. Földjeik évtizedek óta alig teremtek valamit, mert a gróf Károlyi birtok kiosztása után a védműveket elbontották. Kérték, hogy az ármentesítő társulat újra alakítsa ki a víz-elvezetést. „Ismerve Államtitkár Úr jóakarátát, városa és annak becsületesen dolgozó polgárai iránti szeretetét, segítő készségét bizton hisszük, hogy ez a kérésünk most már nem marad meghallgatás nélkül és kérésünk teljesítve lesz” – írták beadványukban. Így is történt: az államtitkár levélben kérte Vekerdí Sándor igazgató főmérnököt, a területileg illetékes ármentesítő társulat vezetőjét, hogy munkaprogramjukba vegyék fel a Kopáncs-Gyulóparti terület belvízmentesítését.¹¹

Március végén a Bihar vármegyei Cséffa-Nagyszalontai járás határmenti községei az itt élő földmunkások munkanélküliségének enyhítésére és az újonnan fölhöz juttatottak éves termésének biztosítására, belvízkárik enyhítésére, csatornaépítési munkálatok indítására kérték a földművelésügyi minisztert. A településeken 1800 földmunkás volt munka nélkül, emellett hasonló volt a helyzet a szomszédos Sebes-Körösi és Berettyó társulatoknál is. Sajnálattal vették tudomásul, hogy Békés

vármegye 1 millió forintot kapott erre a célra mi-
közben Bihar semmit. A munkanélküliek megsegítésére a területileg illetékes Fekete-Körösi Ármentesítő Társulathoz összesen 435 ezer forintot kértek kiutalni. Áprilisban az Országos Árvízvédelmi Kormánybiztosság a hárommilliósi összerkeren túl Takács utasítására 100 ezer forintot küldött a földmunkások foglalkoztatását lehetővé tevő vízelvezető csatorna építésére a gyulai folyammérnöki hivatalon keresztül a Fekete Körösi Ármentesítő Társulatnak.

Áprilisban a kaposvári FÉKOSZ fordult munkaalkalmat kérve az Országos Árvízvédelmi Kormánybiztossághoz. A városban 2500 földmunkás volt munka nélkül. Valamennyi területileg illetékes víztársulathoz fordultak már, de azt a választ kapták, hogy nincs a munkák megindítására fedezet. A kormánybiztosság megvizsgálta a lehetőségeket és az igényeket, majd a Kaposvízi Ármentesítő Társulat védműveiben keletkezett károk helyreállítására 340 ezer forintot, a Kisbalaton Leccapoló Társulat földmunkáira pedig 150 ezer forintot juttatott. Ezekkel a támogatásokkal a kaposvári munkanélküliek foglalkoztatása is megoldódott.¹²

A tiszababolnai szivattyútelep megépítéséhez 1947 tavaszán az árvízvédelmi kormánybiztos 150 ezer forintot adott a Délborsodi Ármentesítő Társulatnak. A szivattyútelep ugyanakkor 250 ezer forintba került. A hiányzó 100 ezer forintot Takács intézkedésére államsegélyként négy egyenlő részletben kapta meg a társulat. A gépeket a MÁVAG szállította, a szivattyútelep üzembe helyezése után jelentős területek mentesültek a belvíztől. A Tiszakeszi gátépítési munkálatoknál alkalmazott kubikosok sérelmezték, hogy közmunkásként voltak foglalkoztatva, ezért abbahagyták a munkát. Ügyüket az MKP Országos Központja karolta fel, beadványukat Takács kivizsgáltatta. A Gazdasági Főtanács rendelete alapján az Újjáépítési Minisztérium szerint a társulat csak a munkások

indítása. 365/1947., 1947. március 17.

10 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Takács válasza a hódmezővásárhelyi FÉKOSZ-nak, 1947. március 27.

11 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Államtitkár úr! 1947. február 28., Vekerdí Sándor úrnak, igazgató főmérnök 377/1947.

12 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Magyar Földművelésügyi Miniszter Úrnak, 384/1947., 1947. március 29.; VI. B. Vízügyi műszaki főosztály, jelentés, 1947. április 26.; FÉKOSZ Gazdasági Munkaközvetítő Iroda, Kaposvár, 21/1947., 1947. április 11.; Jelentés a 400/1947. számú államtitkári scontróra, 1947. április 17.

betegségélyezését fizethette ki, így valóban nem volt lehetőség kollektív bért fizetni. A tiszavalki gátrongálódások kijavítására a kormánybiztos 81 ezer forintot utalt ki, mely munkálatokat már nem tekintették közmunkának, így lehetővé vált, hogy a földmunkások kollektív bért kapjanak.¹³ Általános-ságban elmondható, hogy a munkanélküli kubikosok elégedetlenségéből elsősorban a kommunista párt próbált politikai tőkét kovácsolni.

Dr. Papp Andor Zala vármegyei főispán április 28-i levelében vármegyéje kisebb víztársulatai részére a Zala medrének becsúszások miatti áthelyezésére összesen 532.200 forint államsegély kiutalását kérte. A kormánybiztosság a szűkös keretből 40 ezer forintot utalt ki.¹⁴

Székesfehérváron az 1946–47 telén levonuló árvíz súlyos károkat okozott. A város egyik legfontosabb részén az árvízvédelmi kormánybiztos jóvoltából 1400 folyóméter hosszban már végleges árvízvédelmi töltést sikerült létesíteni. Emellett a város saját erejéből tervezte megépíteni a belvíz elvezetéséhez szükséges szivattyútelepeket. A medrek helyreállítása ugyanakkor meghaladta a jelentős háborús kárt szenvedett település pénzügyi lehetőségeit. A csatornák helyreállítására dr. Gáspár János polgármester szerint összesen 680.800 forintra lett volna szükség. Ugyanakkor az Országos Árvízvédelmi Kormánybiztosság mindössze 20–30 ezer forintot tudott kilátásba helyezni a legfenyegetőbb veszélyforrások elhárítására.¹⁵

Júniusban Szeged polgármestere a város háborús bombázások során tönkrement árvízvédelmi szivattyútelepeinek újjáépítésére és a szovjetek által a rakpart támfalában okozott károk helyreállítására 287.500 forint államsegélyt kért. A Vörös Hadsereg ugyanis pontonhidainak lyukakat rob-

bantott a Stefánia sétány rakpartjának támfalában. A falazat helyreállítását a felrobbantott vasúti híd pilléreinek anyagából akarták megoldani. A kérelmet a kormánybiztosság nem tudta teljesíteni, mert a rendelkezésére álló pénzügyi keret kimerült.¹⁶

Letkés község elöljárósága szintén júniusban fordult a kormánybiztossághoz, mivel Csehszlovákia mederátvágást hajtott végre az Ipolyon, melynek elzárására a rendelkezésükre bocsátott 8000 forinton felül újabb 6000 forint segélyt kértek. A csehszlovákok olyan további átmetszések kiépítését tervezték, melyek magyar beavatkozás híján esetleg az átmetszés országhatárrá alakulását okozhatták volna. A falubeliek a mederátvágás következtében 500 kat. hold legelőről nem tudták a szénájukat betakarítani. A kért összeg kiutalását Takács engedélyezte.¹⁷

1947-ben a gátak helyreállítására a kormánybiztosság összesen 1,3 millió forintot költött, emellett a társulatok saját erejükből is javításokat végeztek. A csatornahálózat vízvezetővé tételére az Építés és Közmunkaügyi Miniszter támogatását is beleértve mintegy 5,7 millió forint jutott. A teljes tisztításhoz ugyanakkor ennél jóval nagyobb összegre lett volna szükség. A társulati szivattyútelepek üzemképességének biztosítása 2,95 millió forintot emésztett fel, az országban ekkor 139 működőképes állandó szivattyútelep volt. A távbeszélő-hálózat legfontosabb vonalainak helyreállítása 850 ezer forintból 1200 km hosszan valósult meg. Az elpusztult árvízvédelmi felszereléseket 2,5 millió forint ráfordításával 80 százalékban sikerült pótolni. A társulati műtárgyakra 1,523 millió forint jutott, ennek segítségével sikerült az 5 ezer sérült műtárgy 24 százalékát kijavítani. A tél folyamán behavazott csatornák és műtárgyak hóeltakarítására és jégmentesítésére 211 ezer forintot fordítottak. A súlyos, földmunkásokat

13 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. 585/1947. Tiszakeszi ármentesítő gátépítési munkálatoknál dolgozó kubikos munkások sérelmei, 1947. május 29.

14 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. 417/fi.1947., 1947. április 28., Zala vármegyei vizitársulatok részére államsegély kiutalása, 602/1947., 1947. május 28.

15 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. 643/1947. Székesfehérvár polgármestere államsegélyt kér az 1946–47 évi árvízről megrongált és feltöltött medrek tisztogatására, 1947. május 10., Jelentés, 1947. június 19.

16 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 3. d. Szeged város polgármesterétől, 854/1945., 1947. június 19., Országos Árvízvédelmi Kormánybiztosság. Jelentés, 1947. július 25.

17 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 3. d. 644/1947. Országos Árvízvédelmi Kormánybiztos Úrnak, 1947. június 9.

érintő munkanélküliség enyhítését célzó ár- és belvízvédelmi munkálatokra 2,97 millió forintot költöttek. 1946/47. évi védekezés során a társulatokhoz kiutalt szivattyúzási üzemanyagot kiegészítve – a vasúti szállítási költségeket is beleszámolva – 1,6 millió forint értékben további szenet, benzint, petróleumot, gázolajat, kenőolajat és gépolajat biztosítottak. Az árvízvédelmi robbantások céljaira hat vagon robbanóanyag állt rendelkezésre. A robbantások anyagi és dologi költségei összesen 1,25 millió forintot tettek ki. A kormánybiztosság a keretéből fennmaradt 726 ezer forintot az állami vízügyi hivatalok, a városok és a falvak árvízi védekezését szolgáló kiadások fedezésére bocsátotta rendelkezésre.¹⁸

A fentiekből látható, hogy Takács Ferenc árvízvédelmi kormánybiztosként, a rendelkezésére álló 20 millió forint megfelelő helyen történő felhasználásával eredményes munkát végzett. Emellett rengetegen fordultak hozzá különböző problémákkal, melyeket lehetőségeihez mérten igyekezett megoldani. Nemcsak földijeit támogatta, hanem segíteni próbált minden hozzá vagy az általa irányított kormányzervekhez forduló rászoruló, kárt szenvedett településen. Arra is gondot fordított, hogy megköszönje a MÁV és a Magyar Posta munkatársainak a kormánybiztosság munkájának támogatását.¹⁹

Árvízvédelmi kormánybiztosként Takács Ferencet 1948 tele állította a legnagyobb kihívás elé. 1947 decemberének végén a Tisza felső folyása mentén szokatlan időpontban és óriási intenzitással áradt meg a folyó, ami több gátszakadást okozott, árvízkatasztrófa következett be.

Takács még az áradás előtt 3 millió forintot kért árvízi védekezésre a Gazdasági Főtanácstól. December 30-án, a Felső-Tisza vidékén a napokig tartó havazás, majd az azt követő enyhülés és 24 órás eső következtében a folyó először Tiszabecsnél, a Batár-patak gátján tört át és körülzárta

Uszka, Tiszabecs és Magosliget községeket. Árvízvédelmi anyagokról a kormánybiztosság gondoskodott, a honvédelmi minisztérium pedig műszaki csapatokat küldött a helyszínre. Takács a kormánybiztosság műszaki vezetőjével és a folyammérnöki ügyosztály vezetőjével azonnal a térségbe utazott. December 31-én Tarpa és Tivadar, valamint Kisar, Nagyar és Tiszacsege községeknél nyúlógáttakkal folyt a védekezés. A bal parton sikerrel, viszont a jobb parton Tivadar és Tarpa között 3 kilométer hosszan átbukott a víz a gáton. Tivadarnál 150 méteres szakaszon elmosta a töltést, Tarpánál pedig egy 60 és egy 30 méteres szakadás keletkezett. A folyó hamarosan gyors apadásnak indult, ezért a lakosság Tiszakóródnál engedély nélkül átvágta a töltést, hogy a vizet visszavezessék a mederbe. A kormánybiztos közben, a fővárosba való visszaérkezése után újabb 1 millió forintra nyújtott be igényt a Gazdasági Főtanácshoz annak érdekében, hogy a megrongált védművek helyreállítása sürgősen megtörténjen és újabb árhullám ne boríthassa el a korábban elárasztott területeket. A kormánybiztosság a szükséges helyreállítási anyagokat tehergépkocsikkal és különvonatokon juttatta a helyszínre. Munkaerőt, az éjjeli munkához világító eszközöket és járműveket is biztosított. Takács Ferenc közvetlen érintkezésbe lépett Georgij Maximovics Puskin szovjet követtel, aki lehetővé tette, hogy az orosz szervek kárpátaljai vízügyi észlelési adatait megosszák a magyar illetékesekkel. Január 4-én a víz apadása lehetővé tette a helyreállítási munkák megkezdését. A második árhullám Tiszabecshez 7-én, Tivadarhoz 8-án érkezett meg. Mindez lehetetlenné tette a munkálatok további folytatását, sőt ismét szétrombolta a részben helyreállított védműveket, majd újból elöntötte a részben már mentesített területek jó részét. A hóolvadás következtében kialakult harmadik árhullám január 12-én ért a katasztrófa sújtotta területre. Előtte a katonai műszaki alakulatok és a vízügyi szolgálat mérnökei felkészültek a még megmenthető községek védelmére és a lakosság mentésére. Az utolsó árhullám levonulása lassabb volt, ezért január 15-én újabb honvédségi műszaki felszereléseket és alakulatokat indítottak a térségbe. A vizet a Túr csatormán és Tiszakóródnál vezet-

¹⁸ MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Vázlatos összefoglaló az árvízvédelmi Kormánybiztos 1946 és 1947 évi működéséről, 1947. augusztus 5.

¹⁹ MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 2. d. Magyar Posta vezérigazgatója, 566/1947., 1947. május 5., 1087/1947., 1947. április 24.

ték vissza a mederbe.²⁰

Időközben kommunista támadás bontakozott ki Takács ellen. A Szabad Nép és a Vásárhely Népe című kommunista napilapok bírálták az árvízvédelmi kormánybiztosság munkáját. Előbbi január 11-i számában azzal vádolta a kormánybiztosságot, hogy mulasztásokat követett el, tevékenysége tervszerűtlen, nem működik együtt a belügyminisztériummal, késlekedésének pedig már halálos áldozatai is vannak, valamint, hogy nem fizeti meg a földmunkásokat. A cikkek nagy része valótlanágokon alapult: halálos áldozatokat nem követelt az áradás, a kubikosok pedig „közérőként” dolgoztak, így az alispán utasításainak voltak alárendelve. Vészhelyzet esetén ugyanis a hatályos törvények szerint bér nem járt, csak élelmezés, amit a kormánybiztosság biztosított. Takács helyreigazítást kért a laptól, amit az „természetesen” figyelmen kívül hagyott.

A felső-tiszai rendkívüli helyzetre való tekintettel a kormánybiztos javaslatára a földművelésügyi miniszter miniszteri biztost jelölt ki Durst Zoltán felső-tiszai kerületi felügyelő személyében. Erre azért volt szükség, hogy Durst a két érintett ármenetesítő társulat területén, baj esetén azonnal a helyszínen intézkedhessen Takács Ferenc helyett. A közigazgatási hatóságok feladatait ez a megbízás nem érintette.²¹

Az árvíz 22 községet érintett, ebből négyet (Gulács, Tivadar, Gergelyugoronya és Tákos) teljesen elöntött és elpusztított, 18 községet pedig részben vagy egészben teljesen körülfogott. A felsorolt községekből a lakosságot többször ki kellett telepíteni. Az érintett községek összlakossága 22.794, az árvíz által elborított községek lakossága 13.608 fő, az összedőlő lakóházak száma 631, lakhatatlan épület száma 682, a használhatatlan, illetve összedőlő melléképületek száma 1399 volt. Hajléktalanná 6281 fő vált. Az elárasztott terület Szatmár megyében 10 ezer kat. holdat, Bereg megyében pedig 40 ezer kat. holdat tett ki. Az elbo-

rítás mélysége átlagosan 70 centiméter volt, de néhol elérte a 2,5 métert is. Az ideiglenes helyreállítási munkálatoknál 20.228 napszám és 14.440 kubikos munkaórát vettek igénybe. Csak a munkálatok 5 millió forintba kerültek. Az épületkárok mellett jelentősek voltak az állatállományban, a bútorokban és a mezőgazdasági felszerelésekben keletkezett veszteségek is. A még részben fennálló háborús pusztításokat az árvíz katasztrófa tovább súlyosbította. Egyetlen pozitív hozadéka volt, hogy a helyreállítás munkáalkalmakat teremtett.²²

A katasztrófát követően Máthé Elek református lelkész, egyetemi magántanár és Fodor Lajos főszerkesztő az Egyesült Államokba utazott, hogy felkeresse az ottani magyar református gyülekezeteket. Ennek kapcsán Takács engedélyt kért a kormánytól, hogy a kiutazók a túlnyomóan református vallású árvíz sújtotta falvak részére az árvízvédelmi kormánybiztosság hivatalos külföldi segélyakciójaként gyűjtést rendezzenek. A kormány a töltések helyreállítását ugyan finanszírozta, de a lakóházak, mezőgazdasági felszerelések, bútorok pótlásához szükség volt az amerikai magyarság adományaira is.²³

A kormánybiztos más segélyakciók megindítását is megkísérelte. A felső-tiszai árvíz pusztításának felszámolására az egész ország munkássága megmozdult, az újjáépítéshez számos felajánlás érkezett. A főváros, a Vöröskereszt és a belügyminisztérium égisze alatt több segélyakció is indult. Takács az SZDP pártszervezetein keresztül olyan akciót kezdeményezett, hogy minden járás vállalja egy-egy romba dőlt ház felépítését. Elképzelései szerint a gyűjtést a párt járási titkárai koordinálták volna, bevonva a koalíciós pártokat, a nemzeti bizottságokat és a népi szervezeteket is. Véleménye szerint legalább a házépítéseket az adományokból kellett volna fedezni, a gátak végleges helyreállítása így is nagy terhet rótt az államra.²⁴

Takács Ferenc árvízvédelmi kormánybiztosként

20 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 4. d. 89/1948., 1948. január 16., 66/1948. Árvízvédelem

21 Szabad Nép 1948. január 11. 7.; MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 3. d. Tisztelt Szerkesztőség!, 57/1948., 1948. január 13.

22 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 4. d. 180/1948.

23 MNL CSML HL, XIV. 23. 1947. 4. d. Feljegyzés Vas Zoltán miniszter úrnak, 1948. február 6.

24 MNL CSML HL, XIV. 23. 1948. 4. d. 205/1948. Tisztelt Elvtársak!, 1948. február 4.

■ Tanulmányok

1948. február 5-én, a Park Clubban vacsorát adott G. M. Puskin szovjet követ tiszteletére. Az özszejövetel indoka valószínűleg a felső-tiszai árvíz idején nyújtott szovjet segítség ilyen módon való megköszönése volt. A meghívottak névsora a legmagasabb kormánykörökből és a földművelésügyi minisztérium, illetve az államtitkár munkatársaiból került ki. A meghívottak között volt Puskin követ és kíséretében négy-négy meg nem nevezett hölgy és úr, Rákosi Máttyás miniszterelnök-helyettes és felsége, Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes és neje, Vas Zoltán miniszter és felesége, Szabó Árpád földművelésügyi miniszter és felesége, Marosán György nemzetgyűlési képviselő és felesége, Katonáné dr. Csernovszky Márta, Kertész Istvánné miniszteri fogalmazó, Glaser Dezső MIÜK titkár, Magyary-Beck Vladimir gazdasági főfelügyelő, Berendy János miniszteri tanácsos, Paphalmy György főmérnök, Vaitz Ferenc miniszteri tanácsos.²⁵

1948-ban a kommunista nyomás a Szociálde-

mokrata Párton is fokozódott. Takács Ferenc megelégtelte a személyét és pártját ért kommunista támadásokat és 1948. március 20-án benyújtotta lemondását államtitkári tisztségéről Szabó Árpád földművelésügyi miniszternek.²⁶ Végül május 20-án minden tisztsége alól felmentették, és mindössze hét év szolgálati idő beszámításával nyugdíjazták, az SZDP áprilisban – mivel ellenezte a két munkáspárt egyesülését – kizárta soraiból és megfosztotta országgyűlési mandátumától is.²⁷

²⁶ MNL CSML HL, XIV. 23. 355/1948. Államtitkári pozíció, 1948. március 20.

²⁷ Bencsik Péter: *Hódmezővásárhely politikai élete 1944-1950 között*. Hódmezővásárhely, 2018. 93.; Marjanucz László: Takács Ferenc munkássága 1944 után. *Juss*, 1989. 2. sz. 16.

²⁵ MNL CSML HL, XIV. 23. 1948. 4. d. 191/1948., Követ Úr!, 1948. február 3.

A „sötét ötvenes évekért” leginkább felelősnek tartott politikai rendőrségről nem kevés városi legenda kering mind a mai napig a köztudatban. Ezek közül az egyik, hogy mint titkos szervezet a korszak piráció folytán eleve nem hagyott, vagy ha igen, utólag eltüntetett minden olyan nyomot, amely a keze közé került állampolgárok megkínzásáról ta-

torténéseit veszi számba, azonban a tágabb értelmezési keret mégis a politikai rendőrség 1950 és 1953 közötti „csúsidőszaka”, amikor a szervezet szinte „államvédelmi minisztériumként” őrködött az ország külső és belső biztonságán. A hatalmi súlyának növekedése nem egyszerűen önállósodást jelentett, hanem funkcióhalmozást is, s ennek egyértelmű jele volt, hogy fennhatóságát kiterjesztette az internálótáborokra és több börtönre.

Ezen intézmények átvétele időszakából mindaddig nem került elő olyan korabeli forrás, amely a fogvatartottakkal szemben alkalmazható szankciókat részletesen szabályozta volna. Az egyetlen ismert rendelkezés 1947-ből származik, az akkor még a budapesti rendőrség kezelésében lévő Buda-déli Központi Internálótáborra vonatkozóan. A dokumentum szerint fegyelmi vétségnek számított minden olyan cselekmény, mulasztás, ami a tábor

házi rendjébe ütközött. A fenyítő hatalommal felruházott parancsnoknak azonnali megtorlást írt elő, de csak miután mérlegelte az elítélt addigi magatartását, „műveltségi fokát”, a kiszabott büntetés előre látható hatásait, a terhelő és súlyosbító, valamint a mentő és enyhítő körülményeket. A lehetséges fenyegetések sorába a következők tartoztak: 1. megintés, 2. dorgálás (a kettő közötti különbség a rendtartás szerint abban állt, hogy az előbbi „atyai hangon” történt és a fegyelmi jegyzőkönyvbe nem vezették be), 3. kedvezmények elvonása (ez kiterjedhetett a levélírás és a látogatásfogadás korlátozására, az olvasástól és önélelméztől való eltiltásra is), 4. a munka-jutalom leszállítása, vagy teljes elvonása (fokozatosan magasabb jutalomosztályból az alacsonyabb felé legfeljebb hat hónapig), 5. a sétaidő leszállítása, vagy elvonása (a naponként két órás séta helyett minden másnap egy óra maximum négy hónapig). A fizikai és lelki fájdalomokozás legközvetlenebb eszközeit pedig a lista két utolsó tételében találjuk: 6. egyszerű, vagy magánelzárás, 7. kéz, vagy láb bilincs alkalmazása. A szabályzat az elzárás legfelső időhatárát hathétben szabta meg, de megadta a súlyosbítás lehetőségét: az egyhetes munkaelvonástól, az

Müller Rolf

Erőszak-számadás, 1952

Fenyítés és halál az ÁVH-jelentésekben

núskodna. Széles körben ez a vélekedés a táborok és börtönök világáról is, azaz, hogy a rabságot túlélők memoárjain kívül nem maradt fenn az erőszakról tanúskodó narratív forrás. Való igaz, a történész nem gyakran „fut bele” a fizikai/lelki bántalmazások korabeli eseteírásaiba, ám az utóbbi években egyre nagyobb mennyiségben váltak kutathatóvá olyan dokumentumok, amelyek, ha átfogó kép megalkotásához, mélyebb következtetések levonásához nyílegyenesen még nem is vezetnek el, de ismeretanyaguk egy-egy rövidke fejezettel gazdagíthatja a kommunista diktatúra erőszak-történetét.

E közleményben az Államvédelmi Hatóság két büntetés végrehajtási intézményének egyazon évből, 1952-ből fennmaradt irataira támaszkodva próbálom rekonstruálni a közvetlen erőszak formáit és azok hatásait.¹ A vizsgálat ugyan egy év

1 A különböző erőszak-típusokról, köztük a történeti antropológiában gyakran használt személyes (közvetlen) erőszakról: Ö. Kovács Lószef: Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában. In Szederjesi Cecilia (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*, Salgótarján – Budapest, 331–351. Gyáni Gábor: A látható és láthatatlan erőszak. In uő.: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, 279–293.

ágneműk három hétig való elvételén (de téli hónapokban a pokróc megtartásán) keresztül a zárka elsőtétítéséig (1x24 órától a 10x24 óráig, azonban egyszerre 6x24 órán túl nem terjedhetett), illetőleg a sötétzárka böjtölésével való szigorításáig. A rendelet külön kiemelte, hogy rabtársaitól való elkülönítés alatt az elítélt semmiféle olvasnivalót nem kaphatott, a kezek és lábak megbilincselését pedig az erőszakos fellépések és fenyegetések megtorló eszközeinek tartotta fenn. Végül hangsúlyozta a kiszabott fenyítések „fegyelmi könyvben” való nyilvántartását.² Mivel ilyen nyilvántartás közgyűjteményből máig nem került elő,³ nem tudhatjuk, hogy a rendőri szervek milyen gyakran fordultak a felsorolt fenyítő-eszközökhöz, és azt is homály feddi, hogy áthagyományozták-e valamiféle regulát a büntetés végrehajtási örökösöknek: az államvédelmiseknek. Nem maradt tehát más hátra, mint hogy a rendelkezésre álló ÁVH-iratokba tekintsek.

A KÖZPONTI INTERNÁLÓTÁBOR, KISTARCSA

Az Államvédelmi Hatóság 1950. május 2-án vette át a rendőrségtől a komoly büntetés végrehajtási múlttal rendelkező kistarcsai internálótábor. A politikai foglyok őrzésében már komoly hagyományokkal rendelkező intézmény (ebbéli profilja a harmincas évekre nyúlt vissza, de korábban már működött itt rendőrtanoda és a német megszállást követően a környékbeli zsidóságot is ide deportálták) szerepe igazán 1949 nyarán a Buda-déli tábor felszámolásával nőtt meg, s ezzel az internálás

központi helyszínévé lépett elő.⁴ A főváros közepén fekvő intézmény működtetéséért a hatóság VI/2. (Börtönügyi) Osztályának VI. osztálya felelt, amelynek élén a tárgyalt időszakban Urbán Rezső államvédelmi százados állt. A táborparancsnoki posztot is ellátó tiszt napi rutinjához tartozott felettesének, a VI/2. osztályvezetőnek (Lőke Gyula ezredesnek, majd 1952. augusztus 29. után Várkonyi Ferenc őrnagynak) számot adni a táborlakókkal kapcsolatos történésekről.⁵ Az operatív csoportvezető, Antal Ferenc hadnagy és Urbán 1952 júliusa és decembere között született „négykezeseinek” repertoárjába a hangulati állapot mellé időnként a kiszabott fenyítési tételek is bekerültek. Milyen Szabó Ernő tábororvosnak az ugyancsak napi rendszerességgel kiállított jelentéseibe is helyet kaptak a „páciensúrara” vonatkozó adatok között a különböző halálozási okok.⁶

A táborvezetés által fél év alatt termelt beszámolókból Kistarcsa erőszak-történetét a következőképpen rekonstruálhatjuk. Az itt fogvatartottak száma 1370 és 1424 fő között mozgott, őrzésüket pedig 54–62 fős állománnyal látta el az államvédelem, de külön említést érdemel, hogy a felügyeletükre bízottak közel egyharmada nő volt, hiszen internálásukra az országban csak ez a tábor lett kijelölve.

Fenyítést 26 alkalommal szabtak ki, köztük a legsúlyosabbat, a kurtavasat 15 esetben. A kezeknek a lábához való lekötésével összegörnyedt és mozdulatlan testhelyzetbe kényszerített fogvatartottak mindig férfiak voltak, akiknek a percekben belül jelentkező iszonytató fájdalmat a legtöbbször két órán keresztül kellett elviselni. Háromszor fordult elő hosszabb időtartamú, három órás kínzás, és

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-B-1-az 231.474/1947. IV. 1. a. A központi internálótábor fegyelmi rendtartása a közigazgatási eljárás személyes szabadságukban korlátozott személyekkel (internáltakkal) szemben, 1947. július 3. Köszönettel tartozom Bank Barbarának, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet. A rendeletet említi: *Uő: Szövegdrótok mögött – internálás 1945 és 1953 között Magyarországon, különös tekintettel a recski internálótábor történetére.* (Doktori kézirat.) 96–97.

³ Az internáltak vizsgálati, vagy internálási anyagában található internálási kartonok átnézése sem kecsegtetne sok eredménnyel, mivel azokra csak nagy ritkán jegyezték fel a kiszabott fenyítéseket. Bank Barbara szíves közlése.

⁴ Bank Barbara: Az internáló- és kényszermunkatáborok. In Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: *„Állami titok”. Internálók és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953.* Budapest, 2012. 25.

⁵ Az ÁVH szervezeti struktúrájáról és vezetőiről: Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2009/2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (Utolsó letöltés: 2014. december 4.)

⁶ Lásd Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 2.1. XII/8. (A kistarcsai internálótáborban keletkezett iratok, 1952–1953).

voltak „szerencsésebbek”, akiket „csak” egy órára vasalták be, igaz ezzel csak kétszer éltek az örök. Az ilyen típusú fenyítések okaként szinte mindenkor a „destruktív”, vagy „destruktív és fegyelmeztelen” magatartás tanúsítását jegyezték fel, ám az egyik-két mondattal bővebb megindokolásokból arra következtethetünk, hogy a büntetés mértékét nem az inkriminált cselekedetek valamiféle „súlyossági skálája”, hanem sokkal inkább a fegyelmező pillanatnyi döntése határozta meg. Ennek tudható be, hogy az őrség utasításainak megtagadása járhatott egy, kettő, akár három órás kurtavassal is, vagy például, hogy egyszer a kihallgató nyomozóval szembeni „támadólagos fellépés” következménye kétórányi, míg máskor az enyhébb vétségnek tekinthető „kiabálás és elmeháborodottnak tettetés” egy órával több bevasalást eredményezett.⁷ A szolgálatban lévő államvédelmi beosztott egy esetben folyamodott büntetés-kombinációhoz, amikor a három órás kurtavasat sötétzárkával párosította. Az elszenvedő egy görög fogvatartott volt, ám hogy egészen pontosan mivel érdemelte ki a vizsgált időszak legkeményebb büntetését, arról a táborvezetőség irománya nem informál, mivel azon csak a már említett rombolásra és engedetlenségre utaló szabványszöveget olvashatjuk.⁸

Rajta kívül még hét internálnak kellett a félév során sötétzárkába vonulnia. Nekik nem annyira a magányosság hossza, hiszen mint láthatjuk az egyedüllétük nem tartott túl sokáig, hanem a helyiség szinte elviselhetetlen szűkössége és abból eredő, percről-percre fokozódó bezártság érzet, valamint a fénytől való megfosztottság okozott kényszerűvé. A napi jelentések arról tanúskodnak, hogy ezt a büntetési formát a női internáltak megfegyelmezésére tartották fenn, hiszen hatszor a gyengébbik nem részesült ilyen fajta elkülönítésben, amelynek hossza négy, vagy hat, illetve gyakrabban 24 órát tett ki, de volt példa a két napos sötétzárkára is. Az indokok minden esetben a

„destruktív-fegyelmeztelen” sablont követték, csak egy férfi fogolynál szerepel másfajta inkriminált cselekmény, méghozzá öngyilkossági kísérlet.

Hosszabb idejű elkülönítésnek a fogda nyújtott teret, amelyről tételesen kétszer adtak számot. A szenvedő fél mindkét alkalommal ugyanazon női internált volt, aki a megrendszabályozásra egyszer a séta alkalmával tanúsított „renitenskedéssel” szolgált rá, amiért is tíz napra zárták be, egy hónappal később pedig hisztérikus roham miatt kellett kényszerzubonyban letöltenie, a dokumentumban pontosan meg nem határozott fogdabüntetést.⁹ Ugyanakkor a legtovább egy férfi sorstársa sínylődött magányban. A 895. számú internáltat (ismeretlen helyről) azzal az utasítással szállították vissza a táborba, hogy ottlétét mindjárt két hét magánzárkával kezdje meg.¹⁰

A fenyítések nemcsak egy adott személy megbüntetését, vagy megtörését, hanem az összes internált sakkban tartását is célozták. Erről a jelentéseknek olyan sorai vallanak, mint például: „Az egyes csoportok hangulatát is a nyomottság jellemzi, általában igyekeznek a táborrendet betartani, mert félnek a fenyítésektől.”¹¹ Egy konkrét esettel kapcsolatban pedig a következőket olvashatjuk: „Könyves Tibor internált fenyítése a fegyelmet nagymértékben szilárdította az internáltak körében. Így az internáltak távol tartják magukat a legkisebb nyílt fegyelmeztelenségtől is.”¹² A szövegrészek további fontos üzenete, hogy az egyéni fenyítések mellett a fogolytársadalom kisebb-nagyobb közösségeit is érhették retorziók: „A katonatisztek a szobán belül csoportokat szerveznek, és ezen keresztül igyekeznek rossz hangulatot kelteni, valamint fegyelmeztelen, destruktív magatartást tanúsítanak, ezért fegyelmiileg kell eljárni velük szemben. A jobboldali szocdemek han-

7 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2210/1952. Operatív jelentés, 1952. július 29. Uo. 74-3072/1952. Operatív jelentés, 1952. október 28.

8 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3395/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 2.

9 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2135/1952. Operatív jelentés, 1952. július 19. Uo. 74-2450/1952. Operatív jelentés, 1952. augusztus 23.

10 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3541/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 18.

11 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2135/1952. Operatív jelentés, 1952. július 19.

12 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3467/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 10.

gulata általában nyugodt, de magatartásuk fegyelmezetlen, gyakran kell fegyelmileg felelősségre vonni őket.¹³ Az információs anyagok hasonló „hangulati” részleteire nemcsak, mint a kollektív büntetések írott forrásaira tekinthetünk, hiszen rámutatnak a jelentési rendszer olyan értelemben vett következetlenségeire, miszerint a napi beszámolóokban nem mindenkor listázták a büntetések alanyait. Magyarán biztosak lehetünk abban, hogy a féléves időintervallumban Kistarcsán a nevesített megfenyítettéknél nagyobb volt azok száma, akikkel szemben valamilyen típusú megtorlási eszközhöz nyúlt az államvédelmi őrség.

A másik oldalon a fogoly-reakciók három formájára találunk példát. Szabadulási akcióval egy internált próbálkozott, ő a séta ideje alatt a karbantartó üzem kapujához futott, de mivel az zárva volt az ő hamar elfogta.¹⁴ Éhségstrájkot öt társa kezdeményezett, a jóval drasztikusabb öngyilkosságot hatan kísérelték meg, de ketten közülük három alkalommal, így összesen tíz ilyen esetet regisztrált az ÁVH. Az étkezés megtagadásának közvetlen kiváltó okait csak két alkalommal jegyezte le a táborvezetőség: a „szabadulás érdekében”, illetve „rosszak a fogai, és míg meg nem csinálják, addig nem eszik” – áll a tájékoztatókban.¹⁵ A saját élet kioltására irányuló cselekedetek (ami az esetek többségében valamiféle éles eszközzel – nem ritkán a cipőtalpról leszedett spiccussal – a kéz ereinek elvágását jelentette) mozgatórugóját pedig csupán egyszer tartották fontosnak lejegyezni, eszerint a táborlakó „öngyilkosságát [annak kísérletét – MR] az ügye miatti elkeseredésében követte el”.¹⁶ (Urbán Rezső adatai szerint 1952-

ben összesen 13–14 öngyilkossági kísérlet történt, amelyek közül egy sem végződött halállal).¹⁷

Az időben megakadályozott próbálkozásokkal ellentétben a tényleges elhalálozások háttéréről jóval többet tudhatunk meg a jelentésekből. Hat hónap alatt a tábor 15 internáltja hunyt el, a dokumentumok alapján mindegyikük valamilyen betegség következtében. Egy személyről csak annyi ismert, hogy halála a Mosonyi utcai rabkórházban állt be, a többieknél pedig „szívgyengeség, szívmizomelfajulás” került bejegyzésre. A hivatalos halál-okot a tábor orvosa ugyanakkor egy kivételtől eltekintve részletesebben is kifejtette. Szabó Ernő egy 69 éves férfi elhalálozását aggkori végelgyengüléssel, másnál leukémia és gócos tüdőgyulladás együttes jelentkezésével, egy újabb esetben pedig agyvérzéssel magyarázta, viszont a fennmaradó tíz elhunyt beteg mindegyike lényegében tüdő tuberkolózis áldozata lett. Ezzel Kistarcsa az összes internáltra vetítve hat hónap alatt még az életben lévő betegek nélkül is 0,7 százalékos, vagyis teljes évben mért országos előfordulást meghaladó TBC-adatot produkált!¹⁸ Nem lehet kérdéses, hogy a betegek ilyen nagy száma még a kinti világnál is sokkal rosszabb életkörülmények számlájára írható. (A teljesség kedvéért: a táborparancsnok a Karácsony előtt egy nappal 25 halálesetet szerepeltetett éves „zárszámadásában”).¹⁹

ÁLLAMBIZTONSÁGI BÜNTETŐINTÉZET, BUDAPEST KOZMA UTCA 13.

A komoly büntetés végrehajtási múlttal rendelkező, és ennek köszönhetően „Gyűjtőfogházként”,

13 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3382/1952. Operatív jelentés, 1952. december 1.

14 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2198/1952. Operatív jelentés, 1952. július 28. Uo. 74-2201/1952. Jelentés, 1952. július 28.

15 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-1942/1952. Operatív jelentés, 1952. július 2. Uo. 74-2512/1952. Operatív jelentés, 1952. augusztus 29. A „hiányos adatközlés” annak ellenére történt, hogy Lőke Gyula külön figyelmzett a büntetőintézetek és táborok parancsnokait az éhségstrájk azonnali és részletes, az előzményekre is kiterjedő jelentésére. ÁBTL 2.1. XII/8. 103-11710/52. Körlevél, 1952. július 12.

16 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2592/1952. Operatív jelentés, 1952. szeptember 6.

17 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3598/1952. Kimutatás az 1952. január hó 1-től 1952. december 24-ig bezárólag történt növedék, illetve fogyatéknél változásáról, 1952. december 24.

18 1952-ben az összesen 62.588 megbetegedést regisztráltak az országban, vagyis a kilenc és fél milliós népesség 0,66 százaléka szenvedett TBC-ben. Lásd Strausz László – Csoma Zsuzsa – Kovács Gábor – Nyári László – Ostoros Gyula – Zsarnóczay István: A pulmonológiai hálózat 2010. évi statisztikai eredményei. *Korányi Bulletin*, 2011. 1. sz. 2–22.

19 ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3598/1952. Kimutatás az 1952. január hó 1-től 1952. december 24-ig bezárólag történt növedék, illetve fogyatéknél változásáról, 1952. december 24.

vagy csak „Gyűjtőként” elhíresült börtönt 1951. május 5-én vette át az Igazságügyminisztériumtól az Államvédelmi Hatóság. A budapesti Kozma utcában álló csillagrendszerű épülettel együtt a politikai rendőrség kezelésébe került a kivégzéseknek is fenntartott különálló börtönrész, a Kisfogház, a rabkórház, és a szokásos kiszolgáló helyiségeken túl azok a létesítmények, amelyekben a rabok foglalkoztatását oldották meg: a hajlított bútor-, a gomb-, valamint a konyhabútor- és a présüzem. Egyedül az Elmefigyelő maradt a minisztériumi felügyelet alatt, de az átadás-átvétel ettől eltekintve még az őrállományra is kiterjedt.²⁰ Ők egyik-napról a másikra átvételek lettek, miután régi munkahelyükkel, és új kollégáikkal együtt a hatóság (VI.) Börtönügyi Osztályán belül a III. alosztályba lettek besorolva Bánkúti Antal államvédelmi százados parancsnoksága alá (tőle 1952 utolsó napjaiban Kómár Mihály százados vette át az intézetvezetői stafétabotot).²¹

Bánkúti, vagy helyette Nagy János százados naponta látta el kézjeggyével a hangulatjelentéseket, azonban mindezidáig megfegtetlen okból kizárólag 1952 januárjában tudatták a központtal a rabokra kiszabott fenyítések. Februártól rövidebb beszámolókra váltottak át, s ezekbe rendre a következő forma szöveget írták: „Jelentem, hogy az elmúlt 24 órában az intézetben elhelyezett elítéltekkel kapcsolatban különösebb esemény nem történt, és azok hangulatáról jelenteni valóm nincs”. Az erőszak-források köre tehát jócskán beszűkült, mégis egy hónapnyi merítéssel meghökkentő adatok kerültek a felszínre.

1952 januárjában a Kozma utca 990 és 1004 fő közötti elítélteinek élete 103–104 államvédelmi börtönőr felügyelete mellett zajlott. Ez idő alatt 21 rabra szabtak ki fenyítést, továbbá egy valaki még a múlt évről hozta át folytatólagos, tíz napon keresztül tartó minden másodikon hat órás kurtavas-sal egybekötött „rövid koszt” penzumait. Az ehhez hasonló fizikai/lelki terror-eszközök tára igen szé-

les volt. A több szintű és ismétlődő fegyelmzés rutinjának következtében az említetten kívül még hatan kaptak kurtavasat: egy személy háromórás, ketten kétszer hatórás, sőt hárman szinte egész hónapban napi/másnapi rendszerességgel lettek 2-3 órányi fájdalmas mozdulatlanságra kényszerítve. Az utóbbiak egyikének a „változatosságot” a páratlan napok csökkentett ételadagja és a három hónapos elzárás magánya jelentette. Volt példa a kedvezmények háromhavi megvonására, a munkától való megfosztásra zárkával súlyosbítva, két esetben pontosan meg nem határozott ismétlődő fenyítésre, valamint arra is, hogy egyszerre többeket büntessenek meg: 11-en „mivel a rájuk bízott ruhát nem mosták ki rendesen” 36 órás sötétzárkát és csak féladag kosztot kaptak.²² A mosodai dolgozók „hanyagossága” nem volt kirívó olyan értelemben, hogy a fenyítéses kázusok indoklása általában a rabmunkáról, annak elégtelen elvégzéséről, megtagadásáról szólt, és mint csoportos büntetés sem lett egyedülálló az évben.

Az intézetvezető februártól már nem számolt be tételesen a fenyítésekről, viszont az elítéltek általános kedélyállapotát, vagy az őrszolgálat helyzetét tárgyaló soraival – akaratlanul – az erőszak alkalmazás gyakorlatának további írott forrásait hozta létre. Főleg július 3-át követő jelentéseiben fedezhetjük fel a tömeges megfélemlítés közvetett bizonyítékait. Az ominózus napon a kazánházban dolgozó rabok egyike kihasználva az előzőleg szétosztott régi katonai zsavolynadrágok „előnyeit” megszökött. A zöld ruhadarabokat ugyanis megkülönböztető jelzés nélkül adták át az elítélteknek, akik így lényegében hasonlóan lettek uniformizálva, mint a felügyelők. Az életfogytiglani fegyház büntetését töltő volt határőr tehát minden feltűnés nélkül közelíthette meg a szénszállító tehergépkocsit, majd annak alvázán megbújva „távozott” rabságának helyszínéről.²³ A következményekről lássuk mit ír Bánkúti az eset után egy héttel: „A

²⁰ Bővebben lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 1295/1951. Jelentés az Állambiztonsági Büntetőintézet Budapest helyzetéről, 1951. november 30.

²¹ Lásd Cserényi-Zsitnyáyi, i. m.

²² ÁBTL 2.1. XII/5. 311/1952. Napi hangulatjelentés, valamint az intézetben lévő elítéltek számszerinti kimutatása, 1952. január 23.

²³ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-3266/1952. Jelentés (Karácsony Szilárd elítélt szökéséről), 1952. július 3.

szökés óta az elítéltek hangulata igen nyomott, mert félnek a szökéssel kapcsolatos következményektől, amely reájuk hárul. Úgy látják, hogy nem kizárólag egyes év. őrök túlkapásai voltak azok, amik velük történt [sic!], hanem központilag átgondolt és keresztülvitt intézkedés. Az elítéltek között sokan nem tudják, hogy szökés történt, csak azt hiszik, hogy a fegyelem megszilárdítása érdekében történtek meg ezek az intézkedések. Vannak olyan elítéltek, akik azt mondják, hogy ez az egész ügy azért lett felhozva, hogy bántalmazhassanak bennünket.”²⁴ Az elítéltek végigverését esetileg a kurtavas egészítette ki, annak rendszerben tartására a táborvezetőnek a hónap végén összeállított tájékoztatója is utal: „Az utóbbi időben több elítélt olvassa Vas Zoltán 16 év fegyházban c. könyvét. Ezzel kapcsolatban az elítéltek megjegyezték, hogy Vas Zoltán is elítélte a kurtavas büntetést és azt írja könyvében, hogy a »kurtavas a civilizáció szégyene«. Az elítéltek ebbe kapaszkodnak bele, mert a kurtavas büntetéstől félnek a legjobban.”²⁵

A szökés megtorlásának tényét erősíti az intézetvezető július 9-ei parancsa is, amelyben beosztottainak megtiltott „mindennemű önkényeskedést az elítéltekkel szemben (pl. verés, rugdosás, drasztikus szavak használata)”.²⁶ Persze az nehezen elképzelhető, hogy az őrök által alkalmazott agresszió, amely olyan kíméletlen és korlátlan volt, hogy annak idővel gátat kellett szabni, és nem véletlenül az emlékezetben „csillagtúraként” rögzült,²⁷ napokig ne a vezetés (minimum hallgatólagos) jóváhagyása mellett zajlott volna. Sőt mi több a főnökség felelőssége személyzetpolitikai téren úgyszintén felvethető. Az állományt egyszerűen tudatosan szelektálták, az elítéltekkel „szimpatizálókat”, „az ellenséget nem kellőképpen gyűlölőket”

hamar „békésebb” területre helyezték.²⁸ Másrészt a testület tagjait állandó harci készségre preszionálták, mint például a lögyakorlatra indulókat a következő szavakkal: „...jó lövéredményt csak akkor tudnak felmutatni, ha a lőtéren felállított céltáblákban látják az ellenséget, és a szovjet harcosok példáját követve fegyelmezetten és katonás magatartást tanúsítanak a lövészet ideje alatt.”²⁹ És akár általános érvényű vezetői hitvallásnak tekinthetjük egy másik szolgálati eligazításon elhangzottakat: „Az elítélteket pedig sakkba[n] kell tartani, mert csak így fogjuk tudni a mi intézetünket minőségi intézetté átfeljesíteni”;³⁰ sőt szeptemberben Bánkúti a biztonságos fogolyőrzésről érkező részletesebben is kifejtette, hogy az őrségnek „miért kell gyűlölnie a reá bízott ellenséget”.³¹ Nem tudni, hogy a börtönvezető által szerkesztett „tanulmányanyag” hatásának köszönhető-e, de decemberben az őrszemélyzet két tagja sikerrel akadályozott meg egy szökési kísérletet (az elítélt egy tehergépkocsi ponyvája alá bújva próbált idő előtt szabadulni), s amelynek folyamányaként újra eluralkodott a rabok között „a kollektív büntetéstől való félelem”.³² Amennyiben a „megátkozott ellenség” az éhségstrájk „fegyveréhez” fordult a válaszcspás a testi fenyegetés volt. A „normális étkezéshez való hozzászoktatása” címén: ha az eléje tett ételt az egy órán belül nem fogyasztotta el az elítélt, egyszerűen bevasalták.³³

Az Állambiztonsági Büntetőintézetben történt megbetegedéseknek és azok következményeinek

28 Lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 73-1771/1952. Jelentés (javaslat Kéri István altiszt áthelyezésére), 1952. április 7. Uo. 73-3718/1952. Jelentés (javaslat Németh Sándor áv. hadnagy leszerelésére), 1952. augusztus 7.

29 ÁBTL 2.1. XII/5. 73-2748/1952. Napi jelentés, 1952. június 4.

30 ÁBTL 2.1. XII/5. 73-2391/1952. Napi jelentés, 1952. május 14.

31 ÁBTL 2.1. XII/5. 73-4236/1952. Biztonságos fogolyőrzés (börtönügyi tanulmányanyag), 1952. szeptember 1.

32 ÁBTL 2.1. XII/5. lásd az 1952. december 18. és 20. közötti napi jelentéseket, valamint Uo. 73-5898/1952. Javaslat (Miletics Zoltán és Faragó István áv. őrmesterek dicséretére), 1952. december 18. Uo. 73-5899/1952. Jelentés (Kurucz Ferenc elítélt szökési kísérletéről), 1952. december 18.

33 ÁBTL 2.1. XII/5. 73-1011/1952. Jelentés, 1952. február 20.

megismerésében az 1952-es év dokumentációja nem segíti a kutatót. Azonban a rendszeres orvosi jelentések hiányában³⁴ is biztosak lehetünk abban, hogy a különböző betegségek elleni küzdelmet nem segítette a helyi egészségügyi ellátás alacsony színvonala. A helyzetről sok mindent elárul, ahogy Bánkuti kiállította a terület beosztottainak bizonyítványát: „Jelenlegi szakmai képzettségükkel az intézetben folyó egészségügyi szolgálatot igen gyengén tudják ellátni”.³⁵ A súlyosabb betegeket a Mosonyi utcai rabkórházba szállították át, ahonnan gyógyultan, vagy rosszabb esetben holtan érkeztek vissza a Gyűjtőbe, s ahol aztán nem maradt más teendő, mint a nyilvántartásból törölni, és eltemetni a halottakat – ez januárban kétszer fordult elő, de júniusból is ismert szívelgtelen-ségből következő halálestet.³⁶ Ami a Kozma utcában bizonyítottan rendszeresen szedte áldozatait, az a hatalomnak a gyilkossághoz való jogából következett. Az intézetvezető kimutatásai alapján januárban kettő (februárból és márciusból nincs adat), áprilistól augusztusig 22 kivégzés történt (az utóbbiak közül négyen nem a helyi börtön lakói voltak, csak az ítélet végrehajtására lettek ide szállítva), majd egy hónapos „szünet” után októberben kettő, novemberben hat, decemberben megint kettő ra-

bot akasztottak fel.³⁷ 1952-ben a Gyűjtőben tehát legkevesebb 34 elítéltet kísérték a bitófa alá.

TÁBOR ÉS/VERSUS BÖRTÖN

Az államvédelmi iratokból nyert adatokkal és információkkal nem az volt a célom, hogy a két helyszínt egy utólagosan konstruált erőszak-alkalmazási skálán „emberséges” és a „földi pokol” két végpontja között valahol elhelyezzem. Bár az szembetűnő, hogy mindkét intézményben lényegesen durvábban viszonyultak az elítéltekhez, mint azt a Buda-déli protokoll az őrségnek 1947-ben megszabta, és nem csak azért, mert az még nem „ismerte” a kurtavas intézményét. Önmagában tényleg vezethető egyetlen kiragadott adatsor is, akár az, hogy Kozma utcában egy hónap alatt ugyanannyi fenyítésről tettek jelentést, mint Kistarcsán fél év alatt, és azokat jóval hosszabban, nem egy esetben más büntetésekkel kombinálva alkalmazták. Különbséget valójában csak az itt bemutatott erőszak-helyeket egyaránt megjárt túlélő tehetne – bár még e szemtanú esetében is a valós tapasztalaton alapuló ítéletet a fájdalomtűrési határok egyediségének figyelembevétele miatt csak „személyes véleménynek” tekinthetnénk, nem pedig általános érvényű történelmi axiómának.

34 Dr. Halász államvédelmi orvos főhadnagy beszámolója az előző év novemberéből maradt fenn, amelyben rendelője havi forgalmát 210 főben összegezte. Pácienseinek közel fele valamilyen belgyógyászati panasszal fordult hozzá, egynegyedük sebészeti ellátásban részesült, és nagyjából a betegek harmadánál fogászati kezelés szükségeltetett. Lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 1380/51. Orvosi jelentés (1951. november 1-től 30-ig).

35 ÁBTL 2.1. XII/5. 73-4821/1952. Javaslat (Turbéki Irén av. törzsőrmester 8 hónapos felcser tanfolyamra küldésére), 1952. október 8.

36 ÁBTL 2.1. XII/5. 103. Gy. 196/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 15. Uo. 387/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 29. Uo. sz. n. Orvosi jelentés, 1952. június 3.

37 ÁBTL XII/5. 103. Gy. 213/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 16. Uo. 103. Gy. 296/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 22. Uo. sz. n. Kimutatás (azon elítéltekről, akik ez év 1952. április 1-től az intézetben ki lettek végezve), 1952. augusztus 28. Uo. 73-4685/1952. Jelentés (a szeptember hónapban történt kivégzésekről), 1952. szeptember 30. Uo. 73-5168/1952. Jelentés (az október hónapban történt kivégzésekről), 1952. október 31. Uo. 73-5606/1952. Jelentés (a november hónapban történt kivégzésekről), 1952. november 29. 73-6056/1952. Jelentés (a december hónapban történt kivégzésekről), 1952. december 31.

KOMMUNISTA VAGY FORRADALMÁR?

Az 1956-os forradalom kapcsán – miként nyilvánvalóan más forradalmak vagy rendkívüli helyzetek esetében is – számos furcsa szituációval és sokszor megmagyarázhatatlan pálfordulással szembesülhettek a kortársak, majd utóbb a téma kutatói.

Marosvári Attila

„Hódmezővásárhelyen kommunista, Makón pedig forradalmár”

Lipták Mihály őrnagy az 1956-os forradalomban

A bukott rendszer addigi elhű támogatóiból jó néhányan ilyen-olyan okok miatt – ki megtérésből, ki haszonlesésből, ki félelemből, ki igazodási kényszerből – a forradalom lelkes hívei lettek, közöttük akadtak szép számmal olyanok, akiknek tetteire korábbi pályafutásuk és eltökélt rendszer-támogató beállítódásuk ismeretében még a legközvetlenebb ismerősök sem tudtak utóbb ésszerű magyarázatot adni. Az ilyen megmagyarázhatatlan 1956-os történetek közé tartozik Lipták Mihály őrnagy, a hódmezővásárhelyi honvéd hadkiegészítő parancsnokság vezetőjének esete is, aki – mint a címben választott idézet is erre utal, amelyet a Lipták későbbi perében tanúként kihallgatott Rozsnyai Mihály hódmezővásárhelyi iskolaigazgatótól, a városi pártbizottság póttagjától, egyben Lipták közeli ismerősétől vettünk – „Hódmezővásárhelyen kommunista, Makón pedig forradalmár” volt.¹

¹ HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HIM HL) XI. 26. fond, a Szegedi Katonai Bíróság iratai 1945–1991. B. I. 431/1957. Lipták Mihály pere. Rozsnyai Mihály 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve. (Itt és a továbbiakban betűhű közlést alkalmazok, a

Az értetlenkedő Rozsnyai Mihály mellett ismerősei közül még sokan nem tudtak sem napirendre térni, sem meggyőző magyarázatot adni arra, hogyan és miért válhatott Lipták mindössze másfél-két napra a kommunista rendszer elhű katonájából és a hódmezővásárhelyi pártbizottság tagjából a forradalom hívévé. Azt nyilván érzékelték ismerősei (elvtársai) is, hogy a megszokott hódmezővásárhelyi környezetéből való kimozdítása és az 1956. október 28-i Makóra küldése válhatott ki benne valamilyen törést, amely törés egyébiránt csupán az ott-tartózkodása idejére esett, hiszen két nap múlva, Hódmezővásárhelyre való visszaérkezését követően, bár némi bizonytalankodás után, ám a szovjet intervenciót követően már egyértelműen visszaállt a kommunista rendszer elkötelezett támogatói és újjászervezői közé, de arra, hogy mi, és miért váltott ki benne a jelzett két Makón eltöltött napján egy az egész addigi pályafutását megtagadó reakciót, senki sem tudott magyarázatot

adni. Ki volt tehát Lipták Mihály? Kommunista, aki egy rendkívüli szituációban megingott, de gyorsan visszatért egykori identitásához, vagy egy igaz forradalmár, aki addigi életútjával csak leplezte rendszerellenes érzelmeit? Dolgozatomban e dilemma megválaszolására teszek kísérletet.

LIPTÁK MIHÁLY ÚJTJA AZ 1956. NOVEMBER 2-I MAKÓI MISSZIÓJÁIG

Lipták 1956 előtti pályafutása valahol tipikusnak volt tekinthető, hiszen azon kommunista pártkatonák közé tartozott (szó szerinti értelemben is, mivel 1950 és 1956 között valóban hivatásos honvédtiszt volt), akik a mélyszegénységből indultak, s akik az új hatalom révén szereztek képzettséget és jutottak viszonylag magas bizalmi pozícióba. A tanácsköztársaság évében, 1919. november 23-án született Nagyszénáson, ahonnan szülei hamarosan Kiski-

szükséges kiegészítéseket []-be tesztem.)

rálýságra, a mai Eperjesre² költöztek. A család itt az önálló egzisztenciához elégtelen, mindössze két kataszter holdnyi földbirtokkal rendelkezett, ezért az apja, majd a felnőttkorba lépő Lipták Mihály is gazdasági cselédként próbált jövedelemhez jutni. Az akkor 21 éves fiatalembert 1940-ben tényleges katonai szolgálatra hívták be, ezt Szentesen teljesítette, ahonnet szakaszvezetői ranggal 1943-ban szerelt le. Rövid ideig napszámosként dolgozott, majd – talán a szegénység, talán az újabb katonai behívó és frontszolgálat elől menekülve, esetleg egyéb megfontolásból, ez nem tudható – 1943 decemberében csendőrnök jelentkezett, de állítása szerint az esküt nem tette le, ezért elbocsátották. Ezzel kapcsolatban 1950-ben, amikor a szentesi honvéd kiegészítő parancsnoksághoz került, Kocsis István, a parancsnokság politikai tisztje vizsgálatot folytatott a csendőri múltjával kapcsolatban. Erről bírósági tárgyalásán az alábbiakat mondta: „Lipták Mihály t.[artalékos] ő[rna]gyot 1949 óta ismerem, vele a Szentesi Kiegészítő Parancsnokságon teljesítettem szolgálatot, itt ismertem meg. [Valójában Liptákot 1950-ben helyezték Szentesre, tehát az ismeretségük nem datálható 1949-re! – M. A.] Abban az időben én, mint hivatásos tiszt politikai megbízott voltam, Lipták Mihály h[a]d[na]gy. került hozzánk és párttitkár lett. Ezzel kapcsolatban, mivel tudomásomra jutott, hogy ő a felszabadulás előtt csendőr volt, vizsgálatot folytattam Kiskirálýságon, ahol megállapítottam, hogy valóban csendőr volt, állítólag csak 2 hétig. Amikor ez Lipták Mihály tudomására jutott, megharagudott rám.”³

A csendőrségtől történt elbocsátása után ismét csak mezőgazdasági cselédmunkát végzett, míg nem 1944 augusztusában újból behívták, és októberben kikerült a keleti frontra. Innen megszökött, hazament, majd a szovjet megszállást követően

jelentkezett az akkori demokratikus hadseregbe – felesége egy későbbi beadványa szerint a „Vörös Hadseregbe”.⁴ Miután alakulatát 1945 júniusában fől számolták, rendőrnök állt, ilyen beosztásokban ismeretlen helyeken 1947 márciusáig szolgált. Ekkor ismét visszatért falujába, ahol a frissen megalakult Kiskirálýsági Földműves-szövetkezet ügyvezetője lett, emellett – ismét csak felesége állítása szerint – „1949. évben ő szervezte meg a még most is [1957-ben – M. A.] meg lévő Ifjú Gárda termelőszövetkezetet”.⁵ „Jó munkájáért” a párt innen emelte ki, s vezényelte 1950. május elején tartalékos tiszt iskolára Komáromba, ahol hadnagyi ranggal fejezte be tanulmányait. Ekkortól már katonai pályán mozgott, átkerült a hivatásos állományba, előbb a szentesi, majd 1951 októbertől már főhadnagyként, 1952-től pedig századosi rangban az orosházi honvéd kiegészítő parancsnokság parancsnoka volt, innen vezényelték 1954 júniusában a hódmezővásárhelyi városi kiegészítő parancsnokságra, ahol – immáron őrnagyként – szintén parancsnoki beosztást töltött be. Itt érte meg a forradalmat, s e beosztásban lett részese az eseményeknek egészen az 1957 eleji elbocsátásáig. Az 1957. áprilisi letartóztatásakor már mint tsz-tag dolgozott.⁶

Liptákról, aki 1945-ben lett a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd az egyesülést követően a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tagja, fölöttesei összességében jó véleménnyel voltak, megbízható és fölkészült vezetőnek tartották, aki sohasem elégedett meg önmagával és saját teljesítményével, hanem folyamatosan fejlődni akart. Egy Selmeczi Gyula alezredes, kerületi hadkiegészítő parancsnok – Lipták fölöttese – által 1954. október 26-án keltezett „Katonai Politikai jellemzési lap” megállapítása szerint „Politikailag szilárd, párt[-] és

2 A Szentesen melletti Kiskirálýságot – egy itteni Királýság nevű középkori településre emlékező névadással – 1934-ben derekegyházi és nagymágocsi területrészekből mesterségesen alakították ki, s a település 1954-ben kapta meg az akkor már politikailag rosszul csengő településnév helyett az Eperjes nevet.

3 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Kocsis István 1958. február 11-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

4 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihályné beadványa a Legfőbb Ügyészséghez, dátum nélkül (iktatási dátum 1957. október 12.)

5 I. h.

6 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i tárgyalási jegyzőkönyve, 2.; Lipták Mihály 1957. augusztus 2-i kihallgatási jegyzőkönyve; A Szentesi Tiszti Őrs bokrosi körzeti megbízottjának 1966. június 5-i információs jelentése.

osztályhú, az elvi kérdésekben tisztán lát. A külső párt[-] és tömegszervezetekkel a kapcsolata jó, támaszkodik azok segítségére. Politikailag képezi magát, az 1952–53–54-es kiképzési évben a Párttörténetet tanulta, elért eredménye »jó«. Általános katonai képzettsége »közepes«. [...] Általános műveltségét igyekszik fejleszteni. A középiskolai előkészítő tanfolyamot »jó« eredménnyel elvégezte. Jelenleg második gimnáziumba jár.¹⁷ Az igyekvő, de Selmeczi szerint korábban kissé darabos és a képességeit nem mindenben kihasználó Liptákról összességében tehát pozitív értékelés született, bár a hibái is terítékre kerültek: „Jó képességű, kieg.[észítő] parancsnoki beosztásában a feladatát jól végzi. Jó szervező, vezető és irányító képességekkel rendelkezik. A szakmai feladatokat jól meg tudja szervezni. Hibája: hogy saját magával és a beosztottakkal szemben a feladatok elvégzésénél nem elég igényes. Ellenőrzései nem elég mélyrehatóak, így a hibákat nem tárja fel minden esetben. A képességeit nem használja ki teljes mértékben. Jelenlegi beosztásában megfelel, magasabb beosztásba nem sorolom. Háború esetén csapatszolgálatra is alkalmas.”¹⁸

Források hiányában nem lehet tudni, Lipták hogyan reagált parancsnoka, Selmeczi alezredes főnti kritikus értékelésére, melyről valószínűleg tudomással bírhatott, de bizonyára nem válthatott ki lelkesültséget belőle az a tény, hogy egyérműen parkolópályára került, hiszen ilyen jellemzés birtokában esélye sem mutatkozott a továbblépésre. Aligha tévedünk, ha föltételezzük, hogy ennek a jellemzésnek köze volt a Selmeczivel szembeni ellenérzései elmélyüléséhez, majd – kicsit előre ugorva az eseményekben – a Selmeczi 1956. október végi elmozdítását követően vállalt szerepében, és a főntebb már érintett rövid páfördulásában, hiszen a továbblépés, a pozíciószerezés esélye – amelytől Selmeczi egészen nyilvánvalóan megfosztani akarta – egy pillanatra, az új szituációban kecsegtető alternatívként jelenhetett meg a szemelőtt. Mindenesetre az, hogy Lipták a Selmeczi-fé-

le értékelést méltatlannak érezhette, annak ismeretében, hogy a későbbi peranyagához becsatolt „Dicséretes és fenyegetések lapja” szerint, amelyben 1950 decembere és 1954 szeptembere között 9 dicséret, ellenben egyetlenegy fegyelmi bejegyzés sem szerepelt, aligha tekinthető megalapozatlan fölvetésnek, s az emiatti kudarcélménye bizonyosan meghatározta a forradalom idején tett – akár tudatos, akár ösztönös – lépéseit.

Az ugyanakkor a megmaradt dokumentumok alapján kétségtelen, hogy Lipták 1956. október 23. és november 2. között az utólagos kommunista értékelések szerint is elhúien és „pártszerűen” látta el a feladatait. Mint maga állította az első bírósági tárgyalásán tett vallomásában: „Az ellenforradalmi események idején Hódmezővásárhelyen alakulatomnál tartózkodtam. Résztvettem az ellenforradalom elhárításával kapcsolatos teendőkben, mint városi pb. [azaz pártbizottsági – M. A.] tag. Mint pártfunkcionáriusnak, közvetlen kapcsolatomban volt a megyei pártbizottsággal, több községben voltunk november 2-ig tüntető tömegeket szétoszlatni. A városi pártbizottság baloldali tagjai közé tartoztam.”⁹ Hogy Lipták igazat mondott, azt perében többen is tanúsították. Ebbéli állítását többen is megerősítették. Rozsnyai Mihály iskolaigazgató, a városi pártbizottság póttagja ezt vallotta: „Tudom azt, hogy a Pártbizottsággal október 31-ig a kapcsolatot tartotta. [...] Illegálisban a feleségem egyszer találkozott Lipták őrnaggyal, akivel azt üzent nekem, és a nálam meghúzódó Pártbizottsági tagoknak, hogy legyünk nyugodtak, ha el akarnak vinni bennünket, majd ő üzeni fog nekünk.”¹⁰ Rozsnyai Mihályné könyvtárigazgató, a városi pártbizottság tagja, emlékezete szerint „amikor a Pártbizottság október 30. vagy 31-én feloszlott, az utcán kevesen jártunk. Egyik alkalommal – már pontos időre nem emlékszem – de november első napjaiban volt, találkoztam Lipták őrnaggyal, akitől érdeklődtem, hogy mi a helyzet, mivel igen kétségbe voltam esve, mert egy Vizi ne-

7 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. „Katonai Politikai jellemzési lap”, 1954. október 26.

8 I. h.

9 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i tárgyalási jegyzőkönyve, 2.

10 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Rozsnyai Mihály 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

vezető polgári személy [Vizy Béla szigorló orvos, a városi nemzeti bizottság tagja – M. A.] énrám igen haragudott és tartottam tőle. A beszélgetésünk alapján úgy tapasztaltam, hogy Lipták is kétségbe volt esve amiatt, hogy Hódmezővásárhelyen a fiatalokat is felfegyverezték. E beszélgetésünk alkalmával Lipták ő[rna]gy mondta nekem, hogy ő kapcsolatot tartja a velem egy házban lakó Szabó Jánossal, [aki] a városi Pártbizottság másodtitkára volt és ha valami baj lesz, minket értesíteni fog.”¹¹ Tóth István tanár, a városi pártbizottság tagja: „Én a hódmezővásárhelyi városi MDP Pártbizottságnak voltam a tagja, oda Lipták ő[rna]gy, amíg a Pártbizottság fel nem oszlott – 1956. október 31-ig – rendszeresen bejárt.”¹² Végül Szabó János, aki a tanúvallomása idején személyzeti és anyagellenőr (egy hónappal később, a bírósági tárgyalás idején kőműves-segéd), korábban pedig személyügyi tisztként Lipták beosztottja volt a Hódmezővásárhelyi Városi és Járási Honvéd Kiegészítő Parancsnokságon, azt adta elő, hogy „Lipták őrnagyot úgy ismertem meg, mint egy kiváló tisztet, aki Párthű volt, igyekezett tanulni és a kieg.[észítő] p[arancsnok]ság munkáját minden területen ismerte. Én a leszerelésem után [1956. június 15. – M. A.] a kieg.[észítő] p[arancsnok]ság udvarán lévő szolgálati lakásban laktam, az ellenforradalmi események ideje alatt. Lipták ő[rna]ggal kapcsolatban semmilyen ellenforradalmi cselekményről nem tudok.”¹³

A bíróság előtti tanúvallomásában Liptáknak a forradalom idején Hódmezővásárhelyen tett lépéseiről kedvezően nyilatkozott az akkor már elfogultsággal aligha vádolható Bán László őrnagy, a forradalom kitörésekor még a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség (MÖHOSZ) Csongrád megyei parancsnoka, utóbb a forradalomellenes pártbizottsági fegyveres ellenállás egyik szervezője, majd a forradalom leverését követően a Csongrád megyei karhatalom egyik irányítója és a munkás-

őrség első megyei parancsnoka, aki kijelentette: „Lipták vádlottat ismerem, vele jó viszonyban, sőt baráti viszonyban voltunk. Vele szemben párt-szempontról soha semmiféle kifogás nem merült fel, sőt az ellenforradalom időszakában Vásárhelyen egy kb. 76 főből álló partizáncsoportot is szervezett. Nekem, mint megyei munkásőrség parancsnoknak,¹⁴ Lipták minden intézkedésemet helyeselt és támogattott, részt vett a tüntető tömegek szétosztásában is.”¹⁵ (Bánnak a tárgyaláson tett vallomása azért furcsa, mert alig egy hónappal korábban, a tanúkihallgatási jegyzőkönyvében egészen más, Liptákra jóval terhelőbb verziót adott elő. Eszerint „1956. október 26-án a megyei pártbizottság mellett 80 főből álló fegyveres egységet szerveztünk partizánokból, tartalékos tisztekből

14 Bán 1956 októberében nyilvánvalóan nem lehetett a megyei munkásőrség parancsnoka, mivel ilyen szervezet ekkor még nem létezett. Itt arról a megyei és helyi pártbizottság védelme érdekében szerveződő félkatonai alakulatról volt szó, melyet Bán főntebb említett, és amelyhez megbízható pártfunkcionáriusok, volt partizánok, tartalékos tisztek és más kommunisták csatlakoztak, és céljuk a pártbizottsági objektumok fegyveres védelme, illetve – a párthű fegyveres alakulatokkal karöltve – a forradalmi megmozdulások megfékezése és folszámolása volt. Ilyen alakulatok („nemzetőr egységek”) létrehozásáról egyébként az MDP Központi Vezetősége október 28-i ülésén hozott határozatot, a feladat végrehajtásáért Münnich Ferenc belügyminisztert tették felelőssé. Itt tehát nem a számos helyen spontán szerveződő forradalmi nemzetőrsegről volt szó, hanem az azonos névvel létrehozott kommunista befolyású félkatonai szervezet főállításáról, amely több elveszítette szerepét, és a közrend fönntartása teljes egészében áttolódott a forradalmi nemzetőrség kezébe, miközben a pártbizottságokat védő fegyveresek – miként Bán László is – november elejétől „illegálisba” vonultak, s csak a szovjet megszállás után aktivizálódtak újra, megteremtve a forradalom leverésében tevőlegesen közreműködő karhatalom alapját. Lásd bővebben Szakolczai Attila: Az 1956-os nemzetőrség megalakulása. In Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrijelvény. Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről 2009–2013.* Budapest, 2015. 240–248.; Horváth Miklós: A nemzetőrség megalakításának körülményei és tevékenysége november 4-ig. In Horváth Miklós (szerk.): *„Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből.* Budapest, 2003. 145–164.; Horváth Miklós: *1956 hadikronikája.* Budapest, 2003. 259.; Kiss Dávid: *A munkásőrség története és előzményei.* Budapest, 2017. 52.

15 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i tárgyalási jegyzőkönyve, Bán László tanúvallomása.

11 HIM HL XI. 26. B. fond, I. 431/1957. Rozsnyai Mihályné 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

12 HIM HL XI. 26. B. I. fond, 431/1957. Tóth István 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

13 HIM HL XI. 26. B. I. fond, 431/1957. Szabó János 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

és a Szabadságharcos Szövetség legjobb aktíváiból. Ennek szervezését Lipták ő[r][na]gy [az] első két napban helyeselte. Október 26–28-a között a mindszei rendőrséget lefegyverezték az ellenforradalmárok, a fegyver visszaszerzését az én egységem szerezte vissza, majd október 28-án nagy tüntetés volt Hódmezővásárhelyen, ennek a szétverésében az én egységem a honvédséggel karöltve verte szét [sic!]. Az elmondott munkánkat Lipták ő[r][na]gy másnap kifogásolta, nem értett vele egyet, hivatkozva, hogy a dolgozó néppel fogunk szembekerülni, ha továbbra is ilyen magatartást tanúsítunk, javasolta a fegyverek leadását. Majd a Párt utasítására november 2-án a fegyverek egy részét leadtuk, 40 fő volt az, aki a fegyverét magánál tartotta és illegálisba vonultunk.”¹⁶

A főnti tanúvallomások alapján tehát Lipták november elejéig hűséges maradt a párthoz, részt vett a pártbizottságokat védő fegyveres alakulatok szervezésében, közreműködött a tömegoszlatásokban, például az október 28. késő délutáni mintegy ezerfős Kossuth téri tüntetés szétzavarásában, mozgása tehát mindenben megfelelt a pártvezetés által elvártaknak. Ezt egyébként a vele szembeni későbbi eljárás elsőfokú bírói ítélete is megerősítette, amennyiben kijelentette: „1956. október 23-ától az ellenforradalmi események kezdetétől, egészen november 2-ig vádlott a hódmezővásárhelyi városi kiegészítő parancsnokságon teljesített szolgálatot, ahol igyekezett feladatát megfelelően ellátni, különösebb kifogásolható magatartást nem tanúsított. A kérdéses bizonytalansági időszakban úgy látszott, mint aki a népi demokratikus rendszer mellett állt.”¹⁷ Az ítélet megfogalmazása mindazonáltal figyelemre méltó: eszerint Lipták azt a

„bizonytalansági időszakot” (azaz az október végi napokat) is elvhúen vészelte át, amikor már sok korábbi káder szembefordult, de legalábbis közömbössé vált a párttal és egykori pártvezetőivel szemben. Lipták tehát nem ezek csoportjába tartozott. Úgy tűnik, utóbb, az ellene folyó büntetőeljárás során, még a munkahelyén, a járási és városi honvéd kiegészítő parancsnokságon október 30-án létrejött katonai tanácsban való közreműködését – ő lett ennek az elnöke¹⁸ – sem rótták a szemére, bizonyosan azért nem, mert ez az új szerv csak nevében volt forradalmi szerveződés, a funkciójában és irányultságában bizonyosan nem, mivel létrejött és – már ha egyáltalán volt valamilyen – kezdeti tevékenysége föltételezhetően a Németh Károly megyei MDP elsőtitkár által szervezett, a város fölötti katonai közigazgatást koordináló és már október 27-én létrehozott hódmezővásárhelyi katonai tanács működéséhez kapcsolódott, amely ugyan október 29-én, a koalíciós alapon szerveződő városi nemzeti bizottság létrejöttével formálisan beszüntette működését,¹⁹ de a párthoz hű fegyveres alakulatok vezetői számára – mint Lipták őrnagy – továbbra is orientáló, iránymutató szereppel bírt. Lipták esetében tehát bizonyosan később következett be valamilyen törés, amely eltántorította őt az addig követett úttól. Érdemes ennek okait kutatva folytatni a főntebb már idézett bírósági ítélet indoklását: „1956. november elején azután a hódmezővásárhelyi megyei honvéd kiegészítő parancsnokságon is megalakult a Forradalmi Bizottság,²⁰ mely a megyei parancsnokot Selmeczi ale[zrede]s-t leváltotta és a bizottság egy tagját, Varga f[ő]h[a]d[na]gyot bízták meg a vezetés-

18 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL CSM L) a Csongrád Megyei Bíróság büntetőperes iratai, XXV. 9c. fond, Kertész Dezső és társai pere, B. II. 1102/1957. Szalay László alhadnagy 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

19 A hódmezővásárhelyi katonai tanács létrejöttéről és működéséről, illetve megszűnése körülményeiről lásd Bálint László: *1956 Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, 2003. 30–40.

20 A megyei kiegészítő parancsnokságon nem november elején, hanem október 31-én alakult meg a forradalmi katonai tanács. Bálint, i. m. 56–57.

16 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Bán László 1957. augusztus 22-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Hogy mi indokolta Bán ettől gyökeresen ellentétes és Liptákra kedvezőbb vallomástételét a bírósági tárgyalás során, pontosan nem tudjuk, talán az állításait cáfoló pártkáderek vallomása, talán az igazmondási kötelezettség, talán más okok készítették korábbi vallomása megváltoztatására, amely bizonyára közelebb állt a valósághoz, mint a Lipták akkori kiállását markánsan befektető korábbi vallomása.

17 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i ítélete, 2.

sel.²¹ Ez a bizottság azután szükségesnek látta a megyei kiegészítőparancsnokság területén való tájékozódást és mivel úgy értesültek, hogy Makó viszonylatában leginkább kritikus a helyzet és ott a nemzetőrségben kulák, jobboldali és csendőr-elemek is vannak, megbízták terhelhet, mint a hódmezővásárhelyi városi kiegészítő parancsnokát, hogy menjen el Makóra és mérje fel az ottani helyzetet és intézkedjen a nemzetőrség esetleges megtisztítása iránt is. Terhel erre vállalkozott és november 2-án a délelőtti órákban meg is jelent Makón.²²

Arról, hogy mi motiválta Lipták lépéseit 1956. november elseje után, csak következtetéseink lehetnek, konkrét bizonyítékok vagy adatok nem állnak a rendelkezésünkre. Az egyik motívum kétségtelenül a megyei és a városi pártbizottság október végi szétesésére vezethető vissza. November elsején sok elvhű káderhez hasonlóan bizonyára ő is sokk-szerűen és teli bizonytalansággal élhette meg a rádióban fölolvastott közleményt, amely az MDP megszűnéséről és egy új párt, az MSZMP megalakulásáról szólt. Csekély információ áll rendelkezésre, amely nyomán követni lehetne a pártbizottsági és pártapparátusi tagok mozgását, akik közül nyilván számosan dolgoztak azon, hogy a konszolidálódni látszó forradalmi helyzet körülményei közepette átmentsék magukat és a pártot, de mégis általános volt az elbizonytalanodás, a kilátástalanság körükben. A főntebb idézett pártbizottsági tanúk közül is a vesztesre álló és kiszámíthatatlan helyzetben többen – például Bán László is – az illegális választották, ezt tette Németh Károly, a megyei pártbizottság első titkára és még számos pártvezető. Németh állítólag Temesvárra menekült.²³ A tagság, mindazok, akik még tettek volna

valamit ebben a helyzetben a párt ügyéért, magukra maradtak – köztük Lipták is, aki egész életében parancsokhoz volt szokva, és akinek mindig megmondták, mikor mit kell vagy lehet tennie –, s most hirtelen a semmi közepén találták magukat, és nem volt senki, aki útbaigazítást vagy feladatot adott volna számukra.

A kommunisták általános elbizonytalanodását fokozták az új forradalmi szervek létrejöttével kapcsolatos hírek: a nemzeti bizottság megalakulása, a nemzetőrség szervezése, a munkástanácsok föllállása, melyek mind növelték a magukra hagyottság kínzó érzetét. Ugyanakkor sokan – így Lipták is – megtapasztalhatták, hogy a pártbizottság irányítása nélkül sem állt meg az élet. A megyei honvéd kiegészítő parancsnokságon például október 31-én megalakult a forradalmi katonai tanács, amely intézkedett, szervezett, döntéseket hozott, többek között arról is, hogy leváltják a megyei parancsnokot, Selmeczi Gyula alezredest, azt a vezetőt, aki Liptákot korábban alkalmatlannak nyilvánította magasabb vezetői beosztás ellátására. Lipták tehát azzal szembesülhetett, hogy az MDP szétesése és az új helyi hatalom föllállása nem káoszba torkollott, mint sokan gondolták, hanem éppen ellenkezőleg, olyan helyzetet teremtett, amely neki is új perspektívát nyújtott. Talán átgondolhatta: amit esetében a korábbi hatalom megakadályozott – a szakmai továbblépést –, az ebben az új helyzetben, kellő alkalmazkodás esetén elérhetővé válhat számára. Szinte bizonyos, hogy ez állhatott a november elsejei lépése mögött, és ez motiválhatta abban, hogy a korábbi pártvezetőségi társaival és másokkal szemben nem az illegális választotta, hanem az új forradalmi szervekkel való együttműködés útjára lépett. Ebben bizonyosan közrejátszhatott az is, hogy azok a világos és egyértelmű feladatok és utasítások, melyek végrehajtásához korábban hozzászólt, nem a dezintegrálódó pártbizottság vagy Bán László őrnagy, hanem Varga István főhadnagy, a megyei kiegészítő parancsnokság frissen megválasztott elnöke²⁴ irányából érkeztek, illetve

21 A Csongrád Megyei Kiegészítő Parancsnokságon létrejött forradalmi katonai tanács elnöke Varga István főhadnagy lett. Mellette a tanács tagjává Siklósi István századost és Eszes Gyula főhadnagyot választották meg. HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyv, 2. Lipták Mihály vallomása.

22 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i ítélete, 2.

23 Lásd erről az egykori szociáldemokrata országgyűlési képviselő, a forradalom idején a Csongrád Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság elnökévé megválasztott Erdei István visszaemlékezését. Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter (szerk.): *Pártok*

1956. *Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Budapest, 1997. 257.

24 Varga István főhadnagy 1955 júliusától volt a Csongrád

érkezhetek számára. Nem tudni, milyen mélységű és mennyi ideig tartó döntési folyamat zajlott le Liptákban, az sem tudható, milyen érvek és ellenérvek cikáztak benne, de az tény: november 2-től önként vállalta az együttműködést az új forradalmi szervezettel, a megyei honvéd kiegészítő parancsnokságon létrejött forradalmi katonai tanáccsal és annak vezetőjével, Varga főhadnaggyal.

A helyzet, amibe akkor került, bizonyosan nem lehetett könnyű számára. Egyrészt nem teljesen volt átlátható sem az országos, sem pedig a hódmezővásárhelyi politikai tér, hiszen az új városi nemzeti bizottságban éppúgy jelen voltak az MDP korábbi funkcionáriusai, mint az egykori koalíciós pártok reaktiválódó vezetői, s pontosan nem volt tudható az sem, kit milyen szándék és elképzelés motivált a közreműködése során. Nem tisztázódtak pontosan az erőviszonyok a hódmezővásárhelyi 62. sz. lövészezrednél sem, ahol a kommunista Jánoska Gergely százados, az ezredparancsnok Király József őrnagy korábbi, végtelenül vonalas politikai helyettese, egyben az alakulat párttitkára éppúgy a felszínen maradhatott és valamelyest hatást gyakorolhatott az eseményekre,²⁵ mint az alakulatnál október 31-én megválasztott forradalmi katonai tanács tagjai, köztük a szervezet elnöke, dr. Kertész Dezső orvos főhadnagy. A helyzetet tovább bonyolították a várható szovjet beavatkozással (csapatösszevonások, csapatmozgások) kapcsolatos információk, melyekről nyilván szolgálati úton, de a rádió híradásai útján is értesülhettek Hódmezővásárhelyen. Nem véletlen, hogy a 62. sz. lövészezred forradalmi katonai tanácsa november elsejétől lépéseket tett a város katonai védelmének megszervezése érdekében, melynek részeként mozgósítási parancsot adtak a megyei, illetve a

városi kiegészítő parancsnokságnak. Ebben a hódmezővásárhelyi kiegészítő parancsnokságot vezető Lipták Mihálynak is szerepet szántak.

Noha a Kremlben már október 31-én megszületett a politikai döntés a magyar forradalom levezetéséről, a magyar politikai és katonai vezetés csak november 1-jén, az október 28. óta tartó szovjet csapatkivonás megtorpanásából és egyéb csapatmozgásokból értesült arról, hogy a szovjetek a korábbi egyezség fölrlgására törekednek. Erről a közvélemény is hamar értesülhetett. A Szabad Kossuth Rádió 1956. november 1-jén 18 óra 12 perckor tette közzé azt a közleményt, amely arról tájékoztató, hogy Nagy Imre miniszterelnök délelőtt magához rendelte Andropovot, a Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét, mivel „A Magyar Népköztársaság kormányához hiteles értesülések érkeztek újabb szovjet katonai alakulatoknak Magyarországra való bevonulásáról”, követelve ezek azonnali kivonását.²⁶ A rádió este 23 óra 30 perckor már azt közölte, hogy a szovjet hadsereg páncélos alakulatai körülvették a magyarországi repülőtereket.²⁷ A szovjet csapatmozgások annak ellenére nem álltak le, hogy Nagy Imre kormánya – éppen a szovjet csapatok előnyomulása miatt – november 1-jén fölmondta a Varsói Szerződést és kimondta Magyarország semlegességét. A rádió november 2-án este 8 óra körül ismertette Nagy Imre miniszterelnök Dag Hammarskjöld ENSZ-főtítkárhoz küldött üzenetét, melyből kiderült, hogy a november 1-jén tapasztalható szovjet csapatmozgások nemcsak hogy nem álltak le, hanem: „November 2-án a Magyar Népköztársaság kormányához újabb pontos értesülések szerint, honvédségi jelentések érkeztek, melyek szerint jelentős szovjet egységek lépték át az ország határát, Budapest felé vonulnak, és útközben birtokukba veszik a vasútvonalakat, vasútállomásokat, vasúti biztosító berendezéseket stb. – Jelentések érkeznek arról is, hogy

Megegyei Hadkiegészítő Parancsnokság parancsnok-helyettese, majd október 31-től – a parancsnokságon létrehozott forradalmi katonai tanács megalakulásától kezdve lett a forradalmi tanács elnöke. HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i tárgyalási jegyzőkönyve, 7–8.

²⁵ Jánoska századost, aki a korábbi napokban mindent megtett a forradalmi események bojkottja érdekében, csak november 2-án – miután kiderült, hogy szabotázst tervezett a forradalmi katonai tanács mozgósítási parancsa meghiúsítása érdekében – helyezték házi őrizetbe. Bálint, i. m. 77.

²⁶ Gyurgyák János: *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Budapest, 1989. 357.

²⁷ I. m. 376.

Nyugat-Magyarország területén kelet-nyugat irányú csapatmozdulatok tapasztalhatók.”²⁸

A csapatmozgások nyomán egyértelműen várható szovjet katonai beavatkozás ellenlépések megtételére készítette a forradalomhoz hű magyar katonai vezetést. Ennek legfontosabb eleme az általános mozgósítás, a tartalékos állomány behívásának elrendelése volt. Ennek fölismerésnek volt eredménye, hogy november 1-jén a hódmezővásárhelyi lövészezred katonai tanácsa 1000–1200 tartalékos (más adat szerint november 2-án hajnalban és 60 tiszt, valamint 1400 főnyi személyi állomány) mozgósítását rendelte el, megkezdve ezzel a védekezés előkészületeit.²⁹ A tartalékosok részleges mozgósítását, mint a járási és városi honvéd kiegészítő parancsnokság vezetőjének, Lipták Mihály őrnagynak kellett volna koordinálnia. Utóbb, az ellene indított büntetőeljárás során terhére rótták a mozgósításban való közreműködését, de hamarosan ejteni kellett vele szemben ezt a vádat,³⁰ miután beigazolódott, hogy ténylegesen nem vett részt ebben, mivel a végrehajtás időpontjában – november 2. délelőttől november 3. délutánig – éppen Makón volt, bár mint helyettese, Égető Pál főhadnagy tanúvallomásában kijelentette: „A katonai behívók kitöltéséről és kiküldéséről tudomással bírt Lipták Mihály ő[r]na]gy is, mert mielőtt [Makóra] eltávozott, mondta, hogy töltsük ki a behívókat.”³¹

Utólag pontosan nem lehet rekonstruálni, Lipták mit tudott és mit nem tudott a mozgósítási parancs végrehajtásával kapcsolatban. E tekintetben mérvadó lehet az október 31-én a Csongrád Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság katonai tanácsa

elnökének megválasztott Varga István főhadnagy – egyébként eredetileg a Lipták elleni eljárás során készült, de onnan kiemelt és a Kertész Dezső és társai elleni büntetőeljárás ügyészi dossziéjában elhelyezett – vallomása, aki arról beszélt, hogy „A lövészezred laktanyájában történt összevont forradalmi katonatanács értekezlet, amelyiken utasítást adtak a behívóparancsok kibocsátására, emlékezetem szerint október 31-én, vagy november 1-jén éjjel volt. A pontos dátumra nem emlékszem, de a mi »forradalmi katonatanácsunk« megválasztása után következő napon [tehát november 1-jén – M. A.] volt.” Még akkor éjjel összeállították a behívandó tartalékosok állománytábláját. Ezt a kimutatást szintén még aznap éjjel átvitték a városi kiegészítő parancsnokságra, „ahol Lipták Mihály ő[r]na]gy kieg[észítő] p[arancsno]k megtagadta a behívóparancsok kibocsátását azzal, hogy ő csak a felettes p[arancsno]k s[er]ve[te]i alapján hívhat be embereket. Megjegyezni kívánom, hogy itt még csak behívóparancsok elkészítéséről volt szó.”³²

Amennyiben helytálló Varga főhadnagy vallomása, akkor a még mindig hezitáló, és a forradalom melletti egyértelmű elköteleződést föl vállalni nem akaró Lipták őrnagy már a behívóparancsok formális kitöltése kapcsán is bojkotálni igyekezett a mozgósítást, és talán nem tévedek nagyot, ha ebből arra következtetek, hogy a makói szerepvállalása – amelyről az alábbiakban részletesen is szó lesz – egyfajta menekülés volt azért, hogy a számára nyilvánvalóan kínos vagy terhes parancs végrehajtását a maga részéről negligálja. Minden bizonnyal ez lehetett az oka, hogy a megyei kiegészítő parancsnokságról több tisztet, így Batki József őrnagyot a tisztiek, míg Bordás Ferenc századost a legénységi állomány kiválogatása érdekében kiküldtek a járási és városi kiegészítő parancsnokságra. Mindazonáltal Lipták az ellene folyó eljárásban tett 1957. augusztus 14-i vallomásában nem erősítette meg, hogy szembeszállt volna a Varga főhadnagy által adott parancsnak, sőt, éppen az ellenkezőjét állította: „Részemről a behívások szabályosak voltak, mivel erre utasítást az előljá-

28 I. m. 409–410.; Lásd még Berki Mihály: *Hadsereg vezetés nélkül*, 1956. Budapest, 1989. 163–164.; Kírov, Alekszander: *Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956*. In Györkei Jenő – Horváth Miklós (szerk.): *Szovjet katonai intervenció 1956*. (2. jav. kiad.) Budapest, 2001. 146–150.

29 MNL CSML XXV. 9c. fond, B. II. 1102/1957. Kertész Dezső és társai pere, Batki József és Bordás Ferenc 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei.

30 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Ügyészség 1957. augusztus 26-i előterjesztése Lipták Mihály előzetes letartóztatásának meghosszabbításáról.

31 MNL CSML XXV. 9c. fond, B. II. 1102/1957. Égető Pál tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. aug. 23.

32 MNL CSML XXV. 9c. fond, B. II. 1102/1957. Varga István 1957. augusztus 26-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

ró parancsnokságtól kaptam. A szabályzat szerint katonai behívásokat az alakulatok csak a Vezérkar útján eszközölhetnek, akik az erre szóló utasítást a Megyei Kiegészítő Parancsnokságoknak adják le. Nekem nem állott jogomban, illetve módomban a behívásokra vonatkozó parancsok kritizálása.”³³

Utólag persze már látjuk, hogy a makói szerepvállalása talán még rosszabb következményekkel járt számára, mint ha Hódmezővásárhelyen maradv a végrehajtott volna a városi kiegészítő parancsnokságra kirótt mozgósítási parancsot, de nyilván ezt *akkor*, abban a helyzetben nem lehetett előre kiszámítani. Egyébként a behívóparancsok tényleges kikézésítéséről Lipták valóban nem tudott, mert amikor a részleges mozgósítást – hadosztályparancsnoki jóváhagyással – november 3-án délután elrendelték, Lipták még nem tért vissza Makóról, ezt Varga főhadnagy is egyértelműen megerősítette a Liptákkal szembeni büntetőeljárás kapcsán tett tanúvallomásában.³⁴

A MAKÓI HELYZET LIPTÁK ŐRNAGY MEGÉRKEZÉSEKOR

Lipták Mihály őrnagy makói missziója – a Hódmezővásárhelyen elrendelt mozgósítási parancs kiadásához hasonlóan – szintén a várható szovjet intervencióval szembeni védekezéssel függött össze. Azokon a nagyobb településeken, ahol katonai alakulatok nem állomásoztak, gyakorlatilag kizárólag a helyben a korábbi napokban létrejövő nemzetőrsegekre, illetve a helyi vállalkozó szellemű fiatalokra lehetett számítani a fegyveres ellenállás szervezése kapcsán, emiatt a nemzetőrség fölkészítése, állományának bővítése, továbbá szervezettségének és harcásztségének erősítése ezeken a helyeken elengedhetetlen feladatnak bizonyult. Ilyen nagyobb hely Csongrád megyében Makó volt, amely a rendőrség 40 fő körüli állományán és a járási és városi kiegészítő parancsnokságon szolgálatot teljesítő néhány katonatiszten

kívül fegyveres egységekkel nem rendelkezett, óhatatlanul a nemzetőrség lehetett tehát, amelyre az itteni ellenállást alapozni és szervezni lehetett.

Makón a nemzetőrség fölállításának gondolata az október 28-i esti tüntetésen vetődött föl először, majd ennek létrehozása az október 29-én a „Makó dolgozó népe és ifjúsága” nevében kiadott 22 pontos követelésben is megjelent, melynek utolsó pontja „Fegyveres nemzeti őrség megalakítását” tűzte ki célul „Makó város népe követeléseinek megvédése végett”.³⁵ A nemzetőrség fölállítását, amely már október 29-én megkezdődött, az első pillanattól Fazekas Lajos őrnagy, városi rendőrkapitány tartotta kézben, aki ellenőrzése alatt akarta tudni azt a fegyveres forradalmi szervezetet, amely adott esetben önmozgóvá válva fölboríthatta volna az október 28-án egy, a rendőrség előtt demonstráló tömeg képviselői és közte létrejött írásos megállapodás nyomán körvonalazódó meg lehetőségen törekény, de a kommunista funkcionáriusok számára is biztonságot nyújtó helyi status quo-t, amelynek fönntartását elengedhetetlen fontosságú feladatának tartotta.³⁶ Fazekas emellett meg kívánt felelni az MDP Központi Vezetősége október 28-i határozatának is, amely akkor a helyi rendőrkapitányok bevonásával és a helyi kommunista pártszervek közreműködésével, „a párthoz és kormányhoz hű” emberekből kívánt civil fegyveres milíciákat, nemzetőr alakulatokat fölállítani. Fazekas erre az utasítást rendőrségi vonalon Fövényesi András r. alezredestől, a BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Főosztálya vezetőjétől kapta meg.³⁷ Fazekas tehát e két ok miatt is maga állt a szervezés élére, az operatív irányítást pedig közrendvédelmi helyettesére, Papp József hadnagyra bízta, s noha azt már október 29-én nem tehetette meg, hogy kommunistákat is bevonjon a nemzet-

³⁵ Tóth Ferenc (szerk.): *Az 1956-os forradalom Makón a dokumentumok tükrében*. Makó, 1996. 5.

³⁶ A makói nemzetőrség létrejöttéről és működéséről lásd részletesen Marosvári Attila: *Politikai és társadalmi kezdeményezések Makón az 1956-os forradalom idején*. In uő: *Az 1956-os forradalom Makón. Tanulmányok*. Szeged, 2019. 195–202.

³⁷ HIM HL XI. 26. fond, KB 64/1958. Fazekas Lajos pere, az 1958. április 14–15-i tárgyalás jegyzőkönyve, 26. Királyházi Ilona tanúvallomása.

³³ HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály 1957. augusztus 14-i kihallgatási jegyzőkönyve.

³⁴ MNL CSML XXV. 9c fond, B. II. 1102/1957. Varga István 1957. augusztus 26-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

őrség tagjai közé, arra ügyelt, hogy lehetőleg megbízható állományt toborozzon, s a tagokat főként a gépgyári munkástanács által küldött munkásokból állították ki. Habár emiatt utóbb heves támadások érték, Glemba Pál városi MSZMP titkár például az ellene folyó perben tett tanúvallomásaiban a szemére vetette, hogy „a »Nemzetőrség« tagjai döntő többségében osztályidegen, deklaszált elemek voltak”.³⁸ Ez alapvetően nem felelt meg a valóságnak, ám ezzel együtt is tény, hogy kommunistaellenes atrocitásokra vagy kilengésekre nem került sor a forradalom napjaiban Makón, és ebben komoly szerepe volt a Fazekas Lajos őrnagy által szoroson kézben tartott nemzetőrségnek. Ezért Glembának igazából hálásnak kellett volna lennie Fazekasnak, hiszen az ő biztonsága is nagyban függött a rendőrkapitány prevenciós intézkedésének sikerességétől. Persze, utólag, a megtorlás idején és a hatalom biztos tudatában Glemba már megtehetette, hogy szemrehányást tegyen a forradalom napjaiban egyébiránt őt is védő Fazekas őrnagynak, akiből akkor már az események alakulása miatti felelősséggel terhelt ellenséget kreáltak.

Azt nem lehet tudni, hogy a makói fejleményekről – így például a nemzetőrség harckészégéről – milyen hírek és információk jutottak el a 62. sz. lövészezred forradalmi katonai tanácsához, amelynek tagjai feladatuknak érezték, hogy a forradalom vívmányai megvédése érdekében mindennütt, ahol lehetséges, így Makón is, megszervezzék a várható szovjet beavatkozás elleni védekezést. Gyanítom, nem sok minden, bár György Béla főhadnagy révén, aki egy 50 fős fegyveres kontingens élén, amely még Hetényi Józsefné makói járási párttitkár kérésére és Király József őrnagy, ezredparancsnok utasítására október 28. és 30. között két napig rendfenntartási célból a városban tartózkodott (az alakulat passzívan viselkedett, semmiféle beavatkozást nem hajtott végre), szervezhettek bizonyos benyomásokat.³⁹ Ennek írásos

nyoma mindenesetre nem maradt meg. Az viszont tény, hogy a makói kiegészítő parancsnokság állományának tisztjeit, köztük a parancsnok Feketü István főhadnagyot, alkalmatlannak, és fölkészületlennek tartották arra, hogy a makói védekezés élére álljanak, illetve abban hatékony szervezőmunkát folytassanak.⁴⁰ Ráadásul az itt szolgálatot teljesítő katonák és polgári alkalmazottak száma sem érte el az egy tucatot.

Feketü utóbb, a Lipták elleni perben azt állította, hogy őt azért küldték Makóra, illetve azért vállalkozott erre a Csongrád Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság Katonai Tanácsa november 1-jei ülésén, hogy rendet csináljon a nemzetőrségnél, mivel oda volt csendőrök és „kulákok” „furakodtak be”.⁴¹ Ezt az érvelést a Lipták elleni eljárás során 1957. szeptember 7-én benyújtott vádirat is átemelte. Eszerint Lipták „1956. november 2-án a Csongrádmegyei Kiegészítő Parancsnok utódja – mivel a szervezetszerű parancsnokot a Megyei Kiegészítő Parancsnokság »Forradalmi Katonai Tanácsa« eltávolította – Varga István f[ő] h[a]d[na]gy utasítása alapján Makóra ment azzal a feladattal, hogy csináljon rendet a nemzetőrség szervezésében, mivel olyan jelentések érkeztek, hogy abba csendőrök furakodnak. Amikor a terhelt [azaz Lipták – M. A.] Makóra érkezett, a törvényes rend, közbiztonság, felborult állapotban volt. Ekkor járt Makón Szegedről, Kendi József vezetésével egy ellenforradalmi csoport, akik pártfunkcionáriusokat vettek őrizetbe és egyéb ellenforradalmi tevékenységet hajtottak végre. Ezek láttára a terhelt ismeretlen oknál fogva az ellenforradalom mellé állt.”⁴²

40 A Csongrád Megyei Kiegészítő Parancsnokság Forradalmi Katonai Tanácsa ülésén jelen lévő Bordás Ferenc százados szerint azért döntöttek úgy, hogy „valakinek ki kell mennie Makóra”, mert „az ottani Kieg. parancsnok [Feketü István] gyenge kezű, és nem tudja megszervezni a nemzetőrséget”. MNL CSML XXV. 9c. B. II. 1102/1957. Bordás Ferenc 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

41 HIM HL XI. 26. fond, Feketü István 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve és az 1958. február 4-i tanúvallomása.

42 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 7-i vádirat.

38 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 3.1.9. V-145872, Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja, Glemba Pál 1958. február 11-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

39 Bálint László: 1956. A forradalom Makón. Makó, 2006. 39. és 53–54.

A vádirat tehát két lényegi állítást fogalmazott meg. Egyrészt azt, hogy Lipták alapvetően az utólagos elszámoltatás értékítélete szerint is pozitív feladattal, a nemzetőrség „ellenséges elemektől” való megtisztítása érdekében érkezett Makóra, másrészt a Kendi-féle szegedi „Egyetemi tizenhárom” különítményesei hatására – akik egyébként egy bejelentésre, a járási pártbizottság épületében található nagyobb mennyiségű fegyver lefoglalása érdekében érkeztek november 2-án Makóra – állt át az „ellenforradalom” oldalára. Némileg ellentmond ennek a vádirati tényállásnak az a körülmény, amelyet Feketü az 1957. augusztus 27-i tanúkihallgatása során nem említett, de Lipták második bírósági tárgyalásán már szóba hozott: amikor Varga főhadnagy utasította Liptákot, hogy tegyen rendet a makói nemzetőrségnél, akkor felszólította arra is, hogy „alakítsa meg Makón a munkásszadokat a szovjetek elleni harcra.”⁴³ Habár az akkor már szervezkedésért jogerősen 3 évre ítélt Varga ugyanezen a tárgyaláson kategorikusan tagadta, hogy ilyen utasítást adott volna Liptáknak,⁴⁴ gyakorlatilag kizárható, hogy Lipták ne ennek érdekében vállalta volna a feladatot és indult el Makóra. Önmagában a nemzetőrség „kulákoktól” való megtisztítása abban a szituációban, amikor minden, a forradalom ügye mellé álló katonai alakulatnál az elsődleges téma a várható szovjet invázióval szembeni ellenállás szervezése volt, s amikor mind a 62. lövészerred, mind a kiegészítő parancsnokságon létrejött katonai tanács napirendjén a mozgósítás szerepelt, aligha lehetett életszerű a Varga vallomásában szereplő magyarázat, hogy csak a nemzetőrség összetételének átvilágítása céljából küldték Liptákot Makóra. Ez inkább a helyzet bagatellizálását, s talán Lipták (de főként a saját) védelmét szolgáló érvelés volt. Annak, hogy Lipták Makóra ment, va-

lóban az volt a célja, hogy „vizsgálja felül az ottani nemzetőrséget”, de nem azért, hogy abból kiszűrje a „beszivárgó kulákokat és csendőröket”, hanem azért, hogy olyan állapotba hozza, amely alkalmas lehet a szovjetekkel szembeni ellenállásra. Lipták makói lépései, mint látni fogjuk, egyértelműen ezt támasztják alá.

Azt, hogy a makói mozgósításnak mekkora jelentőséget tulajdonítottak a Hódmezővásárhely védelmére berendezkedő katonai szervek, jól mutatja, hogy Lipták kiküldetésével párhuzamosan – aki a megyei honvéd kiegészítő parancsnokság forradalmi katonai tanácsa megbízásából indult november 2-án délelőtt Makóra –, ugyanaznap hasonló céllal Makóra érkezett Máthés István főhadnagy, a hódmezővásárhelyi nemzetőrség aznap kinevezett parancsnoka, valamint Gorcsa Péter rendőr főhadnagy, a hódmezővásárhelyi rendőrség szintén aznap hivatalba lépő parancsnoka, hogy a város védelméről tárgyaljanak. Meglehetően a védekezésre készülő hódmezővásárhelyi katonai alakulatok kommunikációs zavarából kifolyólag nem tudtak Lipták hasonló makói missziójáról, bár az is lehet, hogy Lipták itteni mozgását kívánták kontrollálni, ezt nem lehet biztosan tudni. Gyaníthatóan az előbbi opció volt az igaz, s valóban nem tudtak Lipták hasonló célú ténykedéséről. Ezt látszik alátámasztani, hogy amikor Máthés főhadnagyék Kiss Ernőhöz, a városi nemzeti bizottság elnökhelyetteséhez értek, ott kaptak információt arról, hogy azonos célból már Lipták Mihály őrnagy is a városban tartózkodik, akivel utóbb személyesen is találkoztak. Állítólag ekkor közölték Liptákkal, hogy „Vásárhely környékén a honvédség már berendezkedett a szovjetekkel szembeni védekezésre.”⁴⁵ Habár nem tudható, hogy ez a mondat valóban így hangzott-e el (november 2-án ugyanis a hódmezővásárhelyi csapatok még nem foglalták el harcálláspontjaikat, erre csak november 4-én hajnalban került sor⁴⁶), az kétségtelen, hogy Fazekas

43 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Feketü István 1958. február 4-i tanúvallomása.

44 „Igaz ugyan – mondta Varga a vallomásában –, hogy ebben az időben Hódmezővásárhelyen már javában folyt a munkásszázalójak szervezése, kifejezetten a szovjetek elleni harcra, azonban Lipták ő[r]nag[y]-nak én az eligazítás során ilyen értelmű megbízatást makói útjával kapcsolatban nem adtam.” Lásd HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Varga István 1958. február 4-i tanúvallomása.

45 HIM HL XI. 26. B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i hadbírósi tárgyalás jegyzőkönyve, 21. Fazekas Lajos tanúvallomása; Az 1958. február 28-i hadbírósi tárgyalás folytatódólagos jegyzőkönyve, 11. Fazekas Lajos tanúvallomása.

46 Bálint, i. m. 87–89.

Lajos őrnagy, aki tanúja volt ennek a beszélgetésnek, pontosan rögzítette az egyeztetés lényegét: „az új honvédség szervezése arra irányulhatott, hogy a Makón keresztülhaladó szovjet csapatokat útjukban megakadályozzák.”⁴⁷ E megbeszélést követően Máthések azonnal elhagyták Makót, az itteni védekezés megszervezése így teljes egészében Lipták őrnagyra maradt.

LIPTÁK ŐRNAGY A MAKÓI ESEMÉNYEK CENTRUMÁBAN

Lipták Mihálynak a másfél napos makói tartózkodása idején tett lépései többé-kevésbé pontosan rekonstruálhatók, mivel az érintkezési pontok, illetve a kölcsönös érintettség miatt ezt nem csak a saját pere, hanem a Fazekas Lajos makói rendőrkapitány elleni per kapcsán is alaposan dokumentálták, ugyanakkor a peranyagokban megmaradt – egymásnak is ellentmondó és sokszor tendenciózus – tanúvallomások alapján nem lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy milyen intézkedéseket tett Makón, ezekre inkább a kontextusok elemzése alapján csak következtetni lehet. A pontos időrend sem dokumentálható, ezért erre nem is teszünk kísérletet, inkább csak azokat a momentumokat emelem ki, melyek a makói események alakulása kapcsán jelentőséggel bírtak, illetve amelyek Lipták későbbi perével összefüggésben a felszínre kerültek.

Lipták Feketü István főhadnaggyal gépkocsin érkezett Hódmezővásárhelyről, s valamikor november 2-án a reggeli-délelőtti órákban érkezett meg Makóra. Első útjuk Fazekas Lajos rendőrkapitányhoz vezetett, akinél Lipták nyilvánvalóan tájékozódni kívánt a helyi erőviszonyokról, illetve az ellenálláshoz mobilizálható fegyveres egységekről. Fazekas azonban nem volt az irodájában, ezért innen a járási, majd a városi tanácshoz mentek, ahol Lipták – kihasználva az alkalmat – első-

47 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 21. Fazekas Lajos tanúvallomása; Az 1958. február 28-i tárgyalás folytatólagos jegyzőkönyve, 11. Fazekas Lajos tanúvallomása.

ként Kiss Ernővel, a városi bizottság alelnökével egyeztetett „a makói karhatalom erejéről” (Zombori Lajos nemzeti bizottsági elnök ugyanis e napon Budapestre kísért egy élelmiszerszállítmányt, ő nem volt a városban, tehát csak a helyettesével tárgyalhattak), de Kiss érdemi fölvilágosítást nem tudott adni számára, ezért Fazekas őrnagyhoz utasította,⁴⁸ aki szintén az épületben volt. A Fazekassal történő tárgyalás viszont későbbre tolódott, mivel a városi tanáccsal szemben lévő járási pártbizottsági épülethez – meglehetősen nagy riadalmat keltve – géppisztolyokkal fölfegyverzett civilek érkeztek teherautón, és Lipták tudni szeretete volna, kik ezek a fegyveresek. Mint kiderült, a Kendi József által vezetett szegedi „egyetemi tizenhármak” különítményesei voltak, akik egy bejelentés miatt jöttek Makóra.⁴⁹ Információjuk szerint a járási pártbizottságon a kommunisták nagyobb mennyiségű fegyvert tároltak és a forradalom fegyveres letörésére készültek, s ennek megakadályozása érdekében kívántak föllépni. Mint utóbb kiderült, mindez vaklárma volt, a fegyverek az október 31-én létrejött, és a volt DISZ járási pártbizottsági épületben lévő irodáit elbirtokló helyi szerveződés, a Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) számára átadott jószerivel használhatatlan MÖHOSZ⁵⁰ célilövő kispuskák (ún. leventepuskák) voltak, melyeket egy teherautó platótáján tároltak, ezek tehát nem a vélelmezett kommunista puccskísérlet harci eszközei voltak. Kendiek viszont, ha már ott voltak, őrizetbe vették azokat a járási pártbizottsági funkcionáriusokat (Gervai Miklóst, Nagy Károlyt és Bónus Pált), akiket iratégetés közben találtak a járási pártszékház emeleti irodáiban, s a rendőrség épületébe kísérték őket. Arról, hogy itt az oda érkező Lipták és a szegedi különítményeseket vezető Kendi között milyen párbeszéd zajlott, nincsenek információk. Lipták utóbb azt állította, hogy őt is

48 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Kiss Ernő 1958. február 11-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

49 Kendiek november 2-i makói tevékenységéről lásd Bálint, i. m. 74–78.

50 A Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség (MÖHOSZ) egy paramilitáris szervezet volt, melyet különböző szervezetek egyesítéséből 1955-ben hozták létre. A Kádár-kori Magyar Honvédelmi Szövetsége (MHSZ) elődje.

őrizetbe vették, majd elengedték,⁵¹ mások – többek között Kendi – állítása szerint erről szó sem volt, Lipták önként csatlakozott hozzájuk és tartott velük a rendőrségre.⁵² Ezt egyébként az első bírósági tárgyalásán Lipták maga is elismerte.⁵³ Szinte biztosra vehető, hogy Lipták őrizetbe vétele fölsem vetődött Kendiék részéről, mint ahogy az is biztosra vehető, hogy Kendiék határozott és energikus föllépése inspirálóan hatott Liptákra, aki – átvéve Kendiék magabiztosságát – maga is a járási pártfunkcionáriusok őrizetbe vétele mellett foglalt állást. Hogy e mögött valós radikalizálódás állt-e részéről, vagy csupán a helyzethez próbált alkalmazkodni annak érdekében, hogy tekintélyt tudjon magának szerezni, pontosan nem lehet meghatározni. Föltételezhetően ez utóbbi forgatókönyvről lehetett szó, hiszen Liptáknak az volt a célja, hogy fölírassa a helyieket és szervezze az ellenállást, ehhez pedig nagyobb legitimitációra volt szüksége, melyet erősíthetett a szegedi forradalmi különítményesekkel való kapcsolata. Persze, az is lehet, hogy kiállása mögött nem volt ilyen tudatosság: nem zárható ki, hogy a járási pártbizottságnál kialakult meglehetősen éles helyzet – egy majdnem fegyveres konfliktus – miatti önkéntelen alkalmazkodási kényszer hatására váltott szerepet.

Lipták további makói szerepvállalása – melyet utóbb radikális fordulatként értelmeztek az ellene folytatott eljárás során – tehát bizonyosan e véletlen találkozással, Kendiék makói megjelenésével és itteni intézkedéseivel állt összefüggésben. A célja nyilvánvalóan nem változott, a módszere, a föllépése viszont kétségtelenül a Kendi-féle beavatko-

zás stílusának való megfelelési kényszere hatására vált jóval erőteljesebbé és határozottabbá,⁵⁴ amely egyébiránt Kendiben is azt a benyomást keltette, hogy Fazekas Lajos makói rendőrkapitány és a Makóra csak akkor érkezett Lipták Mihály őrnagy közül Lipták az alkalmasabb arra, hogy a város fegyveres erői fölötti irányítást átvegye. Noha Kendinek semmiféle fölhatalmazása és jogköre nem volt arra, hogy e tekintetben lépéseket tegyen vagy arra, hogy e tekintetben lépéseket foglaljon, mégis megtette ezt, amikor Liptákot „Makó teljhatalmú katonai parancsnokává” nevezte ki, míg az addig meglehetősen bizonytalan és óvatos Fazekast korábbi irányító szerepköréből „lefokozva” arra kárhóztatta, hogy csupán bűnügyi kérdésekkel foglalkozzon.⁵⁵ Ez azt jelentette, hogy ez esetben nem csupán a nemzetőrség koordinálása került volna ki Fazekas kezéből, hanem gyakorlatilag a rendőrség irányítása is.

Kétségtelen, hogy a Kendi-féle szegedi „Egyetemi tizenhármak”, illetve Lipták Mihály megjelenése fölborította Makón azt a hallgatólagos konszenzust, amely az október 30-án létrejött városi nemzeti bizottság vezetői és a forradalom radikalizálódását fékezni akaró, s ennek érdekében a fegyveres szervezetek – így a rendőrség mellett a nemzetőrség és informálisan a Forradalmi Ifjúsági Szövetség fegyvereseinek – irányítását kézben tartani akaró Fazekas Lajos rendőrkapitány között kialakult. Kendi meglehetősen agresszív föllépése és Lipták előtérbe tolása új helyzetet teremtett Makón, amely Kendiék november 2. délutáni távozását követően sem változott meg. Lipták a

51 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 4. Lipták Mihály vallomása.

52 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 7. Kendi József vallomása; az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 7. Borbély István vallomása.

53 „Miatán igazoltattak, engem röviddel azután elengedtek a kapu [ti. a járási pártbizottság kapuja] alól és akkor én a rendőrségre mentem. [...] Engem a rendőrségre nem vittek, hanem én önként mentem oda, azzal a szándékkal, hogy ott az aktuális kérdésekről tárgyaljunk. Nem tudom, mi okból, de lehet, hogy szimpatikus voltam Kendinek, engem elengedett.” HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 4. Lipták Mihály vallomása.

54 Erre utalt a Liptákkal szembeni büntetőper elsőfokú ítéletének azon megállapítása, miszerint „Két napos ott-tartózkodása [ti. makói tartózkodása – M. A.] alatt terhelte bár csak a viszonyok felderítésére volt kiküldve, annyira beilleszkedett a helyi ellenforradalmi megmozdulásokba, melyre neki kezdeti lökést Kendi és társainak a megjelenése adott [saját kiemelés – M. A.], hogy átvette a fegyvereserők vezetését, a különféle szerveknél olyan határozottsággal jelent meg és intézkedett, hogy mindenki abban a hiszemben volt, hogy ő a nemzetőrség parancsnoka, sikerült is neki elérni, hogy a fegyveres hatalom ténylegesen a kezébe is került.” HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i ítélete.

55 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1957. szeptember 7-i vádirat; Fazekas Lajos 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

korábbi önmagához képest is, de a Makón addig megtapasztaltakhoz képest is tempót váltott, s a szó szoros értelmében jog- és hatásköröket vont el Fazekastól, amikor olyan utasításokat adott ki, melyeket a makói rendőrkapitány addig nem mert vagy nem akart megtenni. Lipták utasítására folytatták a Makón szolgálatot teljesítő ávosok őrizetbe vételét (Kendiék ugyanis otlétük alatt már két ávos tisztet, Krista Mátyást és Gyömbér Györgyöt letartóztatták és őrizetbe vettek⁵⁶), továbbá ő adott utasítást a pártállami funkcionáriusoknál és az ügyészeknél még kint lévő önvédelmi fegyverek begyűjtésére, de szintén Lipták volt az, aki fölszólította a makói rendőröket a rendőrségi forradalmi bizottság megválasztására, amelyre november 2-án este ténylegesen sor is került.⁵⁷ Lipták szerepét pontosan rögzítette Kardos Mihály rendőrnagy, aki a Lipták ellen folyó perben tett tanúvallomásaiban kijelentette: „Csak jóval később hallottam arról, hogy Lipták ő[r]na]gyot tulajdonképpen ellenőrzés céljából küldték Makóra, ő azonban nem ellenőrzött, hanem parancsnok volt, aki átvette a vezetést.”⁵⁸ Hasonlóképpen nyilatkozott tanúként Papp József hadnagy, a makói rendőrkapitány közbiztonsági helyettese, aki szerint „Lipták azért volt Makón, hogy ott a fegyveres erőket megszervezze. A kapitányság tényleges vezetője papír szerint Fazekas ő[r]na]gy volt, de a nagyobb hatalom mégis Lipták kezében volt, mert ő adott nekem parancsokat.”⁵⁹

Lipták megjelenése persze nem csak a makói állóvizet kavarta föl, de Fazekas rendőrkapitányt

is teljesen összezavarta, akinek rá kellett döbbennie, hogy Lipták pontosan azt a konszenzust borítja föl, melynek létrejöttéért addig munkálkodott, és amelynek célja a régi és az új hatalmi szervek között egyfajta egyensúlyi állapot létrehozása volt. Fazekas előbb nem is tudta, hogyan kezelje ezt a helyzetet, ezért följajánlotta Liptáknak a rendőrség fölötti irányítás átadását („a kapitányság vezetését rád ruházom”), majd amikor Lipták ezt kategorikusan visszautasította, mondván, „nem vesz át semmit, hanem mindent közösen fognak végezni”,⁶⁰ talán akkor nyugodott meg valamelyest, bár kétségtelen, hogy ezzel ő is olyan kényszerpályára került, amelyet addig elkerülni kívánt. S noha továbbra is tett lépéseket a kommunista hatalmi elit (át)mentése, illetve a radikalizálódás fékezése érdekében, kényszeredetten mégis csak végre kellett hajtania azokat a főtebb már érintett utasításokat, melyeket végeredményben Lipták határozott meg számára. Ugyanakkor azt, hogy Lipták nem akarta átvenni Fazekas pozícióját, egyértelműen alátámasztja az a tény, hogy amikor november 2-án este a rendőrségi forradalmi bizottság megválasztásakor a beosztottai úgy döntöttek, hogy Fazekast megfosztják parancsnoki beosztásától, másnap reggel éppen Lipták volt az, aki határozottan kiállt Fazekas mellett, és ebbéli markáns kiállításának szerepe volt abban, hogy a városi nemzeti bizottság vezetőinek döntése nyomán Fazekas végül is pozíciójában maradhatott.⁶¹

Miután Fazekas Lajos rendőr őrnagynak nem volt más választása, mint a Liptákkal való együttműködés, közvetlen részese lett azoknak a lépéseknek, melyek Lipták makói látogatásának érdemi tárgyát, a harcokszükség fokozását célozták. E tekintetben Lipták két irányban tájékozódott.

56 MNL CSML XXV. 9c. fond, dr. Perbíró József és társai pere, B. I. 025/1957. Vizsgálati dosszié 2. Kováts József, Krista Mátyás 1957. július 1-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve; Gyömbér György 1957. július 1-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

57 MNL CSML XXV. 9c. fond, B. I. 025/1957. Vizsgálati dosszié 2. Kováts József, Imre György, Vajasdi Károly és Lévai Sándor 1957. július 1-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei; HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 10. Papp József tanúvallomása; az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 17. Papp József tanúvallomása.

58 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 12. Kardos Mihály tanúvallomása.

59 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 17. Papp József tanúvallomása.

60 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i hadbírószági tárgyalás jegyzőkönyve, 9. Papp József tanúvallomása.

61 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Fazekas Lajos 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Utóbb, a Lipták elleni eljárás vádiratában az szerepelt, hogy Lipták „Átvette a Rendőrkapitányság fölött a parancsnokságot”, ez azonban formálisan nem történt meg, ezért ez az állítás nem felelt meg a valóságnak. HIM HL XI. 26. B. fond, I. 431/1957. Az 1957. szeptember 7-i vádirat.

Egyrészt bővíteni kívánta a nemzetőrség létszámát és szervezettségét, ezt célozta a város legnagyobb üzemében, a gépgyárban tett látogatása, amely sok eredményre nem vezetett. Dr. Tóth Ferenc, a gépgyári munkástanács egyébként a radikalizálódással szemben Fazekas Őrnagyhoz hasonlóan igen agyilisan föllépő elnöke azzal hátrított, hogy már éppen elegendő vannak a gépgyári munkások közül a nemzetőrségben, nagyobb létszámot nem tudnak biztosítani.⁶² Azt nem lehet tudni, hogy mi volt a gépgyáriak ellenállásának valódi oka. Ők maguk gondolták, hogy nincs szükség a nemzetőri létszám további bővítésére? Esetleg Fazekas Lajos rendőrkapitány, aki az első pillanattól kézben tartotta a városi nemzetőrség szervezését, direkt vagy indirekt ráhatására hoztak ilyen döntést (bár ő személyesen nem volt jelen Lipták gépgyári látogatásán). Az kétségtelen, Lipták a gépgyáriak szervezésében végső soron kudarcot vallott. Azt ugyan ő el tudta érni, hogy a november 3-án éjszaka a hódmezővásárhelyi laktanyából Makóra szállított fegyverekből – melynek érdekében maga Lipták is bizonyosan eljárta a hódmezővásárhelyi lövészetrednél⁶³ – juttassanak a gépgyári munkásoknak, de ezeknek a fegyvereknek a kiosztására november 4-én már nem került sor. Dr. Tóth Ferenc munkástanács-elnök megakadályozta azok szétosztását, így ezeket a fegyvereket másnap, november 5-én hiánytalanul vissza is szállították a rendőrkapitányságra, majd onnan Hódmezővásárhelyre.⁶⁴ Fazekas

rendőrkapitány utóbb, a Lipták elleni megismételt elsőfokú bírósági tárgyaláson azt is állította, hogy ő a gépgyári tárgyalásakor „felvetette a tankelhárítás, benzines palackok készítésének szükségességét a szovjetekkel szemben”,⁶⁵ de mindezt más, objektívnek tekinthető forrás nem erősítette meg, a bíróság ítéletében sem róta ezt Lipták terhére.

Valamivel sikeresebbnek bizonyult Lipták tárgyalása a Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) vezetőivel. A FISZ-t október 31-én hozták létre azok a makói fiatalok, akik kimaradtak a városi nemzeti bizottságból, ugyanakkor helyet követeltek a forradalmi város életében. Habár kezdetben vállalták a Fazekas Lajos rendőrkapitány alá rendelt nemzetőrséggel és a városi nemzeti bizottsággal való együttműködést, szinte biztosra vehető, hogy a várható szovjet invázióval szembeni helyi előkészületek lagymatagsága, de még inkább Lipták Őrnagy határozott föllépése és ígérete, hogy a hódmezővásárhelyi laktanya készletéből a fiatalok is fegyverhez juthatnak, eredményezte a fiatalok radikalizálódását. (Lipták természetesen a perében tagadta, hogy eljárta volna annak érdekében, hogy a hódmezővásárhelyi laktanyából fegyvereket szállítsanak Makóra, mint állította, abban „semmi részem nem volt, az tudtomon kívül történt, én parancsot arra nem adtam.” Ez a vallomása érthető, hiszen ezzel magát terhelte volna, de aligha hihető, már csak a makói misziója, azaz a helyi ellenállás megszervezése okán sem, hogy ehhez ne lett volna köze.⁶⁶)

Lipták, látva a fiatalok lelkesültségét, arra készült, hogy egy „hadosztályt” szervez belőlük és ennek érdekében harcászati kiképzést tervezett számukra,⁶⁷ mindebből azonban az idő rövidsége miatt semmi sem lett. Bár november 3-án késő este az ígért fegyverek valóban megérkeztek, ehhez a FISZ-es fiatalok csak korlátozott számban jutottak

62 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Dr. Tóth Ferenc 1958. február 11-i tanúvallomása.

63 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 19. Fazekas Lajos tanúvallomása.

64 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Dr. Tóth Ferenc 1958. február 11. tanúvallomása; ÁBTL 3.1.9. V-145872, Fazekas Lajos 1958. január 27-i kihallgatási jegyzőkönyve; József Attila Múzeum Történelmi Dokumentációs Gyűjtemény, 75. Följegyzés a Makói Gépgyárban történt eseményekről. 2. Egy a fegyverek 1956. november 5-i visszaszállításakor készült átvetélt elismervény szerint, melyet a gépgyáriak részéről Kocsis István mint átadó, a kiegészítő parancsnokság nevében Feketű István főhadnagy helyett Budai József főhadnagy mint átvevő írt alá, összesen 30 darab 48M típusú hadipuska, 1 darab 48M típusú golyószóró, 4 darab 48M típusú géppisztoly, továbbá 3 láda könnyű hadipuska-lőszer és 1 láda egységes géppisztoly-lőszer került kiszállításra a gépgyárba, majd onnan visszaszállításra. ÁBTL 3.1.9. V-142413, Lipták Mihály vizsgálati dossziéja, 1956.

november 5-i átvetélt elismervény.

65 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 21. Fazekas Lajos tanúvallomása.

66 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1958. február 28-i hadbírósi tárgyalás folytatásos jegyzőkönyve, 10. Lipták Mihály észrevétele Fazekas Lajos tanúvallomására.

67 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Báló Mihály tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1958. febr. 11.

hozzá,⁶⁸ s érdemleges ellenállásra november 4. után a részükről sem került sor a szovjet csapatokkal szemben, noha ehhez a makóiak közül ők álltak a legközelebb.

Lipták Mihály őrnagy jó másfél napos makói ténykedése tehát két területre összpontosult. Egyrészt megpróbálta kibillenteni a holtpontról a forradalmi erőket abból a dermedt állapotból, ahová azok nem kis részben a városi nemzeti bizottság lanyhasága és Fazekas Lajos rendőrkapitány taktikázása miatt jutottak. Emellett a városban Fazekas által otthonaikba menekített ávosok őrizetbe vételével, illetve a pártállami funkcionáriusok kezében lévő önvédelmi fegyverek begyűjtésével el kívánta érni a restaurációban érintett erők leszerelését. Másrészt szervezni és koordinálni kívánta a városi ellenállás fegyveres erőit, melyben részleges sikert tudott csak elérni, mivel a hősködére és hirtelen döntésekre hajlamosabb ifjú FISZ-esek esetében sikeresebben, a megfontoltabb gépgyáriak esetében viszont teljesen eredménytelenül folytatott tárgyalásokat. Összességében Lipták makói útja annyi hozadékkal kétségtelenül járt, hogy fölkaparta a helyi viszonyokat, de azt a célt, amiért valójában Makóra érkezett, azaz a város átfogó védelmének megszervezését nem tudta elérni. S habár arra készült, hogy vissza fog térni Makóra a függőben maradt szervezőmunka folytatása érdekében, erre már sem módja, sem ideje nem maradt, az események túlhaladtak törekvésein.

Lipták november 3-án késő délután tehát bizonyosan elégedetlenül tért vissza Hódmezővásárhelyre. Nincs érdemi adatom arról, hogy valakinek is beszámolt volna a makói tapasztalatairól, illetve a szervezőmunkájának kudarcáról, bár Siklósi Ernő százados, a megyei kiegészítő parancsnokság tisztje egy 1957. június 30-i vallomásában azt állította, hogy tanúja volt, amikor aznap Lipták és Varga főhadnagy, a megyei kiegészítő parancsnokság forradalmi katonai tanácsának elnöke „mint barátok, bratyi szellemben” beszélgettek egymással és hallotta, hogy Lipták kijelentette: „Makón meg

van szervezve a védelem, feladatát végrehajtotta, a szódás üvegeket töltik pesti módra.”⁶⁹ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Siklósi szavahihetősége az általa elmondottak alapján némi kételyre adhat okot. Azt állította ugyanis, hogy amikor november 3-án délután a kiegészítő parancsnokságon tartózkodott, akkor „a parancsnoki szobában több személy kártyázott és én ott álltam mögöttük a játékot figyelve”. Ekkor érkezett meg Lipták, aki azonnal félrehívta Varga főhadnagyot, így Siklósi a beszélgetésükből csak elvétve hallott valamit, mivel ő továbbra is a kártyásokat figyelte. A fentiek ismeretében aligha hihető, hogy abban a lélektani helyzetben, amikor minden, a forradalom mellé állt katonai erő a bármelyik pillanatban várható szovjet intervenció elleni előkészületekkel volt elfoglalva, a hódmezővásárhelyi kiegészítő parancsnokság parancsnoki irodájában ádáz kártyacsata dúlt volna. Ám, ha mégis, akkor az valóban egy csodával volt egyenértékű, hogy az egyébként a kártyásokat figyelő Siklósi éppen azt az egyetlen kulcsmondatot hallotta meg a félrehúzó Lipták és Varga beszélgetéséből, amelyben Lipták a makói tapasztalatait foglalta össze, ráadásul úgy, hogy erre – a normális esetben a jelen lévő és a védekezés szervezésében közreműködő katonai vezetők körében nyilvánvalóan releváns – információra a kártyázók közül nem volt kíváncsi senki, így maga Siklósi sem, aki pedig Varga főhadnagy mellett szintén a megyei kiegészítő parancsnokság forradalmi katonai tanácsának tagja volt. A helyzet tehát, amelyet Siklósi vallomásában fölvezetett, elmentmond a józan ész minden szabályának, emiatt inkább tekinthető egy, a maga forradalomban játszott szerepét mentető, és emiatt Liptákot tudatosan áztató manipulatív vallomásnak, sem mint a valós történéseket interpretáló, életszerű verzióknak. Talán alátámasztja okfejtésem valószínűségét az a tény, hogy Siklósi ebbéli vallomása utóbb nem került elő, a Lipták elleni eljárás további szakaszai során. Ez nyilvánvalóan annak volt köszönhető, hogy az esetleírás életszerűtlensége még a leg-

68 HIM HL XI. 26. fond, KB Rögt. III. 34/1957. Komáromi György pere. Komáromi György gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. jan. 10.

69 ÁBTL 3.1.9. V-142413, Siklósi Ernő 1957. június 30-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

elszántabb rendőrségi vizsgálók számára sem volt megemészthető.

Azt sem lehet tudni, hogy milyen viszonyok fogadták Liptákot Hódmezővásárhelyen. Az viszont tény, hogy az a forradalom ügye melletti vehemens kiállása, amely Makón jellemezte, ott már teljesen hiányzott belőle. Hogy ennek mi volt az oka, a november 4-én hajnalban megindított szovjet invázió, az ennek kapcsán tapasztalt benyomások, melyek a reménytelenséget és hiábavalóságot erősítették benne, esetleg a félelem vagy taktikázási szándék munkált benne, szintén nem tudható. De egy objektívnek tartható tanúvallomás igazolja, hogy a nyílt makói kiállításával szemben óvatossága és megfontoltsága ekkorra visszatért. Szabó János ugyanis, aki 1956. június 15-i leszerelését megelőzően Lipták alatt személyügyi tisztként szolgált a hódmezővásárhelyi kiegészítő parancsnokságon, tanúja volt annak, hogy e napon Lipták már megtagadta a város védelmére készülő katonatársaival való együttműködést. „November 4-én láttam – állította Szabó –, amikor Lipták Mihály őrnagy az udvaron vitázott két légvédelmi tüzér tiszttel. A vitából kivettem azt, hogy a két légvédelmi tüzértiszt követelte Lipták őrnagy-tól, hogy valamennyi 50-es és 52-es szakmai számú tisztet hívjon be a részükre. E szakmai számon, ahogy mondták, híradótisztekre volt szükségük, mert az egységük valamilyen harcállásponton volt ki és nem volt összeköttetésük. Lipták őrnagy a két tisztnek azt mondta, hogy ő senkit be nem hív, és ha itthon lett volna, azokat a behívókat nem bocsájtotta volna ki, amelyeket kiküldtek, mert ő nem hajlandó semmilyen forradalmi tanácsnak végrehajtani olyan utasítást, hogy szabálytalanul katonákat hívjanak be.”⁷⁰

Lipták tehát, Hódmezővásárhelyre visszaérkezését követően – fölmérve a mozgásterét és a lehetőségeit – igyekezett visszasimulni abba a rendszerbe, melynek addigi egzisztenciáját köszönhette, s – szemben makói szerepvállalásával – nem kívánt közösséget vállalni azokkal a katonatársaival, akik eszményeik védelme érde-

⁷⁰ HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Szabó János 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

kében akkor még vállalták volna a szovjet páncélosokkal szembeni ellenállást. Minden bizonnyal a Forgószél-hadművelet hírére azonban gyorsan fölismerte az ellenállás reménytelenségét, s talán abban bizakodva, hogy nem derül fény makói szerepvállalására, igyekezett visszatérni korábbi szerepéhez és identitásához. Ez bizonyosan jól sikerülhetett neki, hiszen a közvetlen környezete sem igazán vette észre rajta, hogy mi történt vele november 2. és 4. között. (Bár volt, aki utóbb, az ellen folyó perben tett tanúvallomásában állította, hogy megváltozott. Ilyen volt Tóth István tanár, az MDP városi bizottsága korábbi tagja, aki kijelentette: „November 4-én – amikor Kádár elvtárs a rádióban nyilatkozott – a lakásomra mentem [korábban bujkált valahol – M. A.], illetőleg 5-én reggel, majd felkerestem Szabó János volt városi MDP P[árt]B[izottság] másodtitkárát, ahol ott találtam Lipták őrnagyot is. Ez alkalommal Lipták őrnagy igen le volt törve, látszott rajta, hogy bántja valami. Ez annyira feltűnt nékem, hogy amikor elment, mondtam Szabó elvtársnak, hogy Liptákon, úgy látszik, mintha most volna beszarva.”⁷¹

A november 4. utáni napokban nagy vehemenciával „részt vett az MSZMP szervezésében, gyárakban és term[elő] szövetkezetekben járt, itt foglalkozott a pártszervezéssel”⁷², emellett feladatot vállalt a karhatalom szervezésében is. Szabó János, a karhatalom személyügyi tisztje szerint „A karhatalmi behívási munkákkal kapcsolatban Lipták őrnagy készségesen támogatott bennünket.”⁷³ Ezzel szemben Bán László őrnagy, a karhatalom parancsnoka meglehetősen negatív előjellel interpretálta a Lipták elleni perben tett tanúvallomásában az ő ebbéli ténykedését, de szinte biztosra vehető, hogy állítása mögött nem a valóság föltárása, hanem az eredendően bűnösnek (árulónak) tekintett vádlott lejáratai szándéka állt. Bán azt állította, hogy „Mikor az első csoportot

⁷¹ I. h.

⁷² HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 8. Varga István tanúvallomása.

⁷³ HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 16. Szabó János tanúvallomása. Lásd még Uo. Szabó János 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

behívtuk a karhatalomhoz, Lipták [a] helyén volt mint városi kiegészítő parancsnok. Én magam kértem őt arra, hogy segítsen a behívás munkájában, de ténykedése inkább negatív volt, mert a behívott 70–80 személy létszáma leapadt 40-re, mert aggályoskodtak, hogy fegyvert kell fogniok, és ez a bizonytalan hangulat Lipták ő[r]na]gy-tól eredt, aki a tisztí klubban egyszer olyan kijelentést tett, hogy Bán ő[r]na]gy keretlegényeket szervez. Míg Makóra nem ment, nem volt vele baj, utána nem volt a mi emberünk.”⁷⁴ (Lipták Bán állításával szemben az 1957. november 20-án a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma előtt tartott fellebbviteli tárgyalásán azt állította: „November 5-én a kiegészítő parancsnokságon – M. A.] voltam és vagy 30 ávh-st hívtam be a karhatalomba. A karhatalomba november 14-ig 150 főt hívtam be. Arról nem tehetek, hogy a jelentkezés lassan ment.”⁷⁵)

Végeredményben Lipták egy ideig fent tudta tartani a kádári „rendteremtés” melletti elkötelezettségének látszatát egészen addig, amíg a makói kommunisták felszínre nem hozták az ügyét. Nyilván ez eredményezte azt a visszás helyzetet, hogy azon az 1957. március 31-i megyei pártaktíva-értekezleten, ahol ő is jelen volt, és ahol a makói kommunisták – főként Gervai Miklós, az MSZMP Makói Járási Bizottsága titkára⁷⁶ – a bűneit sorolva erőteljesen számon kérték, mit is keres ott, mondván: „lehetetlen az, hogy valaki, aki Makón ellenforradalmár, jó kommunista legyen Hódmezővásárhelyen”⁷⁷, volt olyan hódmezővásárhelyi

kommunista (Rozsnyai Mihály iskolaigazgató), aki mit sem tudva erről, védelmébe vette őt, kétségbe vonta a makóiak állításának valódiságát, mely miatt utóbb maga is kínos helyzetbe került és mentegőzésre kényszerült.⁷⁸

Minden bizonnyal ennek az éles személyes támadásnak volt közvetlen következménye, hogy Lipták április 1-jén végkielégítéssel leszerelt, ekkor tartalékos állományba került, majd feleségével elköltöztek Hódmezővásárhelyről, visszatértek Eperjesre, ahol az Ifjú Gárda Tsz-ben vállaltak munkát.⁷⁹ Itt is bekapcsolódott a termelőszövetkezeti pártszervezet életébe, s talán azt gondolhatta, hogy az 1956-os ténykedése makói intermezzójának, melyet a márciusi hódmezővásárhelyi pártaktíván a fejére olvastak, nem lesz további következménye. De tévedett: 1957. június 26-án őrizetbe vették, majd büntetőeljárást indítottak ellene.

A NYOMOZÁS ÉS A KIHALLGATÁSOK

A nyomozást Lipták ügyében – legalábbis az elrendelő határozat alapján – 1957. június 25-én indították meg az irat szerint a Csongrád Megyei Ügyészség által még 1957. március 21-én (?) – tehát az 1957. március 31-i megyei pártaktívaülést megelőzően, ahol a mit sem sejtő Lipták Mihály is jelen volt – benyújtott hivatalos főljegyzésben szereplő cselekmények „tisztázása érdekében”, mely szerint Lipták „1956 októberében és novemberében – az ellenforradalom időszaka alatt – kettő fő ügyészt lefegyvereztetett és több volt Államvédelmi személyt őrizetbe vetetett. A szovjet ellenes támadásoknak kezdeményezője volt. Állandó agitációt folytatott a Szovjet csapatok Magyarországon való tartózkodásukkal kapcsolatban.”⁸⁰ Arra a kérdésre, hogy miért csak június 25-én állították

74 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 9. Bán László tanúvallomása. HIM HL XI. 26. B. I. 431/1957. Lipták Mihály pere. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv, 1957. nov. 20.

75 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. november 20-i fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyve.

76 Gervai annak ellenére sározta Liptákot, hogy utóbb az őt védelmébe vevő Rozsnyai Mihálynak bevallotta: „Liptáknak köszönheti, hogy akkor [november 2-án Makón – M. A.] nem tartóztatták le, mert ő mentette meg a Kendi-csoport kezei közül.” HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1958. február 4-i tárgyalás jegyzőkönyve, 12. Rozsnyai Mihály tanúvallomása.

77 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 26-i tárgyalás jegyzőkönyve, 24. Gervai Miklós tanúvallomása

78 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Rozsnyai Mihály és Tóth István 1957. augusztus 23-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei.

79 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihályné beadványa a Legfőbb Ügyészséghez, dátum nélkül (iktatási dátum 1957. október 12.).

80 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1957. június 25-i határozat a nyomozás elrendeléséről.

ki a nyomozást elrendelő határozatot, miközben az ügyészségtől már március 21-én (?), tehát három hónappal korábban megérkezett azt ezt szorgalmazó átirat, nem lehet megnyugtató választ adni. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a határozatban jelzett március 21-i hivatalos följegyzést sehol sem találtam meg a vizsgálat során keletkezett rendőrségi, ügyészségi és bírósági dossziékban. Ellenben előkerült egy 1957. március 26-án keltezett irat, amelyet Dobos Ferenc megyei főügyész-helyettes küldött Vörös Balogh István r. alezredes, megyei rendőr-főkapitánynak. Ebben Török István makói városi és járási ügyész, valamint Pusztai György volt ügyészségi nyomozó ügyész panaszára nyomán (akik kifogásolták, hogy Lipták parancsára 1956. november 3-án elvették a fegyvereiket) nyomozás elrendelését kezdeményezte, mivel – Dobos álláspontja szerint – „az ügyben izgatás, valamint hivatalos hatalommal való visszaélés büntette látszik fennforogni, mégpedig Lipták Mihály volt honvéd őrnaggyal szemben.”⁸¹ E fönti dokumentum tükrében minden bizonnyal téves volt a június 25-i nyomozást elrendelő határozatban közölt március 21-i ügyészségi hivatalos följegyzésre utaló dátum, és szinte biztosra vehető, hogy a nyomozást a Dobos-féle március 26-i átirat nyomán indította meg a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. Persze, ez a pontosítás sem ad magyarázatot arra, miért csak június 25-én rendelték el hivatalosan a nyomozást, különösen annak fényében, hogy Lipták ügyében – igaz, Dobos beadványához képest két és fél hónappal később, ellenben a nyomozást elrendelő határozatot fél hónappal megelőzve – június 7-én két tanúkihallgatást is lefolytattak. A makói rendőrség két, a forradalom idején még aktív, a kihallgatásukat megelőzően viszont már elbocsátott tisztjét, Kardos Mihály volt nyomozó hadnagyot és Papp József hadnagyot, a makói kapitányság egykori közrendvédelmi parancsnokát hallgatták ki Lipták makói ténykedése ügyében.⁸² Minden bizonnyal

az ő vallomásuk nyomán rögzítette a június 25-én kiállított nyomozást elrendelő parancs, hogy „a BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság rendelkezik olyan anyagokkal, melyek Lipták Mihály bűnös tevékenységét bizonyítják”⁸³, s ez alapozta meg azt, hogy a nyomozást elrendelő parancsral egy időben már a Lipták előzetes letartóztatásának elrendeléséről szóló parancsot is kibocsátottak.⁸⁴ E határozat alapján vették őrizetbe másnap, június 26-án Liptákot Eperjesen, és folytattak ottani lakásában házkutatást még aznap este, melynek során egyébiránt semmilyen érdemi terhelő adatot nem találtak, melyet később bizonyítékként felhasználhattak volna vele szemben.⁸⁵

Habár 1957. június vége óta őrizetben volt, érdemi nyomozati cselekmény ügyében – legalábbis a megmaradt vizsgálati jegyzőkönyvek ezt támasztják alá – augusztus elejéig nem történt. E két időpont között mindössze Siklósi Ernő százados, a Csongrád Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság 1956-os forradalmi katonai tanácsának tagját hallgatták ki június 30-án. Ezen kívül július 19-én Tihanyi József r. nyomozó őrnagy, a megyei rendőrfőkapitányság politikai nyomozó osztálya vezetője és Oskó Lajos r. nyomozó százados, a vizsgálati alosztály vezetőjének aláírásával készült egy összefoglaló jelentés, amely – további, az ügyben esetleg érintett szereplők azonosítása mellett – rögzítette: Lipták mint a makói forradalmi bizottság tagja (!) adott utasítást Papp József hadnagynak a makói ávosok letartóztatására és az ügyészek lefegyverzésére.⁸⁶ Mindazonáltal feltűnő, hogy sem ezt a rendőrségi összefoglaló jelentést, sem pedig az addig kikérdezett Kardos Mihály, Papp József és Siklósi Ernő tanúkihallgatási jegyzőkönyveit nem csatolták az ügyészség, majd a bíróság elé tárt vizsgálati anyaghoz. Míg Kardost és Pappot

83 HIM HL XI. 26. B. I. 431/1957. 1957. június 25-i határozat a nyomozás elrendeléséről.

84 HIM HL XI. 26. B. I. 431/1957. 1957. június 25-i határozat az előzetes letartóztatásról és házkutatásról.

85 HIM HL XI. 26. B. I. 431/1957. 1957. június 26-i házkutatási jegyzőkönyv.

86 ÁBTL 3.1.9. V-142413. Siklósi Ernő 1957. június 30-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve; 1957. július 19-i összefoglaló jelentés Lipták Mihály volt honvéd őrnagy ügyében.

81 ÁBTL 3.1.9. V-142413. Dobos Ferenc megyei ügyész-helyettes 1956. március 26-i átirata.

82 ÁBTL 3.1.9. V-142413. Kardos Mihály és Papp József 1957. június 7-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei.

augusztus 6-án újból kihallgatták, Siklósi kihallgatását ebben az ügyben a későbbiekben már nem tartották szükségesnek, s nem tett tanúvallomást Lipták 1958. február 4-i és 28-i szegedi bírósági tárgyalásán sem, ahol viszont a szabályszerű idézés ellenére ismeretlen okból egyik alkalommal sem jelent meg⁸⁷, s a bíróság nem látta indokoltnak az előállítását.

Az előzetes letartóztatásba helyezett Lipták első kihallgatására (már amit jegyzőkönyveztek) az őrizetbe vételét követő bő egy hónappal később, augusztus 2-án került sor.⁸⁸ Viszont ekkortól fölgyorsult a folyamat, e naptól kezdve megkezdődtek ügyében a tanúkihallgatások is. Az ügyben kihallgatták – a forradalom idején betöltött szerepük fölűntetésével – Kendi Józsefet, az 1956. november 2-án Makón intézkedő szegedi „Egyetemi tizenhármak” vezetőjét, Simon Józsefet, a városi nemzeti bizottság titkárát, Kardos Mihály rendőrségi nyomozót, Pusztai György járási ügyészségi nyomozót, Török István járási ügyészt, Papp József rendőr hadnagyot, a makói rendőrkapitányság vezetőjének közrendvédelmi helyettesét és Varga István főhadnagyot, a Csongrád Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság Forradalmi Katonai Tanácsa elnökét. Ehhez az aktához csatolták Fazekas Lajos makói rendőrkapitány vallomását, amelyet még 1957. január 29-én vettek föl az 1956. novemberi fegyverosztással kapcsolatban folytatott vizsgálat során. Liptákot mindazonáltal az ügy ekkori rendőrségi vizsgálati szakaszában a továbbiakban nem hallgatták ki, csupán a terheltként való felelősségre vonási határozatról tájékoztatták, illetve betekintésre átadták neki a nyomozás anyagait. A vizsgálat ekkori szakaszát igen gyorsan lezárták, az első kihallgatást követően alig tíz nap elteltével, augusztus 12-én már ki is állították a nyomozás befejezéséről szóló határozatot, amely szó szerint megerősítette a nyomozást elrendelő június 25-i

87 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Kardos Mihály és Papp József 1957. augusztus 6-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei; A Szegedi Katonai Bíróság 1958. február 4-i és 28-i tárgyalási jegyzőkönyvei.

88 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály 1957. augusztus 2-i kihallgatási jegyzőkönyve.

határozat indoklásában foglalt cselekményeket.⁸⁹ Az ügy ezzel átkerült a Szegedi Katonai Ügyészségre. Liptákot, aki addig a megyei rendőrfőkapitányság fogdájában volt, ezzel párhuzamosan vitték át a Szegedi Országos és Megyei Börtönbe, azaz a Csillagbörtönbe.⁹⁰

Az ügyészi szakban a Lipták-ügy referense Hanuska Sándor százados, katonai ügyész volt, aki nyilvánvalóan azzal szembesült, hogy a rendőrségi nyomozati anyagok elégtelenek, felszínesek, kellő alapaossággal nem járták körül Liptáknak a forradalom (olvasatában ellenforradalom) idején Hódmezővásárhelyen és Makón folytatott cselekedeteit, ezért a vizsgálati dosszié átvételét követően szinte azonnal, augusztus 15-től további tanúkihallgatásokat rendelt el. Ezekre a tanúkihallgatásokra augusztus 22-én és az azt követő napon került sor. Hanuska ennek kapcsán Lipták hódmezővásárhelyi ténykedését illetően Bán László őrnagyot, Rozsnyai Mihály iskolaigazgatót, Rozsnyai Mihályné könyvtárost, Tóth István tanárt és Szabó János volt személyügyi tisztet, míg a makói történelem föltárása érdekében Bónus Pál pártmunkást, Fazekas Lajos volt rendőrkapitányt és Feketü István főhadnagyot, a makói kiegészítő parancsnokság vezetőjét hallgatta ki. Az ügyészségi vizsgálat során tanúként kihallgatott személyek esetében feltűnő, hogy szinte kivétel nélkül mindannyian a korábbi kommunista állampárt, az MDP káderei (pártbizottsági tagok vagy alkalmazottak) voltak, ugyanakkor Fazekas és Feketü a forradalom alatti – az ügy szempontjából megkerülhetetlen – funkciójuk alapján kerültek tanúkihallgatásra, azonban az általuk akkor betöltött funkcióik is egyértelműen a párt iránti elkötelezettséget föltételező beosztások voltak. Lipták esetében tehát e tekintetben elfogulatlan tekinthető tanút Hanuska százados nem hallgatott meg.

Van még egy szempont, amit az ügy ekkori állása kapcsán érintenem kell. Lipták ellen ugyanis a nyomozás két szálon indult el. Egyrészt az 1956.

89 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. augusztus 12-i határozat a nyomozás befejezéséről.

90 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Országos és Megyei Börtön 1957. augusztus 13-i befogadó jegye.

november 2–3-i makói ténykedésének föltárása képezte vizsgálat tárgyát, ennek nyomozati anyagáról ejttem szót a fentiekben. Másrészt ezzel párhuzamosan vizsgálták a hódmezővásárhelyi forradalmi katonai tanács által november 1–2-án elrendelt mozgósítás körülményeit, és ebben Lipták, továbbá Varga István főhadnagy, a megyei kiegészítő parancsnokságon 1956. október 31-én megválasztott forradalmi katonai tanács vezetője szerepét és felelősségét. E tekintetben a nyomozás Lipták és Varga esetében párhuzamosan, egy ügyszám alatt folyt. Miután bebizonyosodott, hogy Lipták – éppen makói tartózkodása miatt – nem lehetett tevékeny közreműködője a hódmezővásárhelyi mozgósítás végrehajtásának, 1957. augusztus 26-án a Szegedi Katonai Ügyészség úgy határozott, hogy az ellene folyó eljárástól elkülöníti Varga főhadnagy ügyét, és azt a hódmezővásárhelyi forradalmi katonai tanács tagjai ellen folyó büntetőüggyel (a dr. Kertész Dezső és társai elleni B. II. 1102/1957. sz. üggyel) egyesíti.⁹¹ Ez azt jelentette, hogy Lipták teljes egészében mentesült a hódmezővásárhelyi mozgósítás kapcsán történő felelősségre vonás alól, így az eljárás további részében már csak a makói eseményekben játszott szerepe képezte a vizsgálat tárgyát.

Az ügyészségi tanúkihallgatásokat követően, 1957. augusztus 14-én folytatták le Lipták Mihály terhelti kihallgatását, melynek során minden – a későbbi vádiratban foglalt és a terhére rótt – cselekmény elkövetését visszautasította, így a hódmezővásárhelyi mozgósítással kapcsolatos gyanúsítást éppúgy (ezt a vádat, mint fentebb jeleztem, valóban ejtették is vele szemben), mind a makói intézkedései miatti vádakot, melyek a katonai ügyészség szerint kimerítették a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel” büntetőjogi tényállását. Lipták azzal védekezett, hogy ő csak rendteremtési céllal érkezett Makóra, és ottani tevékenysége kizárólag ezzel a feladattal állt összefüggésben.⁹²

91 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1957. augusztus 26-i határozat a bűnügyek elkülönítéséről.

92 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály 1957. augusztus 14-i kihallgatási jegyzőkönyve.

Mivel Lipták érvelését az ügyet kézben tartó, és a kihallgatását is végző Hanuska Sándor nem fogadta el, szeptember 7-én így beterjesztette a vádiratot, amely – kizárólag a fölvelt tanúvallomásokra alapozva – megállapította, hogy habár Lipták 1956. október 23. és november 2. között „kisebb-nagyobb hiányosságokkal a feladatát jól látta el”, illetve „Magatartásával a népidemokratikus rendszer mellett állott”, november 2-án, amikor a nemzetőrség ottani szervezése során adódó problémák megoldása miatt Makóra érkezett, ott „ismeretlen okoknál fogva az ellenforradalom mellé állt.” A vádirat terhére róttá az éppen akkor Makón tartózkodó Kendi József vezette szegedi „Egyetemi tizenhármakkal” való együttműködését, a Kendiek által őrizetbe vett pártfunkcionáriusokkal kapcsolatos környezettanulmányok elkészíttetését, a makói államvédelmi tisztek őrizetbe vételére és a járási ügyészek önvédelmi fegyvereinek begyűjtésére kiadott utasítását, tehát azokat a cselekedeteket, melyeket korábban már részletesebben is érintettem.

A vádirat, amely a BHÖ (azaz a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása) 1. pont /2/ bekezdésben foglalt népi demokratikus államrend elleni szervezkedésben való részvételt jelölte meg a büntett minősítéseként, az alábbiak szerint foglalta össze a Lipták terhére rótt cselekményeket. „1956. november 2-ről 3-ig Makón, mint a város katonai parancsnoka, intézkedéseket tett államvédelmi tisztek letartóztatására, az ügyészek lefegyverzésére, hozzájárult pártfunkcionáriusok őrizetbe vételéhez, illetve azokról környezettanulmányokat végeztetett, a rendőrségen [és] a diákság körében ellenforradalmi tanácsok megválasztására bujtogatott.”⁹³ Mint látható, ebben az 1957. szeptember 7-én beterjesztett vádiratban még nyoma sincs annak, hogy Lipták a szovjet beavatkozás elleni helyi védelem megszervezése érdekében folytatott volna előkészületeket, ami egyébként megfelelt a valóságnak, és ami utóbb vádként valóban meg is jelent az eljárás később-

93 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 7-i vádirat.

bi szakaszában. Ekkor azonban a vádhatóság még nem tárt föl erre vonatkozó adatokat.

A SZEGEDI KATONAI BÍRÓSÁG ÉS A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG KATONAI KOLLÉGIUMA JÁTSZMÁJA

A vádirat betérjesztését követő harmadik napon, tehát igen gyorsan, összeült a Szegedi Katonai Bíróság dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy vezette tanácsa (a két katonai ülnök Ozsgyán Mihály hadnagy és Tóth Péter Pál hadnagy voltak), hogy előkészítő ülésen tárgyaljon arról, elfogadja-e a vádiratot és elrendeli-e a bűnügyi letárgyalását. Mivel ennek formai akadályja nem volt, továbbá a katonai bíróság azt is megállapította, hogy „a vádlott terhére rótt cselekmény a bűnügyi iratok alapján bűncselekménynek látszik, és a vád megalapozásához szükséges bizonyítékok rendelkezésre állnak, ezért újbabak beszerzésére nincs szükség”,⁹⁴ Lipták ügye így készen állt a tárgyalásra.

A terhelt bűnügyében tartott bírósági tárgyalásra – amelyet egyébként nyilvános ülésként tartottak – szintén gyorsan, szeptember 26-án sort kerítettek. A tárgyalást és az előkészítő ülést is vezető dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy vezette, a katonai ülnökök személyében viszont változást eszközöltek: a tárgyaláson e minőségben Rekeczki Károly őrnagy és Balogh Mihály őrnagy vettek részt, amely változtatás éppúgy szólt Lipták korábbi katonai rendfokozatának, mint az ügy kiemelt jelentőségének. A vádat a vizsgálatot ügyészi szakban addig is kézben tartó Hanuska Sándor katonai ügyész képviselte, míg vádlott védelmét dr. Szűcs Ferenc szegedi ügyvéd látta el. A tárgyalás részletesebb ismertetésétől eltekintek, ugyanis a terhelt és a tanúk vallomásai nem hoztak felszínre korábban nem ismert, illetve általam főntebb nem tárgyalt új információit, gyakorlatilag ugyanazt mondták el, amit a vizsgálati szakaszban már rögzítettek. Egyedül Bán László őrnagy módosított korábbi vallomásán, itt és ekkor kedvezőbb színben tüntetve föl Liptákot, mint azt a rendőrségi

nyomozás során tette. Maga a tárgyalás, az akkori hatályos törvényeknek megfelelő formában zajlott le. A tanácsvezető bíró kérdései a vádiratban foglalt tényállás föltárására irányultak, a vádlott és ügyvédje reflektálhatott az elhangzottakra, tehát manipulációra a tárgyalás folyamán nem került sor, nyilván erre nem is volt szükség, a tanúk korábról már jól ismert vallomásai nagy meglepetést nem okoztak. Mindenesetre a reggel 8 óra 20 perckor kezdődő, és a vádlotton kívül 16 tanú meghallgatásával járó tárgyalást a bíró már 12 óra 55 perckor lezárta akként, hogy a már jó előre elkészített ítélet fölolvasására is sor került. Ily módon a dr. Mátyás Ferenc vezette katonai tanács valójában sem a vádlott, sem a tanúk vallomására, sem pedig a védő érvelésére nem volt kíváncsi. Joggal feltételezhető, hogy az ítélet már a tárgyalás megkezdését megelőzően kihirdetésre készen állt.⁹⁵

A dr. Mátyás Ferenc hadbíró őrnagy által a tárgyalás végén fölolvasott ítélet teljes egészében magáévá tette a vádiratban körvonalazott és Lipták terhére rótt cselekménysort, bár annál nyilvánvalóan alaposabban, és részletesebben fejtette ki, és értékelte azokat az ítélet indokoló részében. „Terhelt ezen magatartását a katonai bíróság akként értékelte – vonta meg a konklúziót az elsőbírói ítélet –, hogy nevezett feltétlen, bár kezdetben csak sodródottan, de ténylegesen belekerült, részt vett az országszerte népi demokráciánk ellen folyó szervezkedésben, ezen belül konstruktíve tevélegesen is ellenforradalmi intézkedéseket tett, közreműködött a néphatalom ellen, egyes alapintézmények, szervek elleni akcióban, miáltal a rendelkező részben írt büntetést megvalósította. Terhelt cselekménye igen jelentős, mert nevezett, akit a népi demokrácia felemelt, magas rendfokozatba és beosztásba helyezett, nem átalott a legelső adandó alkalommal egyéni érvényesülésének céljából népi demokráciánk ellenségeinek oldalára állni.” Nyilván ez utóbbi szempont súlyosbító körülményként került föl vele kapcsolatban, melyet csak kevésbé kompenzált, hogy a november 2-át megelőző ténykedése a kommunista rendszer

94 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az 1957. szeptember 10-i előkészítő ülésnek a jegyzőkönyve.

95 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1957. szeptember 26-i tárgyalási jegyzőkönyve.

melletti kiállását bizonyította, miként az is, hogy „a munkás-paraszt kormány megalakulása után beszüntette nyílt ellenséges tevékenységét.” Mindezt egybevetve a katonai bíróság úgy ítélte meg, hogy Lipták cselekménye kimerítette a BHÖ 1. pont /2/ bekezdésben foglalt „népi demokratikus államrend elleni szervezkedésben” való részvétel büntetnének tényállását, ugyanakkor elégségesnek érezte, hogy a törvényi minimum (ez 5 év volt) alatti büntetést rójon ki rá, ezért Liptákot 4 év börtönre mint főbüntetésre, és egyes állampolgári jogai gyakorlásától 3 évre történő fölfüggesztésére, emellett vagyona egynegyed részének elkobzására ítélte.⁹⁶ Noha az elsőfokú bírósági ítélet nem volt jogerős, mivel az elítélt és védője megfellebbezte azt, őt 1957. október 15-én a szegedi Csillagbörtönből mégis a márianosztrai börtönbe szállították át, hogy megkezdje büntetése letöltését.⁹⁷

Lipták föllebbezési kérelme, amelyet védője, dr. Szűcs Ferenc ügyvéd készített és terjesztett be, elsősorban a tanúk egy részének érdekeltségére és elfogultságára, illetve a vallomások ellentmondásosságára hivatkozással támadta meg a Szegedi Katonai Bíróság ítéletét. Valóban, Liptákék pontosan érzékelték (amit a bíróság nem tartott fontosnak vizsgálni), hogy a vád tanúi között többen is „megtévedtek” a forradalom alatt, ezért a maguk mentése miatt érdekükben állt, hogy a döntési felelősséget teljes egészében áttolják Liptákra, s elbújhassanak a mögé, hogy csakis parancsot teljesítettek, illetve kényszerből cselekedtek. Kifogásolták azt is, hogy a bíróság számos megállapítása csupán föltételezésen alapult, azokat érdemi bizonyítékokkal nem támasztották alá. Természetesen érveltek azzal is, hogy Lipták makói cselekedetei nem irányultak a hatalom átvételére, miként az a vádiratban és az ítéletben szerepelt, és persze azzal is, hogy a hódmezővásárhelyi őrnagy a makói tartózkodása alatt éppúgy, miként a megyeszékhelyen, hú maradt a kommunista eszményekhez.⁹⁸

96 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság B. I. 364/2957. sz. ítélete.

97 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1957. október 15-i értesítés a nem jogerős elítélt átszállításáról.

98 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály dátum nélküli föllebbezése a Legfelsőbb Bírósághoz.

A föllebbezés nyomán a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1957. november 20-án tartotta meg tárgyalását. Az ülést tanácsvezetőként dr. Szimler János hadbíró alezredes vezette, mellette dr. Karikó Sándor hadbíró őrnagy, mint előadó ítélelbíró, és dr. Szijártó Károly hadbíró őrnagy vett részt a tárgyaláson, míg a vádat dr. Valachi László alezredes, a katonai főügyész helyettese képviselte. A tárgyalás – amelyen a katonai ügyész az ítélet fönntartása, míg a védő és Lipták a büntetés mértékének enyhítése érdekében érvelt – nem várt fordulatot vett. A Szimler-tanács ugyanis úgy döntött, hogy az elsőfokú ítéletet hatályon kívül helyezi, és a Szegedi Katonai Bíróságot új eljárás lefolytatására kötelezi. Ezt bíróság azzal indokolta, hogy „a bűnügy nincs kellően felderítve, az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás hiányos. Ezen okból kifolyólag viszont a bűnügyben érdemi döntés nem hozható [...] Az elsőfokú bíróság által megállapított tényállással kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróságnak elsődleges véleménye az, hogy a tényállás egyes részleteiben túlhangsúlyozott, kiszínezett és eltúlzottnak mondható. Ilyen eltúlzásnak, kiszínezésnek tekinthető az a minden alapot nélkülöző megállapítás, hogy a vádlott Makón megjelenve átvette a fegyveres erők vezetését, ott különféle szerveknél nagy határozottsággal intézkedett és a fegyveres hatalom véglegesen a kezébe került. Erre a bűnügyben semmiféle adat nincs. Vádlott mindössze másfél napig tartózkodott Makón, ebből kifolyólag már az idő rövidege folytán sem érhetne volna el azokat az eredményeket, amelyeket a katonai bíróság a fegyveres erőkkel kapcsolatosan megállapított.” A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma szerint az elsőfokú bírósági ítéletben rögzítettekben legföljebb az ávások összeszedésére és az ügyészek önvédelmi fegyvereknek begyűjtésére kiadott parancs róható föl Lipták számlájára, de ezek körülményei sem kerültek megnyugtatóan tisztázásra. Mindezen okok miatt elkerülhetetlen az új eljárás elrendelése, állapította meg a Legfelsőbb Bíróság ítélete, különösen, hogy még a vádlott felmentésének lehetősége is fölmerülhet az elsőfokú ítélet megalapozatlansága miatt. Ugyanakkor az ítélet azt is rögzítette, hogy ha az új elsőfokú eljárás során a vádlott bűnössége

beigazolódna, „akkor sem mutatkozik szükségesnek olyan mértékű szabadságvesztés-büntetés kiszabása, mint amelyet az eljáró katonai bíróság a most hatályon kívül helyezett ítéletben kiszabott, hanem attól jóval enyhébb mértékű, esetleg 3 évi próbaidőre feltételeesen felfüggeszthető büntetés is elegendőnek mutatkozik.”⁹⁹

Mint látható, a Legfelsőbb Bíróság Katonai kollégiuma nem csupán megszüntette az eljárást, és új eljárás indítására kötelezte a Szegedi Katonai Bíróságot, arra hivatkozással, hogy az ítélet megalkotásához lefolytatott eljárás megalapozatlan és elégtelen volt, de még azt is rögzítette, hogy az a konstrukció, amelyet Liptákkal szemben a vádiratba foglaltak, legfőljebb egy föltételes szabadságvesztés ítéleti tényálláshoz elégséges. Mindez természetesen óriási pofon volt mind a szegedi katonai ügyészeknek, mind pedig az első fokon eljáró bíróságnak. Nem véletlen, hogy a megismételt eljárás során mindent bevetettek annak érdekében, hogy elégtételt vegyenek a másodfokon eljáró bíróság ítéletén, és bebizonyítsák, hogy már pedig az ő ítéletük alapos és helytálló volt. A Legfelsőbb Bírósági ítélet mindazonáltal azzal is együtt járt, hogy Liptákokat azonnali hatállyal szabadlábra kellett helyezni, hiszen abban a helyzetben nem volt törvényes ok, amire hivatkozással további fogva tartását indokolni lehetett volna. 1957. november 21-én tehát Lipták Mihály szabadult a Márianosztrai Országos Börtönből, ahol október közepe óta tartották őrizetben.¹⁰⁰

A Legfelsőbb Bíróság ítéletével nyilvánvalóan porig alázott, és vérig sértett dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy, a Szegedi Katonai Bíróság elnöke ettől fogva nem adta ki a kezéből a kezdeményezést, és maga járt el annak érdekében, hogy megalapozottá és meggyőzővé tegye a Lipták bűnösségét megállapító új ítéletét. Sorban gyűjtött be újabb tanúkat, akik a bíróság számára (és az új ítélet számára) meg tudták világítani Lipták azon egykori

makói lépéseit, amelyek egyértelműsítették, hogy azért ment Makóra, hogy ott fegyveres ellenállást szervezzen. Ha ez bizonyítható lett volna ugyanis, akkor ezzel szertefoszlathatta a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának preconcepcióját Lipták ténykedésének egy, legfőljebb felfüggesztett börtönnel sújtandó minősítésével kapcsolatban. Nem véletlen, hogy sorban írta a leveleit különböző intézményekhez, többek között a Makói Gépgyárba is, olyan tanúkat keresve, akik Lipták terhére vallanak akként, hogy ő rendelte el például fegyverek kiosztását a gépgyári munkások között. A bírói konstrukció kapcsán érdekes és tanulságos a gépgyár igazgatójának, Bordács Sándor igazgatónak a válaszelevele, amely jól megvilágítja az akkori tanú kiválasztás szempontrendszerét. Mivel a bíró nyilván „hiteles” és megbízható tanúkat kért, Bordács gépgyár igazgató részben Palázi Miklós személyzeti vezetőt ajánlotta, aki ugyan tagja volt az 1956. október 27-én megalakult első gépgyári munkástanácsnak, de abban valójában a kommunistákat képviselte,¹⁰¹ tehát megfelelő tanú volt, valamint Péterfi Béla mázolót hozta szóba, akivel kapcsolatban viszont megjegyezte, hogy „politikai bűncselekmények miatt elítélt volt”¹⁰², eddig még rehabilitálva nincs, minthogy azonban az ÁVH kötelékébe tartozott, véleményem szerint vallomása elfogadható.¹⁰³ Úgy tűnik, ezzel az érveléssel Mátyás hadbíró is azonosulni tudott, számára az ávos státusz végül is jó ajánlólevélnek bizonyult bármiféle korábbi politikai bűncselekménnyel szemben is, mivel Palázi mellett Péterfit is beidézte tanúként a Lipták elleni per megismételt tárgyalására. Kallós Gábor és Igaz Lajos pártbizottsági tagok személyében hasonlóan „megbízható elvtársakat” ajánlott Mátyás őrnagy figyelmében Glemba Pál, a városi MSZMP bizottság titkára is, aki egyébként azt is rögzítette levelében, hogy nagy felháborodással vették tudomásul a Lipták szabadlábra helyezéséről szóló döntést,¹⁰⁴ ami nyilván csak

99 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály pere. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Katf. II. 719/1957. sz. ítélete.

100 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály pere. Lipták Mihály azonnali szabadlábra helyezése, 1957. nov. 21.

101 A Makói Gépgyár munkástanácsáról lásd Marosvári, i. m. 161–163.

102 Ennek mibenlétéről nem sikerült adatot találnom.

103 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Bordács Sándor igazgató levele, 1958. jan. 4.

104 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Glemba Pál városi

erősítette a hadbíróban, hogy Liptákkal mielőbb le kell számolni. A városi pártbizottság funkcionáriusain kívül tanúskodtak a járási pártbizottság 1956. november 2-án a szegedi „Egyetemi tizenhárom” által őrizetbe vett vezetői, Gervai Miklós és Nagy Károly (a harmadik akkor őrizetbe vett járási pártmunkás, Bónus Pál már az eljárás korábbi szakaszában tett tanúvallomást), valamint a november 3-án letartóztatott ávosok szinte mindegyike, így Lévai Sándor, Vajasdi Károly Tóth Lajos, Tóth János és Imre György is. Rajtuk kívül november 3-án még őrizetbe vették Gillicze János MÁV politikai tisztet, de ő nem tartozott az ÁVH állományához, illetve november 2-án is vettek őrizetbe ávosokat Makón, de Krista Mátyást és Gyömbér Györgyöt nem Lipták utasítására tartóztatták le, ezért őket nem hívták be tanúnak a tárgyalásra. Ugyanakkor nem hívták be Fekete Ferenc ÁVH-s törzsőrmestert sem, akit szintén november 3-án, és Lipták utasítását követően tartóztatták le, tehát az esetleges kritériumoknak ő megfelelt volna. Mellőzésének okát nem ismerem.¹⁰⁵

Az új eljárás során, szemben az előzővel, amikor 16 tanút hallgattak meg, most 36 tanút idéztek be, ami formailag azt jelezte, hogy ezúttal „alapos” tényföltárás előzi meg a majdani ítélelhozatalt.

A megismételt bírósági tárgyalást, melyet dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy oly nagy vehemenciával készített elő, 1958. február 4-én tartották meg. A katonai tanácsot ismét maga Mátyás őrnagy vezette, mellette ülnökként Ács József alezredes, szegedi helyőrségparancsnok és Füzes Oszkár őrnagy, a BM Csongrád Megyei Rendőrőrkapitányság munkatársa vett részt a bíróság munkájában. A vádat változatlanul Hanuska Sándor százados, katonai ügyész képviselte, míg Lipták Mihály védelmét ismét Dr. Szűcs Ferenc látta el. Az új tárgyalás – nyilván a markáns előkészítő munkának köszönhetően – új szempontokat is felszínre hozott, noha azok a tanúk, akik az előző eljárásban is közreműködtek, többé-kevésbé korábbi vallomásuknak megfelelően adták elő a történeteket. Kivétel Bán százados

volt, aki most az előző vallomásához képest terhelőbben nyilatkozott Liptákról.

Az új körülmények részben a Makón szervezett fegyveres ellenállás előkészületeivel függtek össze, amelyekben Liptáknak kezdeményező szerepe volt, másrészt előkerült ekkor egy új, formai szempont is, amely a korábbi vizsgálati periódusban érdemben egyetlenegyszer sem vetődött föl, ti. hogy Lipták őrnagy makói ténykedéseit egyesek (Lévai Sándor, Vajasdi Károly, Imre György,) szerint horthysta uniformisban, mások szerint (Kökény László) horthysta rangjelzéssel hajtotta végre.¹⁰⁶ Azt, hogy Lipták horthysta egyenruhában jelent meg Makón, e tárgyalási napon kizárólag három volt ÁVH-s tiszt, Lévai, Vajasdi és Imre vallotta (akik nyilvánvalóan összebeszéltek), ezt megelőzően csupán Siklósi Ernő százados, a megyei kiegészítő parancsnokság tisztje 1957. június 30-án tett vallomásában olvasható erről, de mivel maga ezt nem látta, nyugodtan tekinthető egyfajta utólagos konfabulációnak, amelyet alátámaszt az is, hogy az első bírósági eljárás során ezt az egyébként terhelő körülményt nem rótták Lipták terhére.¹⁰⁷ Ennek nyomán szinte biztosra veszem, hogy ez az „egyenruhás történet” a Lipták tudatos lejárátását célzó provokáció volt, és a célja arra irányult, hogy minél negatívabb képet fessenek róla a bíróság előtt, hiszen okkal gyűlölhették őt az általa kiadott 1956. november 2-i őrizetbe vételi utasítás miatt (amelyet másnap hajtottak végre a makói rendőrök és nemzetőrök). A folytatólagos tárgyaláson – nyilvánvalóan Lévaiék e tárgyban tett vallomásának ismeretében – már többen előálltak ezzel a verzióval, így Dékány Mihály vagy Kökény László is, akik mindketten az ominózus időben a makói rendőrkapitányság munkatársai, és mint ilyenek, akkor a makói rendőrkapitányság állományába tartozó, s főntebb nevesített ávos tisztek közvetlen munkatársai voltak, és rendőrségi elbocsátásuk miatt ők is érdekeltek voltak Lipták lejárátásban. Mindazonáltal a hódmezővásárhelyi Szabó Gáspár

¹⁰⁶ HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1958. február 4-i tárgyalási jegyzőkönyve.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142413, Siklósi Ernő 1957. június 30-i kihallgatási jegyzőkönyve.

MSZMP VB-titkár levele, 1958. jan. 3.

¹⁰⁵ Az ávosok őrizetbe vételéről lásd Marosvári, i. m. 65–69. és 80–81.

őrnagy, a Csongrád Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság volt párttitkára, akit Feketü főhadnagy menesztését követően vezényeltek Makóra az itteni kiegészítő parancsnokság vezetésére, már egyenesen azt vallotta, hogy Lipták Mihály Hódmezővásárhelyen (miután megjelent egy cikk a Vásárhelyi Nemzeti Újságban, amely arról szólt, hogy el kell távolítani a városi honvéd kiegészítő parancsnokság állományából a sztálinistákat és a „farkasmihályokat”), „az elsőként az egész városban [tehát Hódmezővásárhelyen – M. A.] régi horthysta rendfokozattal ellátott egyenruhában járt, Bocskay-sapkával, holott az erre vonatkozó H[onvédelmi] M[iniszteriumi] parancs csak november 9-én jött meg. Ő azonban ezt jóval megelőzte.”¹⁰⁸ Tekintettel arra, hogy a Hódmezővásárhelyi Városi Honvéd Kiegészítő Parancsnokság Forradalmi Katonai Tanácsa közleménye, amelyre Szabó hivatkozott, a Vásárhelyi Nemzeti Újság 1956. november 1-i számának címlapján jelent meg, Szabó vallomása azt föltételezné, hogy Lipták már legalább ezen a napon, ha nem korábban horthysta egyenruhában sétálgatott a hódmezővásárhelyi korzón, amit semmilyen forrás nem erősít meg, sőt bírósági ítélet is alátámasztotta, hogy Lipták november 2. előtt még kiállt a kommunista hatalom mellett. Ennek ismeretében aligha lehet kérdéses, hogy milyen célt szolgált Szabó Gáspár és vele együtt a volt ávós és rendőri állományi tagok tanúvallomása Lipták perében.

Ezt a „horthy-uniformisos” dolgot nyilvánvalóan az elítélhetősége alátámasztása érdekében kellett kitalálni. Ezt sejteti az is, hogy február 4-én a tárgyalás megkezdése után kis idővel a bíróság fölfüggesztette munkáját, és további „nyomozati cselekményeket” írt elő, az addig szabadlábban lévő Liptákot pedig ismételen őrizetbe vették, mivel értékelésük szerint „a per eddigi adatai alapján is, bűnössége már oly mértékben beigazolódott, hogy a várható büntetés súlyánál fogva szökésétől tartani lehet”.¹⁰⁹

108 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1958. február 28-i tárgyalási jegyzőkönyve.

109 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1958. február 4-i határozat Lipták Mihály előzetes letartóztatásba helyezéséről.

A február 4-én megszakított tárgyalás folytatólagos ülését az akkor elrendelt pótnyomozás lezárultát követően, 28-ra hívta össze a tanács elnöke. Ekkor további 16 tanút hallgattak meg, bár voltak közöttük olyanok is, akiket ugyan február 4-re idéztek be, de akkor nem jelentek meg. A vizsgálat eme szakaszában már olyan szereplőket is beidézték, akik az október–novemberi napokban frekvenciát forradalmi funkcióban voltak, így Zombori Lajost, a makói nemzeti bizottság elnökét, Kiss Ernő alelnököt, dr. Tóth Ferencet, a gépgyári munkástanács elnökét, vagy Jeszenszky Dezsőt, a gépgyári nemzetőrök vezetőjét. Az ő meghallgatásukra Lipták vezetői ténykedésének megítélése, illetve a fegyveres védelem megszervezése ügyében folytatott tevékenysége kapcsán került sor, de egykori – a forradalom után elbocsátott – rendőrtiltsztek (Dékány Mihály, Kökény László) tanúvallomásaival kívánták megvilágítani Liptáknak a rendőrségi forradalmi bizottság létrejöttében betöltött kezdeményező szerepét.¹¹⁰

Összességében a megismételt eljárás fókuszában annak alátámasztása állt, hogy – szemben a Legfelsőbb Bíróság korábbi, új eljárást elrendelő határozatában foglalt ténymegállapítással – Lipták mégis csak képes volt másfél napos makói tartózkodása alatt átvenni a város fegyveres szervei fölötti irányítást, és e két nap alatt minden lényeges, elsősorban a város katonai védelmének megerősítése érdekében meghozott vagy kezdeményezett döntést az ő utasítására, de legalábbis az ő jóváhagyásával született meg.

Ahogy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma által megismételtetett 1957. szeptember 27-i első bírósági tárgyalás időpontjára, úgy a mostani eljárás második tárgyalási napjára is valószínűleg készen állt az ítélet, amelyet Lipták ügyében természetesen formálisan csak a tárgyalás végeztével hozott meg a Szegedi Katonai Bíróság dr. Mátyás Miklós hadbíró őrnagy vezette tanácsa. Aligha befolyásolták tehát az abban foglaltakat az új tárgyalási nap tanúvallomásai. Ugyanakkor az ítéletet nyilvánvalóan válasz volt a legfelsőbb bírósági

110 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1958. február 28-i tárgyalási jegyzőkönyve.

verdiktre, amit mi sem bizonyít jobban, mint maga a kirótt büntetési tétel, amely minden elemében megegyezett a korábbival, Liptákot tehát „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel” vádjával főbüntetesként újfent négy év börtönbüntetésre, mellékbüntetesként pedig három évi állampolgári jogok gyakorlásától való eltiltásra és vagyona egynegyed részének elkobzására ítélték.

Mátyás hadbíró őrnagynak mindez bizonyosan presztízskérdést jelentett, és talán a tárgyalás tanúvallomásai, és e vallomások nyomán az ítélet megkonstruálása komoly elégtételt jelentett számára, hiszen – úgymond – bebizonyíthatta, hogy neki már az első fokon is igaza volt. Persze az új eljárás felszínre hozott új szempontokat és új érveket, melyek – álláspontja szerint – erősíthették a kirótt büntetési tétel jogszerűségét és indokoltságát. Ezt látszanak alátámasztani az új ítélet azon kitételei, melyek szerint „még határozottabban megdőlt” a vádlott védekezése és „még élesebben bontakozott ki bűnössége”, vagy hogy „a bíróság még határozottabban megállapította, a nagyszámú tanúk terhelő vallomása alapján, hogy nevezett Makón egyáltalán nem a nemzetőrség jobboldali elemektől való megtisztításában tevékenykedett, hanem az ellenforradalom érdekében és a szovjet csapatokkal szembeni ellenállás céljaira is új honvédséget és forradalmi fegyveres erőt szervezett. Ennek érdekében a forradalmi ifjúsággal és a gépgyárral is felvette a kapcsolatot”, továbbá, hogy „A katonai ügyész a tárgyaláson az első ítéletben megállapított büntetés mértékénél súlyosabb büntetést látott szükségesnek, mivel a tárgyalás anyaga alapján kétségtávolú az *első tárgyalás kérésein túlmenően is fény derült vádlott bűnösségére és új cselekvések is bizonyítva lettek*. Nevezetesen a nemzetőrség megtisztítása helyett az új fegyveres erő szervezésének ténye, valamint *még határozottabban bebizonyosodott* az államvédelmi hatóságok tagjai letartóztatásának elrendelése is.” [Saját kiemelések – M. A.]¹¹¹ A fentiek nyomán döntött úgy a Szegedi Katonai Bíróság, hogy fenntartja az eredeti ítélete büntetési tételét, és vissza-

111 l. h.

utasítja a Legfelsőbb Bíróság esetleges enyhítésre vonatkozó korábbi észrevételét.

Az ítélet indoklása ezzel összefüggésben – talán árnyalatnyi, de mégis észrevehető gúnyjal – leszögezte: „nem oszthatta a bíróság a Legfelsőbb Bíróság azon iránymutatását, miszerint a vádlott bűnösségének megállapítása esetén kisebb súlyú büntetés kiszabása is elegendő lenne. Ugyanis a jelen tárgyaláson az eredeti tényállás mértékén túlmenő bűnösségi körülmények is felmerültek, így tehát az iránymutatás teljesítése nem látszott feltétlen szükségesnek és az semmi esetre sem indokolt.”¹¹² Mint hamarosan kiderült, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma erről megint csak egészen másként vélekedett. Miután az ítélet kihirdetését követően a katonai ügyész súlyosbításért, a vádlott és védője pedig enyhítésért jelentett be föllebbezést, az ítélet megint nem emelkedett jogerőre, így a jogerős ítélet meghozatala ismét csak a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumára várt.

Az ügy 1958. május 21-én került újra a dr. Szimler János hadbíró alezredes vezette katonai bíróság elé. A tanácsban az előadó bíró a korábbival egyezően dr. Karikó Sándor hadbíró őrnagy volt, változás csupán a katonai bíróság harmadik tagjának személyében volt, az új tag dr. Gábor József hadbíró őrnagy lett. A vádat a katonai főügyész helyett eljárva dr. Simonfi Albert alezredes képviselte, aki a tárgyalás elején azonnal vissza is vonta a szegedi katonai ügyész súlyosbítás iránti kérelmét azzal, hogy „Vádlottnak vannak pozitív megnyilvánulásai is. Pozitív megnyilvánulásai megvizsgálásával kérem kiszabni a büntetést”. A katonai főügyész képviselője ezzel megadta az új tárgyalás alaphangját, ami előrevetítette, hogy egyéb szempontok is mérlegelésre kerülhetnek majd Lipták ügyében, szemben a Szegedi Katonai Bíróság előtt zajló elsőfokú tárgyalás során tapasztalható ítélezés tendenciózusságával. Ezt kívánta elősegíteni dr. Szűcs Ferenc védő is, aki többek között kérte, hogy a bíróság vegye figyelembe, Lipták „1945 óta ennek a rendszernek harcos tagja, ha voltak is 1956 októberében [sic! valójában november első napjaiban – M. A.] hibái, nem lehet őt a rendszer tudatos

112 l. h.

ellenségének nyilvánítani." Egyebek mellett erre tekintettel is enyhe büntetés kiszabását kérte. Ehhez csatlakozott Lipták Mihály is, aki az utolsó szó jogán kijelentette: „Azt kérem figyelembe venni, hogy semmi érdekem nem fűződhetett ahhoz, hogy a rendszer megdőljön.”¹¹³

Úgy tűnik, Lipták és védője föllebbezése sikeresen vezetett, a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiuma ugyanis 1958. május 21-én meghozott ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét teljes egészében fölülbírálta, és arra a megállapításra jutott, hogy noha a tényállást alapvetően helyesen tárták föl és állapították meg, ugyanakkor „a tényállás egyes részletei vonatkozásában téves álláspontra helyezkedett a katonai bíróság, amikor a vádlott egyes részcselekményeit bűncselekményként értékelte.” A Legfelsőbb Bíróság egyértelműen Lipták terhére róttá három ÁVH-s tiszt letartóztatásában és az ügyészek fegyvereinek bevonásában játszott szerepét, azonban úgy ítélte meg, hogy amikor Lipták a gépgyárban a nemzetőrséget szervezte, akkor a célja nem az ellenállás szervezése, hanem éppen-séggel a nemzetőrség megbízható munkásokkal való felöltése volt az oda „befurakodó” „kulákokkal” és jobboldali személyekkel szemben. Szintén Lipták javára írták a Fazekas Lajos rendőrkapitány melletti kiállítását, akit a rendőrségi forradalmi bizottság 1956. november 2-i alakuló ülésén saját beosztottai váltottak le vezetői tisztéből addigi kétkulacsossága miatt. Mivel másnap a városi nemzeti bizottságnál Lipták szót emelt Fazekas érdekében, ezt a Legfelsőbb Bíróság úgy értékelte, hogy „a vádlott Fazekas őrnagynak a rendőrkapitányság vezetésében való megmaradása érdekében tett intézkedése ellentétben állt a helyi ellenforradalmi bizottság intézkedésével és lényegében az ellenforradalom előtti személynek funkciójában való megmaradását igyekezett elősegíteni.”¹¹⁴

Másfél hónappal később, 1958. július 9-én Szimler János hadbíró ugyanezt a minősítést a szintén büntetőeljárás alá vont, és a Szegedi Ka-

tonai Bíróság által a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel vádjával öt év börtönre ítélte Fazekas Lajos makói rendőrkapitány ügyének fölülvizsgálata során a másik érintett szereplő oldaláról is megerősítette azzal, hogy Fazekassal kapcsolatban megállapította: habár „szolgálat alatt súlyos hibákat is követett el, azonban a Legfelsőbb Bíróság ezeket a hibákat nem találta olyan mérvűnek, hogy ebből a vádlott ellenséges beállítottságára következtethetett volna. [...] Az ellenforradalom alatti magatartását nem az ártani akarás jellemezte, hanem úgy igyekezett feladatát ellátni, hogy a lehető legkisebb veszteséggel és az ellenségnek nyújtott kedvezménnyel kezében tudja tartani az irányítást, az események menetét.”, majd később: „a vádlottat a terhére fennmaradó cselekmények elkövetése miatt ellenségnek megbélyegezni nem lehet, mert magatartását ellenséges megnyilvánulások nem jellemzik, az elkövetett hibái pedig abból eredtek, hogy mindvégig kapitányságvezetői funkcióját megtartotta, s igyekezett – néha kisebb kedvezmények adása árán is – az ellenséges elemeket megfékezni, a rendet és a közbiztonságot fenntartani. Éppen ezért a Legfelsőbb Bíróság az ellenforradalmi eseményektől befolyásolt, megkeveredett egyénként kezelte.”¹¹⁵

Lipták tehát a Fazekas melletti kiállításával nem az „ellenforradalmat”, hanem a rend – azaz a kommunista „régirend” – fönttartását szolgálta.¹¹⁶ Mentette mindemellett a Legfelsőbb Bíróság ítélete Liptákot azzal a megállapításával is, hogy habár jelen volt Makón olyan megbeszélésen, ahol egy nagyobb létszámú fegyveres csoport fölállításáról volt szó, „ezt megakadályozni módjában nem is állott volna, hiszen egymagában küldték Hódmezővásárhelyről Makóra, és nyilván ilyen körülmények között eredményesen nem is tudott volna fellépni ezekkel a törekvésekkel szemben.” Összességében a másodbírói ítélet azt a konklúziót vonta le Lipták

113 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1958. május 21-i fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyve.

114 I. h.

115 ÁBTL 3.1.9. V-145872. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1958. július 9-i ítélete.

116 Fazekas Lajos rendőrkapitány forradalom előtti és alatti szerepével kapcsolatban lásd részletesen Marosvári, i. m. 32–82.

makói ténykedését illetően, hogy „a vádlott bűnösségi foka jóval kisebb, mint ahogy azt a katonai bíróság értékelte”, továbbá hogy „a vádlott az ellenforradalom legzavarosabb napjaiban az akkor országszerte tapasztalható ellenforradalmi hatás alá került, megtévedt, és ennek során elkövette azokat a cselekményeket, amelyeket bűncselekménynek kell tekinteni, azonban személyének ellenforradalmi beállítottságára következtetést levonni nem lehet.” Mindennek eredményeként a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma érdemben megváltoztatva a Szegedi Katonai Bíróság ítéletét, Liptákot egy év börtönre, ugyanakkor az 1957. április elsején leszerelt őrnagyot lefokozásra, mint mellékbüntetésre ítélte, mert „nem mutatkozik a vádlott a továbbiakban érdemesnek arra, hogy tisztí rendfokozattal rendelkezzen.”¹¹⁷

LIPTÁK MIHÁLY ÉS PERÉNEK UTÓÉLETE

A Legfelsőbb Bíróság ítélethozatalát követően Liptákot, aki azt megelőzően mindösszesen nyolc és fél hónapot töltött előzetesben (1957. június 26-tól november 21-ig, illetve 1958. február 4-től május 22-ig), május 23-án szabadlábra helyezték azzal az indoklással, hogy „börtönbüntetése végrehajtása bizonyos ideig függőben van tartva.”¹¹⁸ A börtönbe viszont később sem kellett bevonulnia, néhány hónappal később ugyanis hátralévő büntetését az Elnöki Tanács 1958. november 3-án kelt E.T. 5-3/21/1958. számú határozatával kegyelemből három évi próbaidőre föl függesztette.¹¹⁹ Hogy a függőben tartási döntés mögött milyen ok vagy szándék húzódott meg, a bírósági és ügyészségi dossziében nem találni adatot, csupán annak terminusából lehet következtetni arra, hogy maga

Lipták kérhette a hátralévő büntetése letöltésének elhalasztását, s időközben az elnöki tanácsi határozat véglegesen meg is oldotta a halasztási problémáját.

Arra, hogy Lipták miért kérhetett halasztást – ha valóban ő kérte –, arra nézve sem maradt információ. Az viszont tény, hogy a büntetése függőben tartásával párhuzamosan környezettanulmányt készíttettek róla, aminek célja nyilvánvalóan az volt, hogy eldönthessék, méltó-e erre a kedvezményre, ugyanakkor ez megalapozhatta a későbbi elnöki tanácsi kegyelmi határozatot is. Ezt a meglehetősen slendrián fogalmazású, de Lipták szempontjából csöppet sem rosszindulatú környezettanulmányt a BM Szentés Városi és Járási Kapitányság Fábiánsebestyéni Lovas Rendőrőrs tisztese, Páncsics Ferenc rendőr tizedes készítette el. Ebben Liptákról, aki akkor az eperjesi Ifjú Gárda Tsz-ben takarmányosként dolgozott, a következőket állapította meg: „A munkáját a tőle telhetően elvégzi. Lazaságot nem lehet tapasztalni a munkájában, mivel a reá bízott feladatokat elvégzi a munkájában. Általános magatartása: a nevezett személynél észlelhető, hogy passzív tartózkodó. Igyekszik erőltetett barátságos légkört kialakítani a munkatársai között. A politikai magatartásai eléggé vonatottan megy. Általában igyekszik magát távol tartani mindentől, illetve vonakszik.”¹²⁰ Eltekintve a meglehetősen egyszerű – néhol kicsit zavaros – fogalmazástól, a lényeg azért megfogható: Lipták igyekezett mindentől és mindenkitől távol tartani magát, talán elrejtőzni is akart, már amennyire tehetette, hogy ne kerülhessen olyan helyzetbe, amely talán kiprovokálta volna hátralévő büntetése kitöltését. Hogy milyen személyiség volt Lipták Mihály valójában, hogyan gondolkodott akkori helyzetéről, azt sem ez a rendőrségi környezettanulmány, sem perének egyéb dokumentumai alapján nem lehet hitelesen rekonstruálni. Önvédelmi stratégiája, amelyet Páncsics tizedes vázolt, mindenesetre elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy megmeneküljön hátralévő büntetése nyomasztó terhe alól.

120 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1958. augusztus 27-i környezettanulmány.

117 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1958. május 21-i ítélete.

118 MNL CSML XXV. 9c. fond, a Csongrád Megyei Bíróság 1993. november 15-i igazolása Lipták Mihály ítéletének semmisségéről; HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1958. augusztus 1-i átíratra.

119 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az Igazságügyi minisztérium Katonai Főosztálya 1958. november 11-i értesítése a kegyelmi döntésről.

Lipták, a megmaradt információk alapján úgy tűnik, sikeresen visszailleszkedett a „szocializmust építő társadalomba”. Egy 1966-ból származó kegyelmi kérvényben, amelyben mentesíttetni igyekezett magát a büntetett előélethez fűződő joghátrányok alól (munkaköre betöltéséhez erkölcsi bizonyítványra lett volna szüksége), maga írta a következőket: „1958. május 23. napján szabadultam a börtönből, ahol büntetésemet előzetesben töltöttem ki. Kiszabadulásom után azonnal munkába álltam és az eperjesi »Ifjú Gárda« tsz-ben dolgoztam mint fizikai munkás. Közben könyvelői tanfolyamot végeztem munka mellett és a tanfolyam elvégzése után könyvelői beosztásba kerültem. 1962. február 15-től a tömörkényi »Alkotmány« tsz könyvelését vezettem, ahová azért kerültem át, mert a tsz könyvelését rendbe kellett hozni. Ennek a tsz-nek 3 millió forint mérleghiánya volt és azt kellett megszüntetni. 1965. május 1-től a cserebökényi »Népszabadság« tsz-hez kerültem, amely szintén mérleghiányos tsz volt és itt is a könyvelés rendezése miatt helyeztek át. 1966. március 1-től a bokrosi »Kossuth« tsz-nél dolgozom, mint könyvelő. 1963. évben a mérlegképes könyvelői oklevelet is megszereztem. A termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése terén elért eredményeimért 1961. évben a [Szentesi] Járási Tanácstól oklevelet kaptam. A munkámmal mindenütt meg voltak elégedve és éppen azért dolgoztam több munkahelyen, mert a gyenge tsz-ekhez helyeztek át a könyvelés rendezése végett.”¹²¹

Mint a fentiekből is kiderül, Lipták – mai kifejezéssel élve – egyfajta gazdasági válságmenedzserként dolgozott a gyöngye termelőszövetkezetek megsegítése érdekében, amelyekből szép számmal akadt ebben az időben. Reintegrációs stratégiája sikeres volt, újonnan megszerzett könyvelői képzettsége, elhivatottsága és minden bizonnyal szakmai és – akkor már ismét – politikai megbízhatósága nélkülözhetetlenné tette a hasonló erények mindegyikével párhuzamosan rendelkező káderek tekintetében igen csak nagy

hiánnyal küszködő hatalom számára. Mivel tágabb környezetében nem ellenséges elemként tekintettek rá (az elsőbírói ítélettel szemben a legfelsőbb bírósági ítélet sem tartotta annak), a fogaskerekek gyorsan mozgásba lendültek, és a kérelem érkezését követően már második napon kimentek az ilyenkor kötelezően előírt információkérő levelek a különböző illetékes hatóságokhoz, a munkahelyére, a helyi – járási – tanácshoz és az illetékes rendőri szervhez. Válaszlevelében a Szentesi Járási Tanács VB-elnöke, Csorba György szó szerint meleg hangon emlékezett meg Lipták addigi, a termelőszövetkezetek konszolidálása érdekében végzett tevékenységéről, alátámasztva azt, hogy Lipták valóban nem „munkakerülés” miatt került egyik munkahelyről a másikra, hanem e mögött a járási tanács akarata, kirendelési utasítása állt. A tanácselnöki jellemzésből az is kiderült – amit Lipták egyébként szemérmesen elhallgatott beadványában, nyilván, mert rossz élmények kapcsolódtak hozzá –, hogy 1965 nyarán a cserebökényi tsz-ben, ahová szintén válságmenedzselni küldték, még tsz-elnöknek is megválasztották, bár „Az év végével a rendkívül nehéz körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezet egész vezetését rendezni kellett, ekkor kérte, hogy mentsük fel az elnöki beosztásból és helyezzük főkönyvelői beosztásba bárhová.” Így és ezért került a bokrosi Kossuth Tsz-hez. Csorba véleménye tehát alapvetően azt támasztotta alá, hogy Lipták minden tekintetben megbízható és elkötelezett káder volt, akire számítani és építeni lehetett. „Már az eddigiekből is kitűnik – írta a szentesi járási VB-elnök –, hogy a munkához való viszonya szinte kifogástalan, magatartása, politikai nézete jó irányú, munkatársait segíti, neveli. Vele való beszélgetéskor többször szóba kerül az elkövetett büntette. Meglátásunk az, hogy őszintén bántja a vele történt eset, ebből a megfelelő következtetést le tudta vonni és ennek megfelelően tevékenykedik. Munkája, magatartása, politikai állásfoglalásai ezt alá is támasztják. Eredményes tevékenysége alapján már érdemes lett volna a »Kiváló termelőszövetkezeti tag« el-

121 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály mentesítési kérelme, dátum nélkül. (Az érkeztetés dátuma 1966. május 28.)

ismerésre, azonban büntetett előélete miatt erre vonatkozó előterjesztéseinket mellőzzük.”¹²²

Természetesen ilyen meggyőző érvelést tartalmazó járási tanácselnöki véleményt követően, miután a rendőrségi adatbázisban sem volt nyoma, hogy Lipták újfent rendszerellenes tevékenységet fejtett volna ki, és a Szentesi Tiszti Rendőrőrs bokrosi körzeti megbízottja, Faragó Sándor r. főörzörmester sem adott róla negatív véleményt, minden érintett abban a hiszemben volt, hogy Lipták mentesítése csupán formalitás lesz.¹²³ De nem így történt. A Szegedi Katonai Bíróság elnöke, dr. Jáger László hadbíró ezredes, aki jogosult volt a kegyelmi kérvény igazságügyminisztériumi fölterjesztésére, egyértelműen elutasította Lipták kérelmét. A határozat, amelyet Jáger 1966. június 14-én írt alá, a „beszerzett vélemények” alapján elismerte ugyan, hogy az egykori honvéd őrnagy „munkához való viszonya és magatartása kifogástalan”, továbbá azt is, hogy tettét megbánta, ugyanakkor kifejtette: „A pártfunkcionáriusok, a volt ÁVH beosztottak és ügyészek ellen kifejtett ellenforradalmi tevékenységét, valamint a szovjetek elleni uszítást olyan súlyúnak értékelem, hogy a Horthy-féle csendőrségbe önként jelentkező elítéltnak kegyelem útján történő rehabilitációját *nem javasolom* [kiemelés az eredeti szövegben – M. A.].¹²⁴ E főnti, egyértelműen elutasító bírósági vélemény nyomán az Igazságügyminisztérium Katonai Főosztálya sem tehetett másként, mint döntést hozott arról, hogy az igazságügyminiszter elvtárs [...] nem kívánt kegyelmi előterjesztést tenni.”¹²⁵

Az, hogy Lipták kegyelmi kérvénye a kifejezetten támogató járási tanácsi és munkahelyi vélemények ellenére elutasításra került és emiatt továbbra sem kaphatott erkölcsi bizonyítványt, amelyre

az egyébként „a termelőszövetkezetek megszilárdítása” kapcsán nemzetgazdasági szempontból is fontos és a helyi tanácsi szervek által messzemenően támogatott és értékelt munkájához lett volna szüksége, egyértelműen a Szegedi Katonai Bíróság állásfoglalásán bukott meg. Óhatatlanul fölmerül a gyanú a peranyag olvasójában, hogy ez a határozott elutasítás nem volt véletlen, s valójában egyfajta kései reakció volt arra a párharcra, amely a Szegedi Katonai Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma között 1957–1958-ban zajlott Lipták makói cselekedeteinek megítélése kapcsán. Lipták ügye miatt ugyanis a Szegedi Katonai Bíróság kétszeresen is nagy pofont kapott a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumától. Először akkor, amikor új eljárásra kötelezték őket, másodszor pedig akkor, amikor a megismételt eljárás ugyancsak kemény ítéletét a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma az ügy megítélésének fölülbírálataival, és a kiszabott büntetési tétel jelentős enyhítésével megváltoztatta, és mi több, ezzel még ahhoz is hozzájárultak, hogy Liptáknak az előzetesben eltöltött időn túli büntetését sem kellett kitöltenie. Ezért szinte biztosra vehető, hogy a Szegedi Katonai Bíróság elnöke egyfajta késői bosszúállásként, vagy jóvátétel gyanánt akadályozta meg Lipták mentesítését, akinek tettét már kezdettől jóval súlyosabbnak ítélték meg, mint azt a fellebbviteli bíróság az ügybe való kétszeri beavatkozása során tette. Az persze teljesen más kérdés, hogy ennek a párharcnak az akkorra már minden bűnét jóvátevő, és „a termelőszövetkezetek megszilárdításában” a kommunista hatalom számára kimagasló munkát végző Liptákon csattant az ostor, miként az is, hogy a katonai bíróság elnökének érvelésében a pártfunkcionáriusok és ügyészek ellen kifejtett „ellenforradalmi tevékenység” mellett mennyire kiemelt hangsúlyt kapott Liptáknak az „ÁVH beosztottak” biztonsági őrizetbe vétele érdekében tett akkori intézkedése. Nyilvánvalóan, és egyértelműen a ügy súlyosbítását szolgáló érvelés volt Liptákkal kapcsolatban a csendőrséghez való önkéntes csatlakozásának kiemelése is, holott tudott volt a Szegedi Katonai Bíróság elnöke előtt is – ezt ugyanis az elsőbírói eljárás idején tisztázták és sem a vádiratban, sem az ítéletben nem rótták a terhére

122 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Lipták Mihály 1966. június 1-i jellemzése.

123 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. 1966. június 5-i rendőrségi információ Lipták Mihályról.

124 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Szegedi Katonai Bíróság 1966. június 14-i javaslata Lipták Mihály kegyelmi kérvénye ügyében.

125 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. Az Igazságügyminisztérium Katonai Főosztályának 1966. június 22-i értesítése a kegyelmi döntésről.

–, hogy ez csupán egy néhány hetes intervallumra (vélelmezhetően a kiképzés idejére) terjedt ki, és Lipták önkéntes távozásával, pontosabban az eskü letételének megtagadása miatti kizárásával gyorsan véget is ért, amely eskü nélkül egyébiránt a mélyszegénységéből és/vagy a további katonai szolgálat elől ebbe az irányba menekülő Lipták tényleges csendőri szolgálatot nem is végezhetett.

Hogy utóbb sikerült-e Liptáknak a mentesítést elérnie, egyáltalán, hogy erre később tett-e kísérletet, nem maradt fenn adat. Ebből azt föl-tételezem, hogy nem. Habár „civil” pályájával visszailleszkedett a szocialista társadalomba, és ott nyilvánvalóan a rendszer számára is hasznos munkát végzett, a kegyelmi kérvényének elutasítása miatt ezért aztán a továbbiakban sem került ki a politikai rendőrség látóköréből. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. alosztálya 1969 áprilisában ismét elővette az aktáját. Az ügy indoka az volt, hogy mint a forradalomban érintett, és ebbéli szerepe miatt elítélt – tehát az „ellenséges személyek” nyilvántartásában szereplő – személyre nyissanak-e „F”, azaz Figyelő dossziét, avagy szükségtelennek tartják-e ezt. Az ügyet körültekintően vizsgálták, és bizonyosan alapos helyi kutatást folytattak vele kapcsolatban. A Nagy Károly rendőr százados által 1969. április 1-jén készített, és Dán István őrnagy, III/III. alosztályvezető helyett Bóka István őrnagy által ellenjegyzett jelentésből az derül ki, hogy Lipták, aki ekkor továbbra is az eperjesi Ifjú Gárda Tsz könyvelőjeként dolgozott, meglehetősen konszolidált körülmények között élt, és nyoma sem volt annak, hogy ellenséges beállítottságú lenne. A jelentés szerint „havi keresete eléri a 3000 Ft-ot, ezenkívül megvan az 1 k[ataszteri]h[old] háztáji földje is, amelyet felesége művel. Kiss Antal tsz-elnök elmondása szerint anyagi helyzetével elégedett. Munkakörét becsületesen és jól látja el. Eperjesen saját házában lakik, amelyet 3 évvel ezelőtt állami kölcsönnel épített. Politikai magatartása kifogás tárgyát nem képezi. Csendes, zárkózott természetű egyéniség. Munkahelyén börtönbüntetéséről úgy nyilatkozik, hogy sok mindent rákentek a rosszakarói és ezért ítélték el. Kijelenti, hogy mint munkás származású ember, sohasem

volt ellensége a jelenlegi társadalmi rendszernek. Ez később bizonyítást is nyert és ezért nem kellett a börtönbüntetését kitölteni.”¹²⁶ Persze, a pozitív munkahelyi referenciák és a rendszerhű kijelentések önmagukban elégtelenek voltak Lipták politikai besorolásának megváltoztatásához, ehhez komolyabb igazolásra volt szükség. Ebben esetben a perdöntő véleményt az a Lévai Sándor (akkor már dr. Lévai Sándor) r. őrnagy adhatta meg, aki az 1956-os forradalom, tehát Lipták makói ténykedésének időszakában a „Makói Politikai Kirendeltség”, azaz az ÁVH helyi szervének vezetője volt. A volt makói ávos vezető végül is kedvező véleményt formált Liptákról, s nem róta szemére egykori őrizetbe vételüket, amelyre egyébiránt valóban Lipták adta ki a parancsot. A rendőrségi jelentés szerint „Lévai elvtárs elmondotta, hogy Lipták Mihály nem is lehetett a makói nemzetőrség parancsnoka [mint amivel vádoltak korábban – M. A.], mivel az akkori nemzetőrök Makón a rendőrséggel közösen teljesítettek szolgálatot és a rendőrség parancsnoksága alá tartoztak. Mindössze annyit tud Liptákról – tette még hozzá Lévai –, hogy egy esetben meglátogatta az ÁVH-s tiszteket a börtönben. Ekkor Lévai elvtárs megkérdezte tőle, hogy »mit gondolsz, miért vagyunk itt?« Erre Lipták azt válaszolta, hogy ne féljete. Jelenleg itt jobb helyetek van, mint ha kint volnátok, mert a városban nagy zűrök vannak.”¹²⁷

Ez a mozzanat, amelyre Lévai Liptákkal kapcsolatban 13 év távolából emlékezett, semmilyen összefüggésben nem vetődött föl a Lipták őrnagy ellen folyó eljárás során, a védelem sem hozta föl vele kapcsolatban, holott ez akkor is fontos mentőkörülmény lehetett volna Lipták tetteinek megítélése és minősítése kapcsán. Pedig azt, hogy Lipták valóban megjelent az 1956. november 3-án őrizetbe vett ávosok rendőrségi zárkájában, két letartóztatott őrizetes, Imre György áv. hadnagy és Vajasdi Károly áv. hadnagy is megerősítették a Perbíró József és társai ellen folyó per során, az őrizetbe vételükkel kapcsolatban tett tanúvallomásukban, igaz Imre hadnagy 1957. július elsejei

¹²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-142413. 1969. április 1-i jelentés Lipták Mihályról.

¹²⁷ I. h.

vallomlásában meglehetősen szikársággal interpretálta a Liptákkal való találkozást: „Még ezen a napon délután, kb. 16 óraker megjelent a fogdában Lipták h[on]v[éd] őrnagy, aki közölte velünk, tekintve, hogy ekkor már 7-en voltunk ávosok a fogdában, hogy Szegedre szállítanak bennünket az igazoló bizottság elé.”¹²⁸ Ehhez a távolságtartó beállításhoz képest Lévai sokkal meghittebb, bizalmasabb és már-már megengedő képet közvetített 1969-es visszaemlékezésében, amikor fölidézte a Lipták őrnaggal való személyes találkozását. Ebből a közvetlenkedő nexus (tegeződés) és egyfajta óvó-gondoskodó attitűd tükröződik vissza, s mindez – ha valóban úgy történt, ahogy Lévai emlékezett – jóval árnyaltabban mutatja a Makón erőt fölmutatni kívánó Lipták valódi arcát és gondolkodását, amelybe az őrizetbe vett ávosok megvédése is belefért az esetleges utcai atrocitásokkal szemben.

Mindenesetre Lévai kiállása és abbéli véleménye, miszerint „nevezett olyan jellegű cselekményt nem követett el, amely F. dosszié nyitását indokolttá tenné”, elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy Liptákot valóban mentesítsék a közvetlen rendőri végzásoktól. A volt ávos kirendeltségvezető garanciavállalása nyomán az azzal megegyező verdikt a megyei főkapitányság III/III alsosztályánál is megszületett: „A fentiek alapján F. dosszié nyitását nem javaslom.” Lipták ily módon mentesülhetett a további rendőrségi megfigyelés terhe alól. A dossziéjának utolsó irata 1969 júniusában kelt, a politikai nyomozók ekkor kérték és kapták meg a Szegedi Katonai Bíróságtól a Lipták ügyét másodfokon lezáró 1958. május 21-i legfelsőbb bírósági ítéletét,¹²⁹ melyet akkurátusan el is helyeztek a rendőrségi vizsgálati dossziéjában. Lipták kapcsán további rendőrségi vizsgálati dokumentumra már nem bukkantam, ami nem csak a vele kapcsolatos

további ellenőrzések megszüntetése magyaráz, hanem korai halála is, 1973. január 1-jén, 54 éves korában ugyanis elhalálozott.¹³⁰ Mindenesetre jellemző, hogy a rendőrségen őrzött vizsgálati dossziéját halála után közel öt évvel, csak 1977. október 28-án zárták le.

A MEGTÉVEDT KOMMUNISTA

Lipták 1956 utáni életútjáról perének következtében sok adalékkal rendelkezek, azt is tudom, hogy az ellene indított eljárást kifelé, amikor szóba került, miért is volt börtönben, a rosszakarói ármánykodásának tudta be, de azt az egyet nem tudom, hogy saját magában, legbelül, az emlékezetében hogyan őrizte meg azt a másfél napos makói tartózkodást, amely egyrészt a magasba emelte, hiszen akkori határozott föllépésével nem csak elhitette, de ki is érdemelte, hogy ő Makó katonai parancsnoka, akinek legfőbb hivatása Makó katonai védelmének megszervezése, másrészt, és egyúttal a mélybe is taszította, hiszen nem csak addigi karrierjét veszítette el miatta, hanem egy olyan számonkérési tortúrának is áldozatává vált, amelyből bizonyosan nem lehetett neki lelki (és persze egzisztenciális) sérülés nélkül kikászálódnia.

Sorsa, pályafutása, bár bizonyosan nem egyedi, tipikusnak sem nevezhető, s máig megválaszolatlan, miért vállalta el azt a szerepet, amelyet eljátszott a forradalom két november eleji napján Makón: meggyőződésből tette-e ezt, avagy csupán igazodási kényszerből; a hatalomért vagy önnön túléléséért tette, esetleg magával sodorta az események lázas megfelelési kényszere. Válaszom nincs erre, és ezzel együtt arra sincs, hogy Lipták, aki Hódmezővásárhelyen elvhu és megbízható kommunista volt, Makón jószerivel minden átmenet nélkül – alig másfél napra – a forradalom híve és elszánt képviselője lett. Megrészegedett-e a lehetőségétől, avagy távlati céljai-reményei voltak? Nem tudni, s hiteles válasz e kérdésre utólag már aligha adható.

128 MNL CSLML XXV. 9c fond, Imre György és Vajasdi Károly 1957. július 1-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvei; Érdekes, hogy Lévai, akit ugyanekkor szintén kihallgattak a makói ávosok őrizetbe vétele kapcsán, vallomlásában nem tett említést arról, hogy Lipták fölkereste őket a rendőrségi zárkájukban.

129 HIM HL XI. 26. fond, B. I. 431/1957. A Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya 1969. június 9-i átirata.

130 ÁBTL 3.1.9. V-142413. Lipták Mihály. A központi Lakcím Hivatal értesítése, dátum nélkül

Teljes bizonyossággal nem eldönthető tehát, hogy kommunista volt és maradt-e, vagy mindig is benne rejtőzött a forradalmár én, amely csak a lehetőségre várt, hogy felszínre kerüljön.

Mindazonáltal, ha hihetünk a környezetéhez tartozó pártkáderek barátai és ismerősei vallomásaiban, melyeket az ellene folyó eljárás során tettek, akkor ő kommunista káder volt és maradt a forradalom napjaiban is, s megtorpanása, amely kizárólag a makói „missziója” alatt, tehát egy teljesen idegen és új környezetben nyilvánult meg nála, csupán egy álca, pótcselekvés, menekülési út lehetett számára abból a helyzetből, amelyet érdemben nem volt képes földolgozni és befolyásolni. A rendszer, amelyben hitt, és amelyet évtizeden át szolgált, egyik pillanatról a másikra összeomlott, ereje pedig nem volt, hogy az akkori válsághelyzeten önmaga úrrá legyen. Lépett tehát, a tömegpszichológia logikájának megfelelően a felé az új rendszer felé, amely látszatra biztonságot nyújthatott számára. Hogy hitt-e ebben az új rendszerben, nem lehet tudni. Nyilván nem, de talán akkor nem is ez volt a fontos számára. A gyors igazodási stratégiája alapján a leghihetőbb az, hogy akkor és abban a helyzetben nem mérlegelt, hanem mivel feladatot talált, amelyet végre kellett hajtania, azonmód lépett, mert e feladatvégrehajtás tehermentesítette őt az alól, hogy ideológiai vagy erkölcsi természetű vitát folytasson önmagával, s ebben döntésre jusson.

A helyzetet tehát, amelybe Makón került, nem eszmei megfontolások, hanem csupán nyers katonai szempontok szerint kezelte, úgy, ahogyan ilyen mozgósítási helyzeteket megtanult kezelni korábbi katonai pályafutása során. S nyilván akkor nem mérlegelt, csupán azt a konkrét feladatot hajtotta végre, amelyhez értett, és amelyet a helyzet megkívánt. Akkor tehát, amikor visszakerült saját megszokott közegébe, a rendkívüli helyzet ellenére is a biztonságos terepére, gyorsan visszatért önmagához, és előjöttek a régi, óvatosságra intő reflexei, melyek a makói szituáció idegenségében mintha lebénultak volna. Persze, ebben a visszatérésben muniációt adott neki a szovjet beavatkozás ténye, amely már november 4-én világossá tette számára, hogy – még ha meg is hasonlott kicsit a

makói szituáció nyomán – mi a célszerűen követendő irány.

Így és ezért lehetett, illetve maradhatott Hódmezővásárhelyen kommunista, és így, és ezért lett egy röpké ideig Makón forradalmár. A személyisége nem változott meg, és szerepzavarba sem került: a két eltérő szituáció, illetve a makói helyzet egyedisége és rendkívülisége egészen egyszerűen ilyen reakciókat váltott ki belőle, amely reakciói olyanná formálódtak, amelyet az akkori elvárások és minták megköveteltek tőle. Mert ne felejtjük el, az első minta, amivel a kommunista Lipták őrnagy Makón érdemben szembesült, az a Kendi József által vezetett szegedi „Egyetemi tizenhármak” markáns antikommunista föllépése volt, melynek hatását aligha lehet Lipták további makói mozgásai kapcsán alulértékelni, s igazodási stratégiája nyilvánvalóan ebből az élményből fakadt.

Mindez azonban nem változtat azon a képen, amelyet vele kapcsolatban rögzíthetünk, függetlenül attól, hogy mi és miért vezette őt ahhoz a beállítódáshoz, amelynek nyomán az akkori helyzetet kezelte. Akarva-e, vagy akaratlanul, ez nem tudható, de mégis a makói forradalom egyik legfontosabb személyisége lett. Határozott, és reményeim szerint megalapozott tehát az értékítéletem, amelyet makói szerepvállalásához kötődően vele kapcsolatban megfogalmazhatok: Lipták Mihály őrnagy az itteni események azon kulcsfigurája lett, aki jelenlétével, hatásával és rövid idő alatt kivívott tekintélyével november 2-án tovább bilentette a forradalom megtorpanni látszó makói szekekrét, elősegítve ezzel a tisztulást, a régi rendszer maradványaitól való megtisztulást. Nem rajta múlt, hogy küldetése nem járt sikerrel, s az sem rajta múlt, hogy a szovjet intervenció miatt ezt a küldetést utóbb sem tudta beteljesíteni, habár az nagy kérdés, hogy ha módjában állt volna újra visszatérni Hódmezővásárhelyről Makóra, akkor ugyanott folytatta volna-e szervezői-irányítói tevékenységét, ahol november 3-án abbahagyta, vagy változtatott volna-e a stratégiáján. De ezzel a bizonytalansággal együtt is november 2-3-i makói kiállása – szemben a korábbi és későbbi hódmezővásárhelyi ténykedésével – egyértelműen pozitívnek és előremutatónak értékelhető, személyét

■ Műhely

ezért mindenképpen érdemes megőrizni a város emlékezetében.

Lipták Mihály egykori honvéd őrnagy a rendszerváltást már nem élte meg, mint föntebb érintetem, 1973-ban meghalt anélkül, hogy valami-
kor is rehabilitálták volna. A kommunista hatalom számára a példamutató és rendszerhű 1956 utáni életútja ellenére ő haláláig „ellenséges elem” maradt, még akkor is, ha egy 1969-es határozat nyomán a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. alosztályán eltekintettek attól, hogy figyelő

(F.) dossziét nyissanak rá. Az 1958-as ítéletének semmissé tételét egyfajta erkölcsi jóvátételként ezért már az új érában a feleségének kellett kérvényeznie. A dr. Tóth Tibor hadbíró alezredes, katonai bíró által aláírt semmisségi igazolást majdnem pontosan húsz évvel a halála után, 1993. november 15-én állította ki számára a Csongrád Megyei Bíróság.¹³¹

131 MNL CSML XXV. 9c fond, a Csongrád Megyei Bíróság 1993. november 15-i semmisségi igazolása.

Vietnamiak, marokkóiak, fekete-afrikaiak, franciák Szeged utcáin sétálva? Napjaink multikulturális egyetemi városában senki nem lepődne meg ezen, de száz évvel ezelőtt, 1918 végén, 1919-ben a különböző nációk megjelenése még csodálkozást váltott ki. Igaz, valójában mind Párizst képviselték: a francia katonaság – elsősorban gyar-

szerepe Szeged város közigazgatásában" című tanulmányát 1985-ben.

Az új kötet a szerző korábban közzétett kutatási eredményeit tartalmazza, de egyben meghaladja az eddig megjelent publikációit: az új adatok mellett a nagyközönség számára ismeretlen fényképek, dokumentumok is helyet kaptak a műben. Illusztrációk tekintetében elsősorban a városi és megyei közgyűjteményekre – múzeum, könyvtár, levéltár – támaszkodott Nagy Miklós. Gazdag forrásanyagból dolgozott: a francia és a magyar szakirodalom mellett kiadott és kiadatlan francia levéltári dokumentumokra, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában őrzött iratanyagokra alapozta monográfiáját, valamint felhasználta a korabeli helyi sajtóorgánumok cikkeit és a két világháború között megjelent – részben már említett – ellenforradalmi szerzők által írott munkákat.

Egy elfeledett megszállásról

Nagy Miklós:

Francia megszállás Szegeden

(1918–1920).

Areión Kulturális Egyesület, Szeged,

2018. 107 oldal

matokról származó legénységgel – szállta meg az alföldi várost. Miért szállták meg Szegedet? Milyen hatást gyakorolt politikai, gazdasági szempontból a térségre? Milyen viszonyt alakítottak ki a francia parancsnokok a helyi politikai elittel? Miként élte meg az időszakot Szeged polgársága? Többek között ezekre a kérdésekre kaphatunk választ Nagy Miklós friss kötetét elolvasva.

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán oktató adjunktus könyve nem előzmény nélküli. A két világháború közötti munkák közül két szemtanú, sőt a vizsgált időszakban aktív szereplő írását kell kiemelnünk. Egyrészt Tonelli Sándor „A franciák Szegeden” című, bő hatvan oldalas füzetét 1939-ből, másrészt Kelemen Béla kötetét, amelyet „Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez” címmel jelentetett meg összeállítója 1923-ban. A II. világháború után azonban csak érintőlegesen foglalkoztak a történészek Szeged francia megszállásával. Változás csupán a '80-as évek elején következett be, amikor Zombori István közreműködésével Nagy Miklós ismét „felfedezte” a témát, s megírta a Móra Ferenc Múzeum évkönyvébe „A francia megszállók

A munka öt főbb fejezetre tagolódik, ezt egészíti ki egy rövid függelék és egy francia nyelvű rezümé. Az első rész a franciák dél-magyarországi megjelenéséhez vezető utat mutatja be, azaz a téma szempontjából fontos, Balkánon zajló hadieseményeket, majd a következő fejezetben a szerző kitér a Szeged francia megszállását megalapozó belgrádi katonai egyezményre (1918. november 13.), megindokolja, hogy a franciák miért csak Aradra, Temesvárra és ide vonultak be, leírja, hogy miként érkeztek meg az első katonák a városba, hol, hogyan rendezkedtek be.

Éles cezurát okozott a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása: „ahol franciák vannak, ott nincs bolsevizmus” – vallotta a város egyik francia katonai parancsnoka. A szegedi direktórium működését csupán pár napig túrték a megszállók, végül a kommunisták önként távoztak. Helyükre még a Károlyi-féle népköztársaság idején kinevezett tisztségviselők kerültek, akik gyakorlatilag a francia városparancsnok utasításait követték. Az új szituáció lehetővé tette, hogy a magyar ellenforradalmárok szervezkedhessenek a városban, akik először a(z itteni magyar) fegyveres testületek irányítását vették át, majd a román impérium alá

került Aradról ide menekülhetett a Károlyi Gyula vezette antikommunista ellenkormány. A francia városparancsnokok hozzáállása folyamatosan változott ezekhez a szervezetekhez, egyrészt Párizs utasításai, másrészt pedig személyes véleményük alapján. A szabadkőműves Bétrix leginkább Károlyi Mihály híveire támaszkodott volna, ezért fellépett mind a baloldali munkásság, mind a többségükben inkább konzervatív helyi ellenforradalmárok ellen, míg az őt júniusban követő De Gondrecourt az utóbbiakkal jó kapcsolatot alakított ki. Eközben a franciák fontos szerepet játszottak a város ellátásában – a szélsőséges politikai erőkkal szembeni fellépéssel együtt ezzel is a nyugalom fenntartását kívánták elérni.

A negyedik fejezet a megszállás utolsó hónapjait, a tanácsköztársaság bukása utáni időszakot mutatja be. A városparancsnok, De Tournadre tábornok figyelmeztette feletteseit egy román megszállás veszélyeire, s közben igyekezett fellépni az új ellenforradalmi kormányok túlkapásai

ellen, megvédve a franciákat korábban segítő helyi politikusokat is. A megszállók és a szegediek kapcsolatát írja le a szerző az utolsó fejezetben, különösen nagy hangsúlyt helyezve a frankofón értelmiség kezdeti megnyilvánulásaira. Végül Nagy Miklós összegzi a francia megszállás tanulságait: a tanácsköztársaság idején egy Kun Béláék elleni intervenció lehetőségét hordozta magában a városi jelenlét, később pedig a békediktátum feltételeinek elfogadását segítette elő. Kiemeli, a franciák nélkül nem jöhetett volna létre a Nemzeti Hadsereg sem.

Kiknek ajánljuk ezt az egy nyugodt délután alatt elolvasható kötetet? Röviden: mind az I. világháborút követő zavaros évek iránt érdeklődők, mind a Szeged helytörténetével foglalkozók számára. Reméljük, hogy Nagy Miklós könyve segíthet abban, hogy ne legyen „elfeledett” e száz évvel ezelőtti esemény sor.

Tóth Marcell

Vizi László Tamás évtizedek óta foglalkozik a trianoni békediktátum és következményeinek vizsgálatával. E munkájában egészen a közelmúltig tekinti át a 20. század egymástól alapjaiban eltérő politikai rendszereinek a trianoni békediktátumhoz és az ország határain kívül rekedt magyarsághoz fűződő viszonyrendszerét. Nyilvánvaló, hogy a ma-

közhangulatának e kérdésben képviselt lenyomatát is adja.

A szerző elsőként a trianoni békediktátum megkötésének előzményeit, az itt képviselt magyar álláspontot mutatja be. Elemzi Apponyi Albert békekonferencia előtt elmondott híres beszédét, áttekinti a Magyarország számára elfogadható megoldások módozatait (pl. népszavazás). Bemutatja a magyar küldöttség „ábrándjait” és a realitásokra való „rész-mélésének” folyamatát. Apponyi békekonferencia előtt elmondott beszédének többosztátú érvrendszere a későbbiekben a magyar revíziós elképzelések alapvetésévé vált, annak ellenére, hogy a tőle várt siker elhangzásakor elmaradt. Az elképzelések ugyanakkor esetenként szinte minden reális alapot nélkülöztek, amit az 1920 tavaszán lefolyt francia–magyar tárgyalások sikertelensége is jól mutat. A magyar politikai elit számára hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar álláspont érvényre juttatása, a szerződés revidálása a vesztes háború tényéből és a magyarság ellen formálódó szövetségi rendszer túlerejéből kiindulva döntően a mindenkorai külpolitikai lehetőségek, az európai nagyhatalmak a kérdéshez való hozzáállása mentén értelmezhető és alakítható, miképpen bármilyen pozitív változtatás is csak jóváhagyásukkal remélhető. A szerző jó érzékkel építi be

A magyar politikai rendszerek nemzetpolitikájának változásai Trianon és Párizs kényszerpályáján

Vizi László Tamás:

A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010).

CEPoliti Kiadó, Budapest, 2016.

303 oldal

gyar nemzet számára a Trianon által okozott trauma olyan súlyos, hogy máig sem sikerült feldolgozni, nem vált a konszenzusos nemzeti emlékezet részévé, így történelemmé sem, hiszen ma is hatással van életünkre. Vizi művében kilencven év komplex, történelmi korszakokon átívelő értelmezését kísérli meg. A mindenkorai magyarországi államhatalmat birtokló politikai rendszerek trianoni traumához való viszonyulásának vizsgálata kézenfekvő volt a könyv tagolásához.

Az első fejezet a békediktátumot kényszerűen megkötő Horthy-rendszer mérvadó politikusainak a témakörhöz való hivatalos és nem hivatalos hozzáállását tárja az olvasó elé, miközben a társadalom

munkájába a kérdéssel foglalkozó történészek újszerű meglátásait is.

A következőkben Vizi a két világháború között hatalmi pozícióban lévő politikusok és gondolkodók revíziós elképzeléseinek széles körű áttekintését adja. Elsőként az Ottlik László által formába öntött, Bethlen István által is támogatott integrális tervet ismerteti. Ezt követi az etnikai alapú, lord Rothermere-hez kötött elképzelés bemutatása, melyek szinte egy időben születtek, de eltérő jellegük miatt inkább ellentéteket szültek, mintsem egymást erősítve hatottak volna. Utóbbi pozitív hozadéka volt, hogy újra ráirányította a magyar ügy megoldatlanságára az európai közvélemény

figyelmét, emellett feltüzeltte a honi revíziós ér-
zületet, ugyanakkor a magyar kormány számára
nem volt szerencsés, mivel a revízió ügyében is-
mételt negatív állásfoglalásra készítette a győztes
nagy hatalmakat. Az angol lord tevékenységének
hatására megalakult a Magyar Revíziós Liga, amely
csakhamar ismertette saját revíziós elgondolásait.
Így a megvalósítás legcsekélyebb reménye nélkül
már három elképzelés került a köztudatba, melyek
eltérő volta az ezeket közlő erőcsoportok között
is ellentéteket gerjesztett. Bethlen István 1933-
ban tett angliai előadókörútja során ismertetett,
a korábban az önrendelkezés biztosítása irányában
módosított revíziós elképzelése pedig nem nyerte
el az angol politikusok, de még a magyar kormány
támogatását sem. További, néhány kisebb visz-
szhangot kiváltó elképzelés mellett végül Gömbös
Gyula miniszterelnök tervezetét elemzi hosszabban
a szerző, amely egy újabb szempontot hozott be az
ilyen jellegű felvetések közé, a gazdasági és a ka-
tonai/stratégiai megfontolást. A kötetben sok idé-
zet található kortárs politikusoktól és közéleti gon-
dolkodótól, melyek segítségével a szerző sikerrel
érezkelteti a Trianon probléma komplexitását.

A következő részben a szerző Magyarország
teljes nagyhatalmi támogatást nem élvező részle-
ges revíziós sikereit mutatja be. Ezután részletesen
elemzi a korábban ismertetett háromféle revíziós
elképzelés realitásait, melynek legfontosabb meg-
állapítása, hogy Magyarországnak nagyhatalmi
segítség nélkül továbbra sem lett volna reménye
egyik elképzelés megvalósítására sem.

A második fejezetben a szerző a második világ-
háborús vereség után bekövetkező, visszarendező-
dést, a trianoninál is súlyosabb feltételeket szabó
párizsi békeszerződés megkötésének körülményeit
tárgyalja. Elsőként áttekintést ad a fegyverszünet
nyomán megvalósult határmegállapításról és a
szigorú jóvátételi kötelezettségekről, majd rész-
letesen bemutatja a szövetséges nagyhatalmak
– USA, Nagy-Britannia, Szovjetunió – főként szak-
értői háttérű békeelőkészítő bizottságainak máso-
dik világháború idején képviselt Magyarországot
érintő – etnikai, lakosságcserén/kitelepítésen és
kisebbségvédelmi garanciákon alapuló – eredeti
határrendezési elképzeléseit, melyek fő és alap-

vető feltétele a Németországgal való szembefor-
dulás lett volna. Ezek elsősorban arra mutatnak rá,
hogy még a hazánkkal szemben hadviselő félként
fellépő nyugati nagyhatalmak is igazságtalannak
tartották a trianoni békediktátumot. A hivatalos
(kül)politikai álláspontok ugyanakkor a szakértők
kompromisszumra törekvő javaslatainál Magyar-
ország számára jóval kedvezőtlenebb feltételeket
tartalmaztak. Emellett a Szovjetunió teljesen el-
utasított minden Magyarország számára akárcsak
minimálisan is kedvező rendezést, és kizárólag
saját érdekeit előtérbe helyezve, a trianoni határok
visszaállításáért szállt síkra.

A háború után a Külügyminiszterek Tanácsa
Erdély kivételével valamennyi korábbi határ visz-
szaállítását indokoltnak tartotta. Erdély esetében
az amerikai álláspont egy kisebb határ menti ki-
igazítást javasolt, amely azonban hamarosan leke-
rült a napirendről. Ezt követően a szerző a magyar
tervezeteket és javaslatokat ismerteti, amelyek
megvalósíthatóságát azonban jelentősen behatá-
rolta, hogy Magyarország elvesztette a második
világháborút, szovjet megszállás alatt volt, így
érdekvényesítő képessége szinte a nullával volt
egyenértékű.

A következőkben a szerző rátér a békekon-
ferenciát megelőző hivatalos egyeztetések Ma-
gyarországot érintő eseményeinek ismertetésére,
amelyből világossá válik, hogy Párizsban is olyan,
a trianonihoz hasonló békediktátum született,
melybe a magyar félnek érdemi beleszólása nem
volt, a döntést csupán tudomásul vehette, és elfo-
gadhatta. Az 1947. február 10-én aláírt párizsi bé-
keszerződés a trianoninál is súlyosabb feltételeket
szabott Magyarország számára. A trianoni határok
visszaállítása, és az újabb három, Csehszlovákiának
juttatott falu mellett, kisebbségvédelmi garanciá-
kat sem tartalmazott.

A következő fejezetben Vizi László Tamás a
magyarországi kommunista diktatúrák határon túli
magyar kisebbséghez való hozzáállását ismerteti,
melynek vezérmotívuma a problémakör teljes fi-
gyelmen kívül hagyása volt. A kisebbségvédelem
és az anyaország általi alapvető segítő akarat az
internacionalizmusra való hivatkozás okán közel
negyven évig szinte teljes mértékben lekerült a

napirendről. A szomszédokkal való viszonyt legfőképpen az határozta meg, hogy éppen milyen volt a Szovjetunió kapcsolata az adott országgal.

Nemzetpolitikai fordulat csak a rendszer-változtatással hatalomra került MDF vezette Antall-kormányral következett be, amely nyíltan felvállalta a határon túli magyar kisebbségek érdekeinek képviselését, és őket deklarálta a magyar nemzet részének ismerte el. Ezután Vizi bemutatja az Antall és a Horn-kormány a határon túli magyarsághoz való viszonyulása közötti különbségeket, amely az általuk a szomszédos államokkal megkötött alapszerződések tartalmának vizsgálatával is igazolható.

A határon túl rekedt magyarság és az anyaország külső szereplők által is nagymértékben befo-

lyásolt viszonyának történeti áttekintését „a Nemzeti összetartozás melletti tanúságtételről” szóló törvényjavaslat elfogadásának és kihirdetésének ismertetésével zárja. A kötet egyik nagy erénye a végén helyet kapott széles körű és részletes bibliográfia.

Vizi László Tamás munkája megkerülhetetlen a Trianonnal és a magyar kisebbségekkel foglalkozó történészek számára, miképpen olvasmányos stílusa miatt a laikus közönség figyelmébe is ajánlható.

Zeman Ferenc

Vincze Gábor könyve az 1945 utáni magyar történelem egy újabb fehér foltját igyekszik alapos vizsgálat tárgyává tenni.

1881-ben a Magyar Királyi Csendőrséget francia mintára hozták létre. A csendőrök fő feladata a vidék közbiztonságának biztosítása volt, állandó jelenlétükkel a bűnözés megelőzését tették le-

felejteni, hogy a csendőrök a tömegoszlatásra a helyi közigazgatási előljárótól kaptak utasítást). Mindezek mellett a magyar társadalom egy részében a második világháború idején azért alakult ki ellenszenv a csendőrökkel szemben, mert részben az ő feladatuk volt a háborús háterszág rendjének fenntartása, és a népszerűtlen intézkedések betartatása. 1945-ben azt is felrötták a testületnek, hogy egyes tagjai részt vettek az 1942-es délvidéki razziában, majd 1944-ben a vidéki zsidó polgárok deportálásában. A szerző kihangsúlyozza, hogy sokan nem voltak tisztában azzal, hogy a csendőrök nem voltak hatósági közegek, és önálló intézkedési jogkörük sem volt, mint a rendőröknek, a feljebbvalóik parancsát vagy a közigazgatási előljárók utasításait tehát kötelesek voltak végrehajtani.

Az 1944 őszen szovjet megszállás alá kerülő Magyarországon ez volt az egyetlen olyan testület, amelynek tagjait kollektív felelősséggel sújtották. Az említett, 1945. május 10-i rendelettel egyben felállították a kezdettől fogva kommunista irányítás alatt működő „A volt csendőrségi személyek igazolására alakult különleges igazoló bizottság”-ot. Ez döntött arról, hogy aki beadja az igazolása iránti kérelmét, azt igazolják-e, vagy sem. Akit „nem igazolt”-nak nyilvánítottak (vagy valami ok miatt be sem adta a kérelmét), minden jogosultságától (pl. nyugdíj) megfosztottak. Ezzel a volt csendőrök, és sok esetben családtagjaik is anyagilag teljesen ellehetetlenültek. A bizottság működését jól mutatja, hogy abból a 7400 személyből, aki az igazolást kérvényezte, 1950-ig csak 465-öt igazoltak, akik között több özvegy vagy már 1939 előtt nyugdíjba vonult csendőr is volt.

A szerző röviden kitér arra, hogy a csendőrség legénységi és altiszti állományának döntő többsége szegényparaszt szülők fia volt. Számukra csendőrnek lenni egyet jelentett az anyagi biztonság megszerzésével és a társadalmi ranglétrán történő emelkedéssel. Bár a csendőrnek jelentkező fiatal

Fekete kalap kakastollal

Vincze Gábor:

Csendőrsorsok 1945 után

az állambiztonsági és népbírószági iratok tükrében.

Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi

Emlékpark, Ópusztaszer, 2019.

342 oldal

hetővé. Megalapítása után majd' fél évszázaddal, 1945-ben ugyanarra a sorsra jutott, mint sok két világháború közötti egyesület: feloszlatták. Ennek kizárólag politikai oka volt: az 1945. május 10-i törvényrendelet megfogalmazása szerint „A M. Kir. Csendőrség a múlt népellenes kormányait feltétlen engedelmességgel kiszolgálta...”. A megszüntetését az 1944 ősztől egyre nagyobb befolyással bíró Magyar Kommunista Párton kívül a jobboldali pártok, a Polgári Demokrata Párt és a Független Kisgazdapárt is támogatta.

Ennek – amint azt Vincze Gábor könyve elején kifejti – több oka is volt. A kommunisták azért (is) gyűlölték a rendvédelmi testületet, mert 1930 után a csendőrnnyomozók részt vettek a kommunistaellenes nyomozásokban. A kisgazdapárti politikusok nem bocsájították meg a csendőröknek, hogy 1935-ben és 1939-ben számos választási gyűlésüket oszlatták fel (azt már nem tudták vagy el akarták

férfiak döntő többsége csupán hat elemi végzett korábban, a szolgálati helyükön (csendőrőrsön) folyamatos képzésben részesítették őket, és szolgálati éveik során több tanfolyamot, iskolát kellett elvégezniük.

Az állomány tagjainak 1944-es létszámát az akkori Magyarország területén 20.000 főre lehet becsülni, ebből az ÁVH egy nyilvántartása szerint kb. 15.000-en éltek az ismét megcsonkított országban. Az ÁVH kezdettől fogva szemmel tartotta a szemükben „demokráciaellenes hadsereg”-nek tartott volt csendőröket. Nagy részük ellen már 1945-ben különböző retorziókat fogatosítottak. Vincze Gábor a Békés és Csongrád megyei levéltárban található összes, csendőrök ellen folytatott népbírói ügyet feldolgozta, így kutatása alapján tudjuk, hogy legtöbbjüket „nem igazolt”-nak nyilvánították, rendőrhatalósági őrizet alá helyezték, vagyis internálták (Bácsi Péter őrmester, Fehér Ferenc őrmester, Nagy András törzsőrmester, Balogh Mihály törzsőrmester). Többeket a zsidók deportálásában való részvétel vádjával népbírói elé állítottak (Bujáki Ferenc főtörzsőrmester, Rózsavölgyi György őrmester, Prókay János alhadnagy, dr. Rödöny Tibor százados), de a hatalom keze még az 1950-es, 1960-as években is utánuk nyúlt. Az állambiztonsági iratok tanúsítják, hogy ha egy volt csendőr 1956-ban nemzetőrnek állt, vagy bármilyen más formában részt vett a forradalomban, a később ellene indított eljárás során „csendőrmúltja” is előkerült (Baricsa János Imre tizedes), és arra is van példa, hogy valaki az

erőszakos tévesztésnek esett áldozatául (Jenei Károly tizedes). A kötetben olvashatunk olyan szerencsés sorsú volt csendőrökről, akik megúszták az 1945 utáni évtizedek terrorját, az internálást, a börtönt (ám akiket az állambiztonsági szervek időskorukig figyelgetett 1945 előtti múltjuk miatt), de olyanokról is, akiket koncepciós eljárás során súlyos (akár életfogytiglani) börtönre vagy halálra ítélték.

Sokan még ma, a testület megszüntetése után fél évszázaddal is, a kommunista rendszerben rögzült jellemzőket hangoztatják velük szemben, és úgy beszélnek róluk, mint akik az erőszak letéteményesei voltak, pedig erre az éppen őket (is) meghurcoló kommunista erőszakszervezet, az ÁVH formálhatna jogot.

Vincze Gábor alap kutatásokat tartalmazó kötet, az élettörténeteken keresztül cáfolja mindezt, ezért műve hiánypótló, és talán azok szemét is felnyitja, akik mindeddig egyáltalán nem, vagy hamis köntösbe bújtatva ismerték a csendőrök történetét.

Az állambiztonsági iratok csoportosítása régiók szerint is lehetséges, mely által a csendőrség története és a csendőrök 1945 utáni sorsa az egyes települések helytörténeti kutatásaiban is helyet kaphat. Bízunk benne, hogy Vincze Gábor hamarosan újabb kötettel jelentkezik, amelyben a Csongrád megyei csendőrökkel kapcsolatos retorziók lesznek a középpontban.

Nagy Gyöngyi

Érdemes rögtön fordítva is olvasni a címet: melyik volt előbb, melyik lesz utóbb, s mikor termelődik újra kezdeteitől, ami már eredetében is borzalmas volt...

Többek közt ilyen dilemmák terhelik meg-gondolandó szövegszerűségében is Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant* című kötetének

Emlékezet, tabukorszak, háborús erőszak

Pető Andrea:

Elmondani az elmondhatatlant.

Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

260 oldal

tartalmát, melyben a háborús erőszak mindennapi és árulkodó eseménysorából indítva, ennek elbeszélhetőségi tilalmát és tabuizált problematikáját követve, a sokféleképp lehetséges következtetésig, az emlékezet kibeszélt és evidens, rejtekező és túlélő, végső soron pedig elmondhatatlanul fontos megtárgyalásáig jut el.

A kötet alaptónusában a 2. világháborús szakirodalom hadászati, politika- és diplomácia-történeti tudásanyagát egészíti ki az emlékezet más (és legalább annyira szükséges, ha nem épp drámaiságában fontosabb) komponenseivel, alcíme szerint *A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt* idő-keretében. Pető Andrea a Közép-Európa Egyetem (CEU) professzoraként, az MTA doktoraként a 20. századi társadalom és a társadalmi nemek története iránti érdeklődéssel, öt-hat monográfiával és több tucatnyi szerkesztett kötettel, szaktanulmánnyal hitelesítette immár, hogy nem csupán témakörének egyik legjelesebb hazai kutatója, a genderkutatások európai rangú szakértője, hanem a magyar politikatörténet egy súlyosan elhanyagolt területének ugyancsak ala-

pos feltárója is, nevezetesen a háborús erőszak közepette elkövetett nemi erőszakcelemekdedek értelmező feldolgozója, az elmondhatatlannak is feltáró elmondója, elszánt elemzője. E tudományos „pozícióját”, alapállását már a könyv bevezető módszertani és elméleti alapkérdései is illusztrálják, alaphangon rögtön egy közvetlen empirikus példával, majd annak tanulságaival: „...a szovjet katonák nem erőszakolnak meg nőket, hanem a békét hozzák el...” – ahogyan egy kivizsgálásra felkért szovjet tiszt a „vádirat” alaptónusaként megfogalmazta. Az utókorra bízva persze, mit ért meg ebből, mennyire hiszi komolyan a félrevezető, elnagyolt, felelősséget elhárító, minden lehetséges büntetést (akár közvetlen családgyilkosságot is) a cél szentesítette eszközök közhelyes érveléssel helyettesíteni próbáló hazugságot, mennyiben kell elviselnie a „nem lehet másképp” kényszerigazságát, s meddig tekinti „meg nem történtnek” mindazt, ami jószerivel minden magyar családban közhelyes evidencia volt a háború utáni években.

Pető nemcsak „a női történeti emlékezés”, az abortuszok és „bajba jutott nők”, a szélsőséges radikális politikai mozgalmakban résztvevővé vagy elkövetővé válók („Láthatatlan elkövetők”), politikai pályára merészkedők körét vizsgálta monografikus igényrel több könyvében-tanulmányában, de ebben a kötetében már a bevezetőben jelzi, hogy a történeti szakanyag gyűjtéséhez is kitaró alapozás, más kiindulópontú elemzőkészség, sőt rétegzett problematikaként kibontható tabufosztás-igény volt szükséges, mivel a háborús szereplők civil lakossággal szembeni (bárhol és bármikori) erőszaktevéseinek forrásai, adatai, jegyzőkönyvei, tanúvallomásai (és további belátási felületei) ugyancsak rejtve-zárva maradtak – minden tömegességük dacára –, vagyis tabuként kezeltességük határozta meg alaptónusukat a háborús eseményektől lényegében a rendszerváltásig. A módszertani és elméleti kérdések, a háborús nemi erőszak történetírásának historiográfiai

előképei részint a „láthatatlan” problematika megvallását, a kimondatlan sérelmek kimondását, az elbeszélhetetlenül kínos bizonyágtételek immár világos megfogalmazását igényelték, melyeket Pető nem látott tovább halogathatónak. Kötetében ezért kiemelt tónust kap a háború utáni emlékezetpolitika alakulása, sőt mindezeknek német, amerikai, francia, vagy Európán kívüli számos változata is.

Kézenfekvő indításként összegzi a Szerző, hogy az erőszak mint a mindenkori hadviselés egyéb hasznoszerző metodusai között is egyik legerősebb (jóllehet egyedinek, alkalminak tetsző, mindemellett mégis súlyosan általános) gyakorlat a megszálló viselkedésmódok rutinizált formája volt és maradt, és persze messze nem csupán a „feminizmus” optikáján át látszik összehasonlításra érdemes teóriának. Pető bevezetője a magyar kutatások és témafeldolgozások között is az emlékezetpolitikai fordulatra helyezi a hangsúlyt, de vállalja az összehasonlító eljárást is a német megszállás, az orosz katonai bevonulást megelőző időszakok (1849, 1914–15), az 1944–45 során lezajlott események, az 1956-os megszállás témaköre, az egész „felszabadítás/megszállás”-vita, továbbá a Vörös Hadsereg más térségekben elkövetett atrocitásainak lajstromával. A nyolc nagyobb fejezet soron következő része „A háborús nemi erőszak típusai és magyarzatai” révén vezet az empirikus áttekintéshez, valamint „A következmények” fejezet a megesettek körüli vitákra nyit rálátást: a számadatokban is bizonytalan becslések kérdését többrendbelileg körüljárja, a magyar adatok 80 ezer és 250 ezer megerőszakolt nőre engednek következtetni, viszont a magukra maradt kisebb falvak más arányban voltak elszenvetői a nemi erőszaknak, mint a városba menekülőket tömegesen befogadó települések. Mások a korabeli becslések Berlinben vagy Bécsben, más a francia vagy amerikai statisztika ugyanitt és ugyanerről, megint más a harctéri, a háterszági, a meghódított, a felszabadított, vagy a megszállt térségekben, s eltérnek a sérelmi, az orvosi esetek jelentettségét, a nemi erőszak csoportos mivoltát, a Soá szélsőségeit, a változó katonai erők mozgásától függő határtalanságokat, a „kényszerítés” és az „önkéntes szexuális kapcsolat” megítélését, végül az „erőszakos meghódítás” valóságos, titkolt, majd 1989 után emlékező típusú elbeszélésekben már megjelenő mivoltát is figyelembe véve, a művi terheesség-megszakítások számarányait és jogi aspektusait, vagy a fertőző nemi betegségének megjelenésének és következményeinek tényadatait is méltánylással kísérve. Pető utal rá, hogy össz-arányokat tekintve a lakosság 6 és 40 százaléka közötti megerőszakolt nővel kell számolni, de ezeken felül is önálló alfejezeteket formálnak a nemi betegségek kérdései, a prostitúció, a kollaborálások különféle módjai, az ellenállás, a megtorlás és a büntetések változatai (83-136. old.).

Pető nem épít a jogos képzetre, hogy itt monografikus feltárás igényéről van szó, de ettől helyenként mégis visszalép. Mindennek következménye, velejárója is, hogy a szovjet katonák elkövette erőszak emlékezet-történeti szempontú anyagára éppúgy fókuszál, mint az elmondott, elhallgatott, jegyzőkönyvekbe foglalt, vádak lefolytatásáig eljutott, a megtorlással kísért, a jogilag értelmezett, a politikai propagandával és állampolitikai eszközökkel elsikált, formalizáltan lebonyolított, interjúk nyomán felszínre került, sőt naplók és dokumentumregények rögzítette, filmekben és fotókon megmaradt esetekre ékelődött, nemzeti emlékezetpolitikába vagy narratív történetmondásban simuló változatokból is sokfélélt tipologizál, és alaposan végigelem. Ezt még kiegészíti a legfrissebb digitális időszakban kialakult „fordulat” anyagával, a jogi elhallgatás és az elismertetés megoldásával, végső soron az emlékmű-állítás egyre növekvő filmes és dokumentált variációinak magyar, európai, sőt messzi tengerentúli változataiban megjelenő kísérleteivel (137-196. old.). Mindezeket önálló fejezetben kíséri, „öleli át” és írja felül a megnyíló orosz levéltári anyagok, források, a kegyetlenségek, valamint „a csend összeesküvése” címén megnevezett geopolitikai-katonai aspirációk, „a militarizmus kultúrájának folyamatosságával” is számoló értelmezési mező (szemtánuk, női katonák, orosz-ukrán emlékezetpolitikai megmérkőzés, jogi szembenézés kérdései) felől áttekintett anyag (197-218. old.). Kellően komplex összkép ez, s ha időközben meg is fogalmazód-

tak szakmai nézőpontok az egyes kérdések más-kéntgondolásáról (pl. Konok Péter kritikus szavai), az nem kérdéses, hogy efféle áttekintést nemigen adtak

Fontos és letisztult fejezet az Összegzés, melyben a kereső szempontok és a válaszadási módok szemléje segít a háborús nemi erőszak brutális, eszközjellegű, kommunikált vagy titkolt, kutatási témává tett, „instrumentalizáló hatásaival” együtt is feldolgozást igénylő szempontok alkalmazásai közötti különbségeket észlelni, továbbá a kompenzáció nélkül maradt, vagy valamely „biztonságban maradás” zónájába terelt életutak törvényszerűségeinek kitett, értelmezésekkel terhelten tematizált történetek egész gender-problematikáját is felmérni, hogy végül maga a kérdéskör kutatásának metodikai perspektívái, nem utolsón a „szelektív emlékezet” vagy „projekciós emlékezet” családi újraértelmezéseinek drámaisága is fényre kerüljenek. A jegyzet- és szakirodalmi anyag további félszáz oldalon pontosít, hitelesít, kontextualizál.

Mindezek – így együttesen, de szinte fejezetenként önálló jelentésmezőben is – arra a kibeszéletlen traumára irányítják figyelmünket, melyek mentén a napi hírek, a dokumentált vagy büntetési

jogszakaszba került esetek, háborús övezetek menekülőinek élethelyzete és „hozott öröksége” egyaránt az emberesebb megismerő alázatot igényelné, de a hétköznapok sodrásai éppúgy elmoszák arculatukat, ahogyan a háborúk pofázmánya volt és maradt mindig is felejthetetlen. A hazai (éppen dúlóképes szakaszába lépni igyekvő) kultúrharcolózményeinek efféle áttekintő olvasata sajnos a túl közeli lelkiismeret és a túl távoli bűnhődés dinamikája szerint mutat érzékenységet – vagy erősíthetné ezt, ha volna kiben. A közhelyes-szimplán „háborús állapotoknak” tulajdonított történetek ma éppúgy nélkülözni látszanak a minimális empátiát is, a traumák kezelésének (mostanság egyre több visszaemlékezésben megjelenő) szükséges változatait, a kibeszéléshez szükségessé váló bátorság konstrukciós hátterét, a családi emlékegyag köztörténeti hasznosulásának „emlékezetpolitikai fordulatát”, melyek mostantól valójában már az elbeszélhetetlen elbeszélhetőségét is magukba rejtik, mégpedig felszólító erővel. Ezt a kötet kiváló borító-fotója is élesen tükrözi időtlen érvényével és kortalan fegyelmével, bármikori énünket permanensen fenyegető romboló szürkével...

A. Gergely András

LAPSZÁMUNK SZERZŐI

Prof. Dr. A. Gergely András DSc

kulturális antropológus, politológus, címzetes egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

Marosvári Attila

történész, Emlékpont (Hódmezővásárhely)

Dr. Müller Rolf PhD

történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
(Budapest)

Nagy Gyöngyi

történész, Emlékpont (Hódmezővásárhely)

Tóth Marcell

történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád
Megyei Levéltár (Szeged)

Vincze Gábor

történész, Emlékpont (Hódmezővásárhely)

Dr. Zeman Ferenc PhD

történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád
Megyei Levéltár (Szeged)

